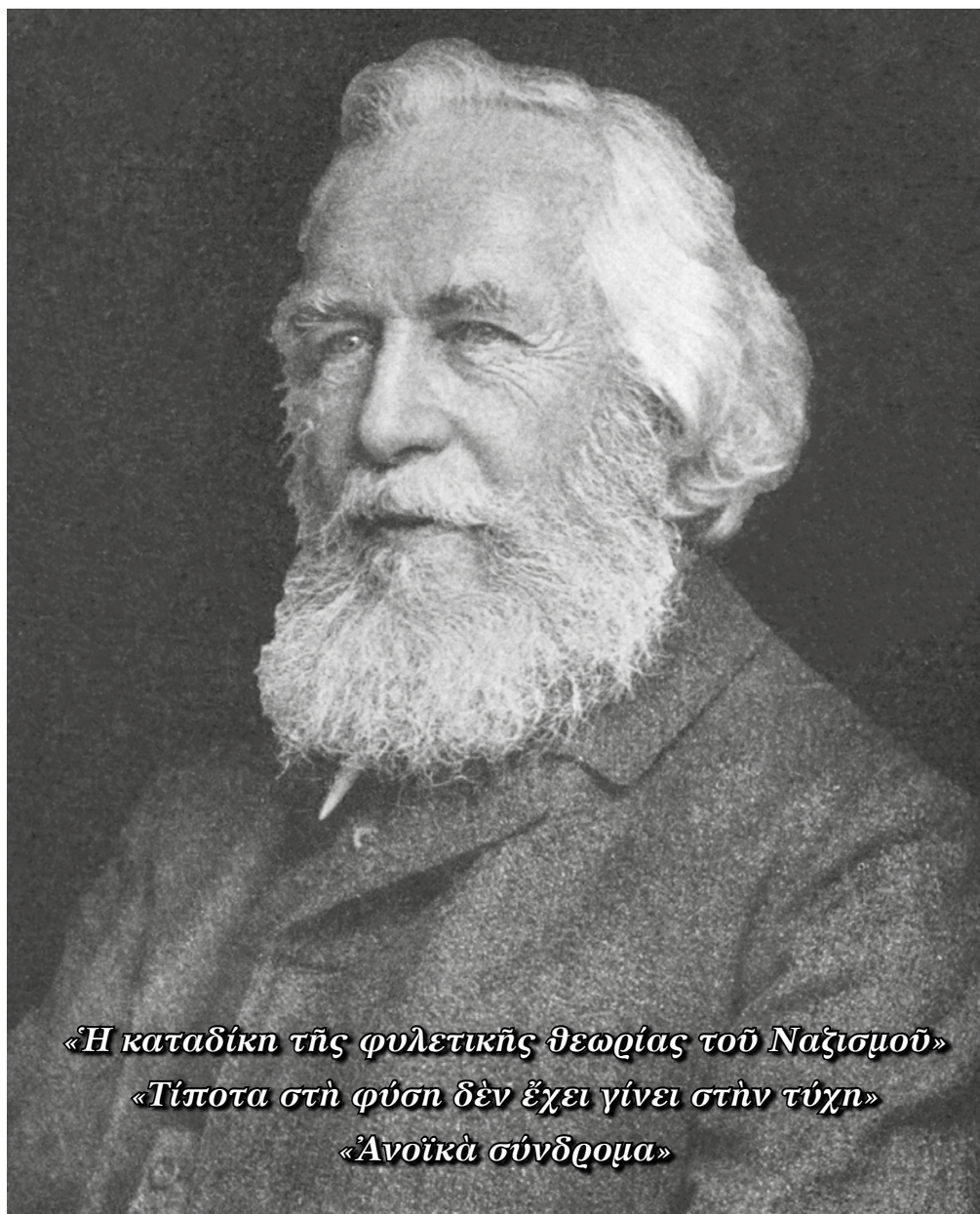

ΑΚΤΙΝΕΣ

ΕΠΙΣΤΗΜΗ-ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ-ΚΟΙΝΩΝΙΚΑ ΖΗΤΗΜΑΤΑ-ΓΡΑΜΜΑΤΑ-ΤΕΧΝΗ

ΕΤΟΣ 82^ο | ΝΟΕΜΒΡΙΟΣ - ΔΕΚΕΜΒΡΙΟΣ 2019 | ΑΡΙΘ. 778

«Η καταδίκη τῆς φυλετικῆς θεωρίας τοῦ Ναζισμοῦ»

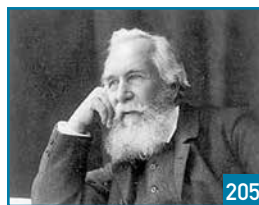
«Τίποτα στὴ φύση δὲν ἔχει γίνει στὴν τύχη»

«Ἀνοϊκὰ σύνδρομα»

«ΦΕΥΓΕ ΕΙΣ ΑΙΓΥΠΤΟΝ» Γ.Β.Μ.	201
Η ΚΑΤΑΔΙΚΗ ΤΗΣ ΦΥΛΕΤΙΚΗΣ ΘΕΩΡΙΑΣ ΤΟΥ ΝΑ- ΖΙΣΜΟΥ ANDREAS SENTKER, ΜΤΦ. ΛΙΝΟΣ Γ. ΜΠΕΝΑΚΗΣ	203
ΤΙΠΟΤΑ ΣΤΗ ΦΥΣΗ ΔΕΝ ΕΧΕΙ ΓΙΝΕΙ ΣΤΗΝ ΤΥΧΗ ΓΙΑΝΝΗΣ Κ. ΤΣΕΝΤΟΣ	209
ΑΝΟΪΚΑ ΣΥΝΔΡΟΜΑ* ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΣ ΠΑΠΑΔΗΜΗΤΡΙΟΥ	221
ΑΠΟ ΤΟΝ ΚΟΣΜΟ ΤΗΣ ΕΠΙΚΟΙΝΩΝΙΑΣ ΤΟ ΕΥΑΓΓΕΛΙΟ ΤΟΥ ΝΤΟΣΤΟΓΙΕΦΣΚΥ Ι. Κ. ΑΓΓΕΛΟΠΟΥΛΟΣ	230
ΠΙΝΑΚΑΣ ΟΝΟΜΑΤΩΝ 2019	233
ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ ΟΓΔΟΗΚΟΣΤΟΥ ΔΕΥΤΕΡΟΥ ΤΟΜΟΥ (2019)	239

201

205

229

ΟΡΓΑΝΟ ΤΗΣ «ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΗΣ ΕΝΩΣΕΩΣ ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΩΝ»

ΑΚΤΙΝΕΣ

ΕΠΙΣΤΗΜΗ
ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ
ΚΟΙΝΩΝΙΚΑ ΖΗΤΗΜΑΤΑ
ΓΡΑΜΜΑΤΑ
ΤΕΧΝΗ

www.xee.gr • ΚΩΔΙΚΟΣ 1692.

Διμηνιαίο περιοδικό

Έκδότης

«Χριστιανική Ένωση Ακτίνες»
Καρπίτση 14, 105 61 Αθήναι, Τηλ. 210 32.35.023

Διευθυντής Σύνταξης

Γιάννης Κ. Τσέντος
Θερίνωνος 1, 166 74 Γλυφάδα

Η Επιτροπή επιφυλάσσει σέ έαυτήν τό δικαίωμα νά μήν δημοσιεύει
ή νά συντέμνει κατά τήν κρίση της όποιοδήποτε χειρόγραφο. Χει-
ρόγραφα, δημοσιευόμενα ή μή, δέν επιστρέφονται.

Δημιουργικό - Έκτύπωση

«Λυχνία Α.Ε.» Όλοκληρωμένες λύσεις έντυπης επικοινωνίας
Ανδραβίδας 7, 136 71 Χαμόμυλο Αχαρνών, Τ. 210 3410436, F. 210 3425967
www.lyhnia.com, info@lyhnia.com

Τόπος έκδοσης: Αθήνα, Δεκέμβριος 2019
Εικόνα έξωφύλλου: Ernst Haeckel (1834-1919).

Τιμή τεύχους 2€
Έτήσια συνδρομή
Έσωτερικού 10€
Έξωτερικού 20€

«ΦΕΥΓΕ ΕΙΣ ΑΙΓΥΠΤΟΝ»

Αχώριστος σύντροφος στη ζωή μας οί δοκιμασίες και οί θλίψεις. Καί μόνο τῆς δικῆς μας; Τό ἴδιο φαινόμενο καί στή ζωή τοῦ ἐνανθρωπήσαντος Κυρίου. Ἀπό τήν πρώτη στιγμή τῆς γήινης παρουσίας Του ὡς τήν τελευταία, ἀπό τή θεία γέννηση ὡς τή σταύρωση, συνεχεῖς οἱ δοκιμασίες.

Δέν πρόλαβαν νά ἀναχωρήσουν οἱ Μάγοι, καί ὁ οὐράνιος ἀπεσταλμένος φέρνει τὸ μήνυμα τῆς φυγῆς στὸν Ἰωσήφ. **«Ἐγερεθεὶς παράλαβε τὸ παιδίον καὶ τὴν μητέρα αὐτοῦ, καὶ φεύγε εἰς Αἴγυπτον...»** (Ματθ. β' 13). Σήκω, πάρε τὸ παιδί καὶ φύγε στὴν Αἴγυπτο. Ἐγκαταλείψτε τὴ γῆ σας καὶ φύγετε στὴ χώρα τῆς ἐξορίας σας.

Νέα δοκιμασία γιὰ τὸν Ἰωσήφ, ἀλλὰ καί γιὰ τὴν παρθένο Μαρία. Ἡ ἁγία Οἰκογένεια στὴν ἐξορία, στὴν προσφυγιά. Καί ὅμως, ὅπως παρατηρεῖ ὁ ἱερός Χρυσόστομος: *«Ταῦτα ἀκούσας ὁ Ἰωσήφ οὐκ ἐσκανδαλίσθη, οὐδὲ εἶπεν: Αἰνιγμα τὸ πρᾶγμα ἐστίν· οὐ πρόωπὸν ἔλεγες, ὅτι σώσει τὸν λαὸν αὐτοῦ; Καὶ νῦν οὐδὲ ἑαυτὸν σώζει, ἀλλὰ φυγῆς ἡμῖν χρεῖα καὶ ἀποδημίας καὶ μακρᾶς μεταστάσεως· ἐναντία τῇ ὑποσχέσει τὰ γινόμενα».*

Ἡ πίστη τοῦ Ἰωσήφ δοκιμάζεται, ἀλλὰ δέν σκανδαλίζεται ὁ ἄνθρωπος τοῦ Θεοῦ. Αἰνιγματική φαίνεται, ἐκ πρώτης ὄψεως, ἡ προσταγὴ τοῦ ἀγγέλου γιὰ φυγὴ. Ὁ ἀπεσταλμένος τοῦ οὐρανοῦ δέν εἶχε πεῖ πιὸ μπροστὰ ὅτι τὸ νεογέννητο θεῖο Βρέφος θὰ σώσει τὸν λαό του; Καί τώρα οὔτε τὸν ἑαυτό του δέν μπορεῖ νά σώσει, ἀλλὰ εἶναι ἀνάγκη νά πάρουν ὅλοι τὸν δρόμο τῆς ἐξορίας καὶ τῆς μακρινῆς ἀποδημίας; Ὅλα αὐτὰ δέν εἶναι ἀντίθετα μὲ τὴν ὑποσχέσεις ποὺ τοὺς ἔχουν δοθεῖ;

Καί ὅμως, ὁ πιστὸς Ἰωσήφ δέν περι-

εργάζεται τὸ θεϊκὸ σχέδιο. Δέν μεμψιμοιρεῖ. Δέν κρίνει μὲ τὰ περιορισμένα ἀνθρώπινα κριτήρια τὴς βουλῆς τοῦ Θεοῦ. Ὑπακούει καὶ πείθεται καὶ μὲ προθυμία δέχεται καὶ ὑπομένει τοὺς πειρασμούς, ὅσο ἀκατανόητοι κι ἂν φαίνονται. Ξέρει πῶς ὅποιος ἀναλαμβάνει νά ὑπηρετήσῃ τὸ θεϊκὸ σχέδιο πρέπει νά εἶναι ἔτοιμος νά ἀντιμετωπίσῃ θλίψεις καὶ δοκιμασίες.

«Φεύγε εἰς Αἴγυπτον». Ἡ ἁγία Οἰκογένεια, μιὰ Οἰκογένεια ἐξόριστων. Πρόσφυγες καὶ φυγάδες. Διπλὴ ἡ ἐξορία καὶ ἄγνωστος ὁ χρόνος διαρκείας. Ἐξόριστοι πρῶτα σὲ ξένη χώρα, στὴν Αἴγυπτο, καὶ ὕστερα, μετὰ τὸν θάνατο τοῦ Ἡρώδη, στὴ Γαλιλαία, ἀφοῦ ἡ Ἰουδαία τοὺς ἦταν ἀπαγορευμένη. Τὸ τυφλὸ πάθος τῆς κοσμικῆς ἐξουσίας καταδίωξε ἀπὸ τὴν πρώτη στιγμή καὶ ἔβαλε σὲ δοκιμασία τὸ θεῖο Βρέφος, τὴν Παναγία μητέρα Του καὶ τὸν δίκαιο Ἰωσήφ.

Ἀλλὰ ἡ προσφυγιά καὶ οἱ ἐξορίες τῶν δικαίων, τῶν ἀθώων, δέν σταμάτησαν. Ἐξακολουθοῦν μέχρι σήμερα. Οἱ τύραννοι δέν ἔπαυσαν νά καταδιώκουν,

όλους όσους θεωρούν πρόσκομμα στα παράνομα σχέδιά τους. Καί δέν διώκονται μόνον οί μεγάλοι. Καραβάνια τὰ άθώα γυναικόπαιδα παίρνουν τόσο συχνά τόν, χωρίς έπιστροφή, δρόμο τής προσφυγιάς. Μακριά άπό τούς τόπους που έζησαν, που άγάπησαν, που ζυμώθηκαν μαζί τους, που τó κάθε τι τούς μιλούσε. Ένα ξερίζωμα πιό όδυνηρό και άπό τó ξερίζωμα τής καρδιάς.

Πόσες τέτοιες δραματικές και τραγικές συγχρόνως έξορίες έζησε ή έποχή μας! Έξορίες που άποτελούν τó πιό ανεξίτηλο στίγμα για τόν πολιτισμό του είκοστού αιώνα. Λησμονήσαμε τὰ πρόσφατα ανθρώπινα φορτία, στοιβαγμένα χειρότερα άπό ζάα, στα σαπιοκάραβα τής ντροπής και του θανάτου, που έφευγαν κυνηγημένα, με τή φρίκη στα πρόσωπα,

της. Τó εύκολο διαζύγιο τήν άναγκάζει συχνά νά τó εγκαταλείπει, νά φεύγει κυνηγημένη μακριά άπό όλους εκείνους και όλα εκείνα που πόθησε, που άγάπησε, που σύνδεσε τή ζωή της. Χιλιάδες γνωρίζουν κάθε χρόνο, στη μικρή χώρα μας, τήν τραγωδία τής έξορίας αυτής.

Κι ύστερα οί νέοι μας, που ή άδιαφορία και ή άστοργία τής έποχής μας τούς άναγκάζει νά παίρνουν τόν δρόμο τής ξενιτιάς για ένα χαρτί, στην πιό κρίσιμη περίοδο τής ζωής τους. Και πόσους άλλους τούς σπρώχνει σέ μιá άλλου είδους έξορία, σέ έξορία άπό τόν έαυτό τους, σέ άλλοτρίωση άπό τήν προσωπικότητά τους, με τὰ σύγχρονα ναρκωτικά του πνεύματος που τούς προσφέρει άφθονα! Ναρκωτικά, άλκοολισμός, πανσεξουαλισμός, σύγχρονες αίρέσεις, έξο-

Ναρκωτικά, άλκοολισμός, πανσεξουαλισμός, σύγχρονες αίρέσεις, έξορίζουν καθημερινά άναρίθμητες ύπάρξεις άπό τὰ σπίτια τους, άπό τó περιβάλλον τους, άπό τόν έαυτό τους. Έ προσευχή μας, ιδιαίτερα τες ήμέρες αυτές, άς άνέβει θερμή προς Έκείνον που, άπό τὰ πρῶτα βήματά Του, γνώρισε τή δοκιμασία του διωγμού, νά έξορίσει κάθε είδους έξορία άπό τόν πλανήτη μας και νά δώσει νά κυριαρχήσει παντού ή δική Του ειρήνη και εύδοκία.

για νά γλυτώσουν άπό τή μανία του σύγχρονου βαρβαρισμού. Πόσοι άλλοι πολιτικοί πρόσφυγες άναγκάζονται καθημερινά, σέ όλα τὰ μήκη και πλάτη τής γής, νά εγκαταλείπουν τούς προσφιλείς τους! Και όλα αυτά σέ μιá έποχή που τόσος λόγος γίνεται για ανθρώπινα δικαιώματα!

* * *

Άλλά ό κόσμος μας, ή σύγχρονη οικογένεια, γνώρισε κι άλλου είδους έξορίες. Έξόριστη συχνά ή γυναίκα άπό τó σπίτι

ρίζουν καθημερινά άναρίθμητες ύπάρξεις άπό τὰ σπίτια τους, άπό τó περιβάλλον τους, άπό τόν έαυτό τους.

Έ προσευχή μας, ιδιαίτερα τες ήμέρες αυτές, άς άνέβει θερμή προς Έκείνον που, άπό τὰ πρῶτα βήματά Του, γνώρισε τή δοκιμασία του διωγμού, νά έξορίσει κάθε είδους έξορία άπό τόν πλανήτη μας και νά δώσει νά κυριαρχήσει παντού ή δική Του ειρήνη και εύδοκία.

G.B.M.

Η ΚΑΤΑΔΙΚΗ ΤΗΣ ΦΥΛΕΤΙΚΗΣ ΘΕΩΡΙΑΣ ΤΟΥ ΝΑΖΙΣΜΟΥ*

Στὴν Ίένα, τὴ γενέθλια πόλιν τῆς φυλετικῆς θεωρίας τοῦ Ναζισμοῦ, συναντήθηκαν τὸν Σεπτέμβριο 2019 οἱ Γερμανοὶ Ζωολόγοι. Τὸ μήνυμά τους: Δὲν ὑπάρχουν φυλές!

Ίένα, 15 Νοεμβρίου 1930. Ὁ Hans F. K. Günther κάνει τὴν Εἰσαγωγικὴ Ὁμιλία του. Γιὰ τὸν μὴ ἀκαδημαϊκῆς προέλευσης δημοσιολόγο (κύριο ἔργο του: «Διδασκαλία περὶ φυλῶν τοῦ Γερμανικοῦ λαοῦ») ἰδρύθηκε ἡ ἔδρα τῆς Κοινωνικῆς Ἀνθρωπολογίας, παρὰ τὴν θέληση τῆς Συγκλήτου τοῦ Πανεπιστημίου. Στὴν κατάμεστη αἴθου-

σα τελετῶν ἐμφανίστηκε μεταξὺ ἄλλων ὁ Ἀδόλφος Χίτλερ, ὁ Χέρμαν Göring καὶ ὁ Ρούντολφ Hess. Εἶναι ἡ πρώτη ἐπίσκεψη τοῦ Χίτλερ σὲ γερμανικὸ Πανεπιστήμιο. Καὶ ἡ τελευταία φορὰ. Ἕνα σαφὲς μήνυμα πρὸς τὴν μιστὴ ἀκαδημαϊκὴ ἐλίτ!

Ίένα, 10 Σεπτεμβρίου 2019. Ὁ Martin Fischer ὁμιλεῖ στὴν 112η Ἑτήσια Συνέλευση τῆς Γερμανικῆς Ζωολογικῆς Ἑταιρείας. Παρουσιάζει τὴν «Διακίρυξη τῆς Ίένας» (Jenaer Erklärung). Ἐπὶ μῆνες τέσσερις καθηγητὲς ἐπεξεργάστηκαν ἓνα κείμενο τρεισὶμίσι σελίδων. Οἱ Ζωολόγοι Martin Fischer καὶ Stefan Richter, ὁ Γενετιστὴς

* Σημ. ἐκ τῆς διευθύνσεως τῶν Ἀκτίνων: Τὸ σημαντικό αὐτὸ κείμενο, τὸ ὁποῖο μετέφρασε καὶ μᾶς ἀπέστειλε πρὸς δημοσίευση ὁ διακεκριμένος λόγιος, ἐρευνητὴς καὶ πνευματικὸς ἄνθρωπος Λίνος Γ. Μπενάκης, δὲν μπορεῖ νὰ μὴ φέρει στὴ μνήμη μας τὰ πρῶτα χρόνια τῶν Ἀκτίνων καὶ τοὺς ἀγῶνες τοῦ περιοδικοῦ ἐνάντια στὴν πλάνη ποὺ ἐμφάνιζε τὴν ἄρνηση καὶ τὸν ὕλισμὸ ὡς κατάκτηση τῆς ἐπιστήμης ἐνάντια στὸν σκοταδισμό ποὺ ἀντιπροσώπευε ἡ θρησκεία. Πρόσωπο ἀναφοράς τοῦ ἐπιστημονικοφανοῦς αὐτοῦ ὕλισμοῦ ἀποτελοῦσε ὁ Γερμανὸς Ζωολόγος στὸ Πανεπιστήμιό τῆς Ίένας Ἑρνστ Χαϊकेλ (1834-1919), γιὰ τὸν ὁποῖο ἡ Διακίρυξις τῆς Χριστιανικῆς Ἑνώσεως Ἐπιστημονῶν ἔγραφε χαρακτηριστικὰ τὸ 1946, βεβαίως μεταξὺ πολλῶν ἄλλων: «Ὁ Χαϊकेλ εἶχε θεωρηθῇ διὰ πολλὴν καιρὸν ὡς ἡ κορυφὴ τοῦ ἀντιθρησκευτικοῦ κινήματος τὸ ὁποῖον βασίζεται ἐπάνω εἰς τὴν ἐπιστήμην, πολὺς δὲ κόσμος ἔβλεπεν εἰς αὐτὸν τὸ στόμα τῆς ἐπιστημονικῆς σοφίας. Εἰς τὴν Ἑλλάδα δέ, ὅπου ἡ ξενομανία δὲν ἔχει ὅρια, ἐξεδόθη καὶ ἓνα περιοδικόν, ὁ «Προμηθεύς», μὲ τὸν εἰδικὸν σκοπὸν τὴν ἀποθέωσιν τοῦ Χαϊκελ μπροστὰ εἰς τὸν ἑλληνικὸν λαόν. Καὶ ἀλλοίμονον εἰς ἐκεῖνον ποὺ θὰ ἐτολμοῦσε νὰ ἐκφράσῃ τὴν παραμικρὰν ἀμφιβολίαν ὡς πρὸς τὸ ὅτι κάθε λέξις τοῦ Χαϊκελ ἦτο αὐτὴ ἡ ἀλήθεια» (σελ. 102). Βεβαίως, τὸ ἐπιστημονικὸ κῦρος τοῦ Χαϊκελ ὑπέστη συντριπτικὸ πλῆγμα, ὅταν ἀπεδείχθη ὅτι δὲν δίσταζε νὰ καταφύγῃ ἀκόμα καὶ στὴν πλαστογραφία, γιὰ νά... «ἀποδείξῃ» τὸν ἐπιστημονικοφανῆ ὕλισμό του. Μὲ τὴ «Διακίρυξιν τῆς Ίένας», περὶ ἧς ὁ λόγος στὸ ἐδῶ δημοσιευμένο κείμενο, τὸ Πανεπιστήμιό στὸ ὁποῖο δίδαξε καὶ δοξάσθηκε ὁ Χαϊκελ ἔρχεται σήμερα, τὸ 2019, νὰ ἀποκηρύξῃ καὶ νὰ καταγγείλῃ τὶς αὐθαίρετες σχηματοποιήσεις καὶ ψευδοεπιστημονικὰς ταξινομήσεις τοῦ Χαϊκελ ὡς πηγὴ ἐπιστημονικοφανοῦς ρατσισμοῦ, ὁ ὁποῖος υἱοθετήθηκε ἀργότερα ἀσμένως καὶ ἐφαρμόσθηκε μὲ συνέπεια ἀπὸ τὸ ναζιστικὸ καθεστῶς, σὲ μερικὰς ἀπὸ τὶς πιὸ σκοτεινὰς σελίδες τῆς ἀνθρώπινης ἱστορίας. Ὁ Walter Rosenthal, πρόεδρος τοῦ Πανεπιστημίου Friedrich Schiller στὴν Ίένα, φθάνει νὰ λέει σήμερα, ἀσφαλῶς ὄχι δίχως κάποια δόση ὑπερβολῆς: «Στὴν Ίένα βρίσκει τις ἀπαρχές τῆς ἡ ἐπιζήμια βιολογικὴ θεμελίωσις τῆς φυλετικῆς θεωρίας τοῦ Ναζισμοῦ, καὶ ἐδῶ ἔχει τελειώσει πλέον». Δὲν εἶναι δύσκολο νὰ καταλάβῃ κανεὶς τοὺς λόγους ποὺ ἔκαναν τὸν κ. Λίνο Μπενάκη νὰ μᾶς ἀποστείλῃ τὸ συγκεκριμένο κείμενο ὡς «σπουδαία δικαίωσι» τῶν Ἀκτίνων.

Johannes Krause και ο Ιστορικός της Έπιστήμης Uwe Hossfeld. Η διακήρυξή τους έπρεπε να είναι όσο πιο σύντομη ήταν δυνατόν, αλλά πλήρης στην επιχειρηματολογία της. Το μήνυμα: Φυλές δεν υπάρχουν. Ή, κατά τον επίτιτλο του κειμένου: «Η σύλληψη (έννοια) της φυλής είναι το προϊόν του ρατσισμού και όχι η προϋπόθεσή του».

Η θεμελίωση της θέσης αυτής είναι αυστηρά βιολογική: «Στο άνθρωπινο γενετικό ύλικό μεταξύ των 3,2 δισεκατομμυρίων ζευγών βάσης δεν υπάρχει ούτε μία προσδιορίσιμη διαφορά ή οποια θα χωρί-

Δαρβίνο» διακρίνει κάτι σημαντικό από τον «Βρετανό Δαρβίνο»: «Ο Δαρβίνος θέλει να βλέπει παντού διαφοροποίηση», λέγει ο Martin Fischer, «ή έννοια κλειδί είναι η ποικιλομορφία. Ο Haeckel, αντίθετα, σκέπτεται κατηγορικά. Η ποικιλομορφία είναι ενοχλητική έννοια». Το πρόβλημα αυτό προσφέρει στην Βιολογία έως σήμερα αντιδικίες: Τί είναι πιο σημαντικό, οι διαφορές ή οι ομοιότητες στους οργανισμούς;

Ο Haeckel δεν θέλει να δει καθόλου ενδιαμέσες μορφές και υπερβάσεις. Θέλει να διαμορφώσει μια quasi θεϊκή τάξη,

Η αρχή της ταξινόμησης κάνει τον Haeckel και εισηγητή της εὐγονικῆς καὶ της φυλετικῆς κάθαρσης στὴν Γερμανία. «Ὁ Ἐθνικοσοσιαλισμὸς δὲν εἶναι τίποτε ἄλλο ἀπὸ ἐφαρμοσμένη Βιολογία», ἔχει πεῖ τὸ 1934 ὁ Ροϋντολφ Hess. Ὁ Haeckel εἶναι ὁ πρῶτος ἐπιστήμονας ὁ ὁποῖος ἐντάσσει σὲ ἓνα γενεαλογικὸ δέντρο ἀνθρώπινες φυλές. Οἱ «νέγροι» καὶ οἱ «κάφροι» εἶναι πολὺ χαμηλά. Οἱ Μεσογειακοὶ λαοὶ μὲ τοὺς Ἰνδο-Γερμανοὺς καὶ τοὺς Καυκασίους στὴν κορυφή.

ζε π.χ. Αφρικανούς από μη-Αφρικανούς. Δεν υπάρχει –για να ακριβολογήσουμε– όχι μόνο κανένα γονίδιο που θεμελιώνει «ρατσιστικές» διαφορές, αλλά ούτε καν ένα μοναδικό βασικό ζεύγος».

Η «Διακήρυξη της Ίενας», σε όση έκταση επιχειρηματολογεί επιστημονικά, είναι πρωτίστως ένα πολιτικό μήνυμα, ένα σύμβολο προς μια κοινωνία στην οποία ρατσιστικές σκέψεις στα προηγούμενα χρόνια έρχονταν όλο και περισσότερο στο επίκεντρο της ζωής της.

Ίενα, 1865. Ο Ernst Haeckel δέχεται μια τακτική έδρα καθηγητού Ζωολογίας. Με βασικές σπουδές Ιατρικής, ο Haeckel είναι ένας ένθερμος θαυμαστής του Charles Darwin! Ωστόσο, τον «Γερμανό

να ανακαλύψει διάφορα είδη και να τα κατατάξει. Για πολλά χρόνια ασχολήθηκε ο Haeckel με την θεωρία της εξέλιξης. Ιστορία των φύλων και φυλογένεση ονομάζει την εξέλιξη της ζωής. Και η εξέλιξη αυτή γνωρίζει μία μόνον κατεύθυνση: Πρόοδος. Κατά συνέπεια, παρουσιάζει ο Haeckel το 1874 ένα γενεαλογικό δέντρο με τη μορφή μιας βελανιδιάς. Στην κορυφή του επιβλητικού στέμματος είναι ένθρονισμένος ο άνθρωπος.

Η έννοια της τάξης οδηγεί τον Haeckel παραπέρα: Όπως κατατάσσει τα άκτινωτά ζώδια ή σκουλήκια, έτσι αρχίζει να διαχωρίζει και τους ανθρώπους. Διακρίνει τους ανθρώπους με πολλά μαλλιά από τους φαλακρούς, τους ελαττωματικούς

στά δόντια από τους ύγιεις σ' αυτά.

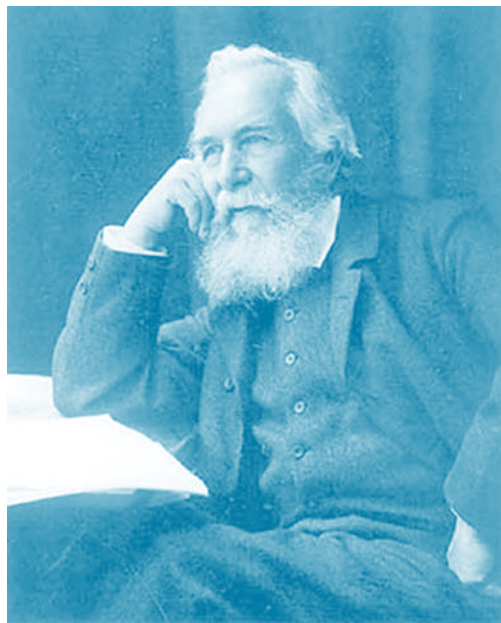
Ο Ζωολόγος Haeckel ταυτίζει δώδεκα ἐν ζωῇ ἀνθρώπινα εἶδη. Καὶ ὅπως ὁ ἀνθρώπος μετὰ ἀπὸ πολλὰ ἐξελικτικά στάδια –μέσω ἐπίμοχθης ἀνόδου– μπόρεσε νὰ ἐπιτύχει μιὰ ὑψιστη βαθμίδα, προσδιορίζει ὁ Haeckel βαθμίδες στὰ ἀνθρώπινα εἶδη. Ἐντελῶς κατώτερη εἶναι οἱ Παπούα τῆς Νέας Γουινέας καὶ οἱ «Hottentotten» τῆς Νοτίου Ἀφρικῆς. Ὁ Martin Fischer λέγει ὅτι «Hottentotten» δὲν ὑπῆρξαν ποτέ. «Αὐτὸ ἦταν ἐξαρχῆς μιὰ ὑποτυπικὴ ἔννοια γιὰ ἐννοιολογικὰ πολὺ διαφορετικούς ἀνθρώπους τῆς Νοτίου Ἀφρικῆς».

Ἡ ἀρχὴ τῆς ταξινόμησης κάνει τὸν Haeckel καὶ εἰσηγητὴ τῆς εὐγονικῆς καὶ τῆς φυλετικῆς κάθαρσης στὴν Γερμανία. «Ὁ Ἐθνικοσοσιαλισμὸς δὲν εἶναι τίποτε ἄλλο ἀπὸ ἐφαρμοσμένη Βιολογία», ἔχει πεῖ τὸ 1934 ὁ Ρούντολφ Hess. Ὁ Haeckel εἶναι ὁ πρῶτος ἐπιστήμονας ὁ ὁποῖος ἐντάσσει σὲ ἓνα γενεαλογικὸ δέντρο ἀνθρώπινες φυλές. Οἱ «νέγροι» καὶ οἱ «κάφροι» εἶναι πολὺ χαμηλά. Οἱ Μεσογειακοὶ λαοὶ μὲ τοὺς Ἰνδο-Γερμανοὺς καὶ τοὺς Καυκασίους στὴν κορυφὴ.

«Ὁ Ernst Haeckel δὲν πρόσεξε καθόλου ὅτι ὑπερέβαινε κατὰ πολὺ τὰ ὅρια τῆς ἐπιστήμης, ὅτι δὲν κατέτασσε σαλιγκάρια ἢ μέδουσες, ἀλλὰ ἀνθρώπους», λέγει ὁ Ζωολόγος Martin Fischer. «Μὲ τὸν τρόπο τοῦ ὑπερβαίνει ἓνα ὄριο, πού δὲν εἶναι καθόλου βιολογικό. Κινεῖται μεταξὺ Ἐπιστήμης καὶ Ἰδεολογίας».

Ἡ Ἰδεολογία αὐτὴ καλλιεργήθηκε πολὺ ἀποτελεσματικά, κυρίως στὴν Ἱένα. Ἐδῶ δημιουργήθηκε ἓνα Ἐθνικοσοσιαλιστικὸ πρότυπο πανεπιστήμιο, μὲ τέσσερις μάλιστα καθηγεσίες γιὰ ἀνθρώπινη φυλετικὴ διδασκαλία. Ὁ Hans Günther, ὁ ἐπονομαζόμενος «φυλετικὸς Günther», θεωρεῖται ὡς πρωτοπόρος τῆς ἐθνικοσοσιαλιστικῆς Ἰδεολογίας.

Ὁ Karl Astel, ἀθλητικὸς ἱατρὸς μὲ «ζωολογικὰ ἐνδιαφέροντα καὶ ἐμπειρίες»,

Ernst Haeckel (1834-1919)

ἔγινε ἀρχικὰ πρόεδρος τῆς τοπικῆς ἀρχῆς τῆς Θουριγγίας γιὰ φυλετικὰ θέματα στὴν Βαϊμάρη, καὶ ἔπειτα, τὸ 1934, καθηγητῆς γιὰ ἀνθρώπινη ἀγωγή καὶ γενετικὴ ἔρευνα στὴν Ἱένα. Ὁ τίτλος τοῦ ἐναρκτήριου μαθήματός του ἦταν «Φυλετικὴ ἐξασθένιση καὶ ἡ ἀντιμετώπισή της μέσω τοῦ πνεύματος καὶ τῆς πράξης ὡς μέγιστο/κρίσιμο πρόβλημα τῶν λευκῶν λαῶν». Ὑστερα ἀπὸ διαμαρτυρίες καθηγητῶν συναδέλφων του, πού ἐνοχλήθηκαν ἀπὸ τὴν «φυλετικὴ ἀγωγή» τοῦ Astel, ἡ ἔδρα μετονομάστηκε σὲ καθηγεσία γιὰ «Ἀνθρώπινη Γενετικὴ Ἔρευνα καὶ Φυλετικὴ Πολιτικὴ».

Τὸ 1938 τὸ ὑψηλόβαθμο στέλεχος τῶν SS Gerhard Heberer ἔγινε στὴν Ἱένα καθηγητῆς «Γενικῆς Βιολογίας καὶ Ἀνθρωπογένεσης». Ὁ Heinrich Himmler τὸν εἶχε ὑποστηρίξει θερμὰ προσωπικά. Ἦδη ἀπὸ τὸ 1919 δίδασκε στὴν Ἱένα ὁ Victor Julius Franz, ἀρχικὰ ὡς κάτοχος τῆς ἔδρας Ritter γιὰ φυλογένεση, ἀπὸ τὸ 1936 ὡς καθηγητῆς Ζωολογίας, καὶ θεωρεῖ τὸν ἑαυτοῦ

του ως νόμιμο συνεχιστή του έργου του Haeckel.

Τέσσερις καθηγεσίες για 2000-2500 σπουδαστές! Ο ιστορικός της Επιστήμης Uwe Hossfeld μιλάει για μια «φυλετική τετράδα». Ως επιστημονικός βοηθός ήταν μέλος μιας Συγκλητικής Επιτροπής η οποία εργάστηκε για μια ιστορία του Πανεπιστημίου της Ίενας. «Βιολογική Ανθρωπολογία μεταξύ Πολιτικής, Ίδεολογίας και Επιστήμης, 1861-1945, με ιδιαίτερο ενδιαφέρον για τις εξελίξεις στο Πανεπιστήμιο της Ίενας» είναι ο τίτλος της διατριβής επί ύφνης. «Στην Ίένα υπήρξε συνεχής ένασχύληση με το πρόβλημα των φυλών για περισσότερα από

οτήτων, όπως το χρώμα της επιδερμίδας και των μαλλιών».

Παρά την τόσο ξεκάθαρη θέση της «Διακήρυξης», δεν υπάρχουν ανοιχτά ερωτήματα; «Η φυλή των νέγρων είναι ένα ανθρώπινο είδος, το οποίο τόσο διαφέρει από το δικό μας, όσο η ράτσα των σπάνιελ από των ποιμενικών σκύλων», είχε γράψει ήδη το 1760 ο Βολταίρος σε ένα δοκίμιο «Περί παγκόσμιας ιστορίας». Ήδη το 2002 ο μεγάλος Βιολόγος Ernst Mayr ήταν πεπεισμένος, παραπέμποντας στις ταξινομικές διαφορές, ότι οι άνθρωποι είναι ράτσες είναι ένα βιολογικό δεδομένο.

Το ότι υπάρχουν διαφορές μεταξύ

«Ο Ernst Haeckel (...) συνέπραξε σε έναν μοιραίο, δήθεν επιστημονικά θεμελιωμένο, Ρατσισμό», επισημαίνει η ιστορική πλευρά της «Διακήρυξης της Ίενας». «Η διαίρεση των ανθρώπων σε φυλές είναι καταρχήν μια κοινωνική και πολιτική θεωρία, την οποία ακολουθεί και υποστηρίζει μια ανθρωπολογική κατασκευή στην βάση μιας αυθαίρετης επιλογής ιδιοτήτων, όπως το χρώμα της επιδερμίδας και των μαλλιών».

80 χρόνια. Και αυτό μόνον εκεί!».

Η ιστορικά βεβαιωμένη αυτή παράδοση κάνει την σύγχρονη «Διακήρυξη της Ίενας» ιδιαίτερα σημαντική. Δεν είναι μόνον ένα επιστημονικό και ιστορικό κείμενο αυτογνωσίας, αλλά δίνει και ένα άκρως επίκαιρο πολιτικό μήνυμα. «Ο Ernst Haeckel (...) συνέπραξε σε έναν μοιραίο, δήθεν επιστημονικά θεμελιωμένο, Ρατσισμό», επισημαίνει η ιστορική πλευρά της «Διακήρυξης της Ίενας». «Η διαίρεση των ανθρώπων σε φυλές είναι καταρχήν μια κοινωνική και πολιτική θεωρία, την οποία ακολουθεί και υποστηρίζει μια ανθρωπολογική κατασκευή στην βάση μιας αυθαίρετης επιλογής ιδι-

των ανθρώπων δεν το άμφισβητούν ούτε οι συντάκτες της «Διακήρυξης της Ίενας». Αλλά πόσο μεγάλες πρέπει να είναι, ώστε να προσδιορίζουν τις φυλές; Αδιάφορο από το ποιο ιδιαίτερο στοιχείο έρευνούν οι Βιολόγοι, βλέπουν μια αδιαφιλονίκητη συνέχεια στην γενική χάραξη της πολιτικής τους. Να τονιστεί πρέπει ότι, όσο περισσότερη διαφορετικότητα θα θέλαμε να υπάρχει, για να διακρίνουμε φυλές, «το συμπέρασμα θα ήταν καθαρά αυθαίρετο», γράφουν οι συντάκτες της «Διακήρυξης». Η θέση για την φυλετική προτεραιότητα του ανθρώπινου γένους δεν είναι «παρά μια κατασκευή του ανθρώπινου πνεύματος».

Αλλά αυτή η νέα πορεία ιδεών δεν αρκεί για την όριστική αντίκρουση της φυλετικής θεωρίας. «Πρωτίστως με την

λεξιλόγιό μας. Η Φιλανδία, η Σουηδία και η Αυστρία διέγραψαν από τα Συντάγματά τους τον όρο φυλή, η Γαλλική Έθνοσυνέ-

‘Ο Walter Rosenthal, πρόεδρος του Πανεπιστημίου Friedrich Schiller στην Ίένα, συνδέει με την «Διακήρυξη της Ίενας» μεγάλες ελπίδες: «Στην Ίένα βρίσκει τις απαρχές της ή επιζήμια βιολογική θεμελίωση της φυλετικής θεωρίας του Ναζισμού, και έδω έχει τελειώσει πλέον».

έπιστημονική διερεύνηση του γενετικού πλούτου του ανθρώπου αποκαλύφθηκε όριστικά ως τυπολογική κατασκευή», γράφουν οι συντάκτες της «Διακήρυξης». Για την επίλυση του προβλήματος των έννοιων είδος και φυλή συνεισφέρουν οι εργασίες κυρίως των Γενετιστών, όπως ο Johannes Krause. Οι έρευνές τους δείχνουν ότι ένας κάτοικος της Θουριγγίας μπορεί να διαφέρει περισσότερο από έναν άλλον κάτοικο της ίδιας περιοχής παρά από έναν βορειοαφρικανό μετανάστη. Και οι εργασίες του Johannes Krause στο Ίνστιτούτο Max-Planck για την ιστορία της ανθρωπότητας στην Ίένα περιέχουν ακόμη ένα σημαντικό μήνυμα: Στην ιστορία μας η μετανάστευση είναι ο κανόνας, και όχι η εξαίρεση.

‘Ο Walter Rosenthal, πρόεδρος του Πανεπιστημίου Friedrich Schiller στην Ίένα, συνδέει με την «Διακήρυξη της Ίενας» μεγάλες ελπίδες: «Στην Ίένα βρίσκει τις απαρχές της ή επιζήμια βιολογική θεμελίωση της φυλετικής θεωρίας του Ναζισμού, και έδω έχει τελειώσει πλέον».

Αλλά ο Rosenthal παραμένει ρεαλιστής: «Έχουμε επίγνωση του ότι η απλή διαγραφή του όρου φυλή από το λεξιλόγιό μας δεν μπορεί να εμποδίσει τον Ρατσισμό».

‘Ο ιστορικός της επιστήμης Uwe Hossfeld επιμένει ότι η έννοια της ράτσας πρέπει να εξαφανιστεί από το κοινό

λευσή απόφασις το ίδιο στις 12.7.2018. Στο άρθρο 3 του Γερμανικού Συντάγματος όμως, μεταξύ γενετικής προέλευσης και γλώσσας, παραμονεύει ο όρος φυλή.

ANDREAS SENTKER

Die Zeit, Hamburg 12.9.2019

Μετάφραση ΑΙΝΟΥ Γ. ΜΠΕΝΑΚΗ

ΣΤΟΝ ΕΛΛΗΝΙΚΟ ΧΩΡΟ

Στον Έλληνικό χώρο έχουμε πολύ πρόωπα (1910) μόνον την μετάφραση του έργου του Ernest Haeckel (1834-1919) *‘Η καταγωγή του ανθρώπου* (2^η έκδοση: Έγκυκλοπαιδική Βιβλιοθήκη Φέξη 1923, 87 σελ., μετάφραση Ανδρέου Π. Φαρμακοπούλου). Το 1900 είχε κυκλοφορήσει σε μετάφραση Κ. Μετρινού η μονογραφία *‘Ο Μονισμός: Όμολογία πίστεως ενός φυσιοδίφου / Ernest Haeckel* (2^η έκδοση Φέξης 1925) και το 1910 σε μετάφραση Στάθη Φερεντίνου το έργο του Κ. Λάμπερτ, *‘Η θεωρία της εξέλιξης* (Εκδ. Γκοβόστη, 160 σελ.). [Η πληρέστερη βιβλιογραφία του πολυγλωσσικού Γερμανού ζωολόγου (108 τίτλοι) εκδόθηκε το 1904 στην Ίένα κατά τον έορτασμό των 60^{ων} γενεθλίων του]. ‘Ο έπιστημονικός έλεγχος του ζωολόγου Έρνέστου Χαΐκελ, διδασκάλου του Καρόλου Μάρξ και των έν Έλλάδι μαθητών αυτού, από τον Απόστολο Μακράκη

(1831-1905) ἐκδόθηκε πολὺ ἀργότερα, τὸ 1963, ἄγνωστο γιατί!

Ἡ βιβλιογραφία γιὰ τὸν Charles Darwin (1809-1882) καὶ τὸν Δαρβινισμό, καθὼς καὶ τὸν Ἀντι-Δαρβινισμό, εἶναι κυριώτατα μετα-πολεμική, μὲ ἐξαίρεση τὸ παράδοξο τῆς μετάφρασης τοῦ *Ἐγκολπίου τοῦ γυναικείου φύλου* ἀπὸ τὸ 1874. Μόνον τὸ 1916 ἐκδόθηκε τὸ ἔργο τῶν Γαϊτάνου-Γιαννιοῦ, *Λαμάρκ-Δαρβίνος-Μάρξ. Ἡ καταγωγή τοῦ ἀνθρώπου καὶ ἡ ἐξέλιξις του στὴν κοινωνία* («Σοσιαλιστικά Φύλλα» 2).

Τέλος, νὰ σημειωθεῖ σήμερα τὸ ἐπικαιρο διαφωτιστικὸ ἄρθρο τοῦ Παύλου Α. Παλούκα «Ἡ Ἐκκλησία ἔναντι τῶν φυλετικῶν καὶ κοινωνικῶν διακρίσεων» στὴν *Ἑλληνοχριστιανικὴ Ἀγωγή*, τ. 633 (Απρίλιος-Ιούνιος 2019), 46-48.

Ἐνδεικτικὸ, ἐξάλλου, τοῦ σύγχρονου ἐνδιαφέροντος γιὰ τὸ θέμα εἶναι τὸ Β' Πανελλήνιο Συνέδριο τῆς Ἑνώσεως Βιοεπιστημόνων (29 Νοεμβρίου 2019), μὲ προσκεκλημένη κύρια ὁμιλήτρια τὴ διακεκριμένη Ἑλληνίδα Καθηγήτρια τῆς Παλαιοανθρωπολογίας τοῦ Πανεπιστημίου τοῦ Tübingen Κατερίνα Χαρβάτη-Παπαθεοδώρου, «ἡ ὁποία μὲ τὸ ἔργο της ἔριξε φῶς στὴν καταγωγή τοῦ ἀνθρώπου, ἀνατρέποντας πρότερες ἀντιλήψεις» (Τὸ Βῆμα, 24.11.2019).

Βιβλιογραφία Δαρβίνου

1956 M. Penant, *Δαρβίνος καὶ Δαρβινισμός*
 1965 N.A. Nekrasov, *Κ. Δαρβίνος, τὸ ἔργο του καὶ ἡ θεωρία τῆς ἐξέλιξης*
 1983 Ἀδελφότης Θεολόγων «Ἡ Ζωή», *Ὁ Δαρβίνος καὶ ἡ ἀλήθεια*
 1985 Ἀδελφότης Θεολόγων «Ὁ Σωτήρ» (Ν. Βασιλειάδης), *Ὁ Δαρβίνος καὶ ἡ θεωρία τῆς ἐξελίξεως*
 1988 M. Lewis, *Ἡ προσωπικότητα στὴν Ἱστορία: Ἰησοῦς, Αὐγουστίνος, Θωμᾶς Ἀκινάτης, ... Ρουσσό, Δαρβίνος, Μάρξ...* (Ἑψίλον βιβλία)
 1990 J. Gribbin, *Ἀναζητώντας τὴν διπλὴ ἔλικα. Ὁ Δαρβίνος. Τὸ DNA καὶ τὸ πιὸ πέρα (Ὠρόρα)*

1992 St. Parker, *Ὁ Κάρολος Δαρβίνος καὶ ἡ ἐξέλιξη* (Ἄμμος)
 1997 Κ. Δαρβίνος, *Ἡ καταγωγή τῶν εἰδῶν* (Πανεπιστήμιο Πατρῶν)
 1998 Κ. Δαρβίνος, *Ταξιδεύοντας μὲ τὸ Μπίγλ στὴ Γῆ τοῦ Πυρὸς καὶ στὰ νησιά Γκαλαπάγκος* (Στοχαστής)
 2001 E. Mayr, *Ὁ Δαρβίνος καὶ ἡ γένεσις τῆς σύγχρονης ἐξελικτικῆς σκέψης* (Σύναλμα)
 2004 A. Fullick, *Κάρολος Δαρβίνος* (Σαββάλας)
 2007 M. Ridley, *Δαρβίνος* (Πατάκης)
 2007 Κάρολος Δαρβίνος, *Αὐτοβιογραφία* (Γκοβόστης)
 2007 E. I. Browne, *Δαρβίνος. Ἡ προέλευσις τῶν εἰδῶν. Ἡ βιογραφία τῆς θεωρίας τῆς ἐξέλιξης* (Ἑλληνικά Γράμματα)
 2008 *Ὁ Δαρβίνος καὶ ἡ ἐξέλιξη. Εἰκονογραφημένος Ὅδηγός* (Θεσσαλονίκη, Ἐπιλογὴ)
 2008 Χρῆστος Γιαμβριάς, *Ἡ Ἐξέλιξη, ὁ Δαρβίνος, ὁ Ἄνθρωπος* (Χριστιανικὴ Ἑνωσις Ἐπιστημόνων)
 2008 Alan Gibbons, *Κάρολος Δαρβίνος* (Βιβλιοφόρος)
 2008 G. Huther, *Ἡ ἐξέλιξη τῆς ἀγάπης. Αὐτὸ ποὺ ὑποπαιζόταν ἥδη ὁ Δαρβίνος καὶ δὲν θέλουν νὰ δεχθοῦν οἱ Δαρβινιστές* (Πολύτροπον)
 2009 *Ἐξηγώντας στὰ παιδιὰ τὴν θεωρία τῆς ἐξέλιξης. Ὁ Δαρβίνος μὲ ἀπλὰ λόγια* (Μεταίχμιο)
 2009 *Ὁ Δαρβίνος καὶ ἡ περιπέτεια τοῦ Μπίγκλ* (Πατάκης)
 2009 Κ. Δαρβίνος, *Περί φυσικῆς ἐπιλογῆς* (Τὸ Ποιντίκι)
 2012 *Ἡ καταγωγή καὶ ἡ ἐξέλιξη τοῦ ἀνθρώπου. Ὁ Δαρβίνος καὶ ἡ Μαρξιστικὴ θεωρία τῆς ἀνθρωποκοινωνιογένεσης* (Ὁμιλος Ἐκπαιδευτικοῦ Προβληματισμοῦ)
 2014 Ἀθανάσιος Φωκάς, «Ἀπὸ τὸν Ἀριστοτέλη στὸν Δαρβίνο», *Πρακτικὰ Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν* 89 (2014), σελ. 63-67.
 2017 Κ. Δαρβίνος, *Ἡ ἔκφρασις τῶν συγκινήσεων στὸν ἄνθρωπο καὶ τὰ ζῶα* (Πανεπ. Ἐκδόσεις Κρήτης)
 2018 *Ἡ φυσικὴ ἐπιλογὴ* (Πατάκης)
 2019 Fr. Euene, *Ὁ Δαρβίνος καὶ ὁ Χριστιανισμός. Ἀληθινὲς καὶ ψεύτικες μάχες* (Ἀρμός)

ΛΙΝΟΣ Γ. ΜΠΕΝΑΚΗΣ

ΤΙΠΟΤΑ ΣΤΗ ΦΥΣΗ ΔΕΝ ΕΧΕΙ ΓΙΝΕΙ ΣΤΗΝ ΤΥΧΗ

ΑΡΧΑΙΑ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΚΑΙ ΠΑΤΕΡΙΚΗ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ

Στὸ κείμενό μας ποὺ δημοσιεύθηκε στὸ ἀμέσως προηγούμενο τεύχος τῶν *Ἀκτίνων*, μὲ τίτλο «Τὰ θεμέλια τῆς Πατερικῆς Οἰκολογίας»¹, παρουσιάσαμε διὰ μακρῶν τὴ θέση ποὺ κατὰ τὴν ἐκτίμησή μας ἀποτελεῖ τὸ θεμέλιο τῶν οἰκολογικῶν συλλήψεων τῆς ἑλληνοχριστιανικῆς Πατερικῆς φιλοσοφίας: τὴ θέση ὅτι τίποτα στὴ φύση δὲν ἔχει γίνει στὴν τύχη. Οἱ οἰκολογικὲς προεκτάσεις τῆς θέσεως αὐτῆς, ὅπως ἐξηγήσαμε, εἶναι ἐντελῶς φανερές: Ὁ καλύτερος τρόπος νὰ πεισθοῦν οἱ ἄνθρωποι νὰ μὴν καταστρέφουν ἀλόγιστα τὸ περιβάλλον, καὶ μάλιστα εἰ δυνατόν καὶ νὰ ἀγωνίζονται ἐνεργὰ γιὰ τὴ διάσωση καὶ προστασία του, θὰ ἦταν νὰ πεισθοῦν οἱ πάντες ὅτι *τὰ πάντα στὴ φύση* ἔχουν τὸν λόγο τῆς ὑπάρξεώς τους, ὅτι δηλαδὴ τίποτα στὴ φύση δὲν εἶναι τυχαῖο καὶ συμπτωματικό. Τὸ πρόβλημα, βεβαίως, εἶναι ὅτι μιὰ τέτοια, τόσο ριζοσπαστικὴ θέση, μοιάζει πολὺ δύσκολο νὰ γίνει καθολικὰ ἀποδεκτὴ.

Καὶ ὅμως, αὐτὴ ἡ τόσο ριζοσπαστικὴ οἰκολογικὴ θέση γίνεται οὐσιαστικὰ ἀξιωματικὰ ἀποδεκτὴ ἀπὸ κάθε συνεπῆ πρὸς ἑαυτὸν χριστιανὸ διανοητὴ, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ κάθε συνεπῆ πρὸς ἑαυτὸν χριστιανὸ ἐν γένει! Διότι ἡ πρώτη καὶ θεμελιωδέστερη παραδοχὴ γιὰ κάθε χριστιανὸ εἶναι ἡ παραδοχὴ ὅτι ὑπάρχει Θεὸς καὶ ὅτι ὁ Θεὸς εἶναι ὁ δημιουργὸς τοῦ κόσμου καὶ τῆς φύσης ποὺ μᾶς περιβάλλει.

Καὶ ἂν ἡ φύση εἶναι δημιουργήμα τοῦ Θεοῦ, τότε ἔπεται κατ' ἀπόλυτη λογικὴ ἀναγκαιότητα ὅτι τίποτα στὴ φύση δὲν ἔχει γίνει στὴν τύχη. Διότι, πολὺ ἀπλᾶ, ἂν ὁ Θεὸς εἶναι ὁ δημιουργὸς τῆς φύσης, καὶ κάτι στὴ φύση ἔχει γίνει στὴν τύχη, τότε αὐτὸ θὰ σημαίνει ὅτι ὁ ἴδιος ὁ Θεὸς ἔχει κάνει κάτι στὴν τύχη, πράγμα βεβαίως ποὺ δὲν μπορεῖ νὰ γίνει ἀποδεκτό. Ἔτσι, κάθε χριστιανὸς ὁδηγεῖται ἤδη ἀπὸ τὴς θεμελιακῆς παραδοχῆς τῆς πίστεώς του στὴν υἱοθέτηση τῆς ριζοσπαστικῆς οἰκολογικῆς ἀρχῆς ὅτι τίποτα στὴ φύση δὲν ἔχει γίνει στὴν τύχη. Αὐτὴ ἀκριβῶς ἡ ριζοσπαστικὴ οἰκολογικὴ ἀρχὴ ἀποτελεῖ τὸ θεμέλιο τῆς πατερικῆς οἰκολογίας.

Στὴ μελέτη μας στὸ τελευταῖο τεύχος τῶν *Ἀκτίνων* μελετήσαμε ἀναλυτικὰ αὐτὸ τὸ θεμέλιο τῆς Πατερικῆς οἰκολογίας, παρουσιάζοντας τὸν τρόπο μὲ τὸν ὁποῖο ἡ θέση αὐτὴ ἐκφράζεται ρητῶς καὶ ὑποστηρίζεται στὸ ἔργο σπουδαίων ἐκπροσώπων τῆς πρώιμης ἑλληνοχριστιανικῆς καὶ Πατερικῆς φιλοσοφίας. Σημειώσαμε μάλιστα ὅτι οἱ χριστιανοὶ διανοητὲς καὶ φιλόσοφοι δὲν περιορίσθηκαν στὸ θεμέλιο, ἀλλὰ προχώρησαν καὶ οἰκοδόμησαν πάνω σὲ αὐτὸ τὸ θεμέλιο μιὰ ὁλόκληρη οἰκολογικὴ φιλοσοφία, τὴν ὁποία θὰ ἐξετάσουμε ἐνδεχομένως στὸ μέλλον.

Εἶναι ὥρα ὅμως νὰ ἀγγίξουμε ἐδῶ μιὰ ἄλλη πτυχὴ τοῦ θέματος. Ἡ θέση τῆς ἑλληνοχριστιανικῆς καὶ Πατερικῆς φιλοσοφίας ὅτι τίποτα στὴ φύση δὲν ἔχει γίνει στὴν τύχη, θέση ποὺ ἀποτελεῖ

¹ *Ἀκτίνες* 777 (Σεπτέμβριος-Οκτώβριος 2019), σελ. 179-190.

τὸ θεμέλιο τῆς Πατερικῆς οἰκολογίας, ἔχει τὸ ἀνάλογό της σὲ ἀρκετὲς διατυπώσεις στὴν ἀρχαία ἑλληνικὴ φιλοσοφία, ἀπὸ τοὺς Προσωκρατικούς φιλοσόφους ὡς τὸν Πλάτωνα καὶ τὸν Ἀριστοτέλη. Ἄλλωστε, ὁ ἀρχαῖος ἑλληνικὸς κόσμος εἶδε ἐξ ἀρχῆς τὸ σύμπαν ὡς «κόσμον», δηλαδὴ ὡς κόσμημα, ὡς στολίδι. Καὶ αὐτὴ ἡ θεώρηση τοῦ κόσμου, ὅπως παρατηρεῖ ὁ Jaeger², ἔπαιξε καθοριστικὸ ρόλο τόσο γιὰ τὴν κατανόηση τοῦ σύμπαντος ἀπὸ τοὺς Ἑλλήνες, ὅσο καὶ γιὰ τὴ στάση τους ἀπέναντι στὴ φύση καὶ

ἐτέρου δὲ ἀναδεικνύουν ἔτι περαιτέρω τὴ μείζονα οἰκολογικὴ σημασία τῆς πατερικῆς σκέψης.

α. Προσωκρατικοί

Ἦδη ἀπὸ τὴν αὐγὴ τοῦ φιλοσοφικοῦ λόγου, τὴν ὁποία ἀντιπροσωπεύουν οἱ Προσωκρατικοὶ φιλόσοφοι, ὑπάρχουν διανοητὲς ποὺ φθάνουν σὲ συλλήψεις ποὺ βρίσκονται κοντὰ στὴ χριστιανικὴ θεώρηση τοῦ κόσμου καὶ τῆς φύσης.

Ἡ θέση τῆς ἑλληνοχριστιανικῆς καὶ Πατερικῆς φιλοσοφίας ὅτι τίποτα στὴ φύση δὲν ἔχει γίνεи στὴ τύχη, θέση ποὺ ἀποτελεῖ τὸ θεμέλιο τῆς Πατερικῆς οἰκολογίας, ἔχει τὸ ἀνάλογό της σὲ ἀρκετὲς διατυπώσεις στὴν ἀρχαία ἑλληνικὴ φιλοσοφία, ἀπὸ τοὺς Προσωκρατικούς φιλοσόφους ὡς τὸν Πλάτωνα καὶ τὸν Ἀριστοτέλη. Ἄλλωστε, ὁ ἀρχαῖος ἑλληνικὸς κόσμος εἶδε ἐξ ἀρχῆς τὸ σύμπαν ὡς «κόσμον», δηλαδὴ ὡς κόσμημα, ὡς στολίδι. Καὶ αὐτὴ ἡ θεώρηση τοῦ κόσμου, ὅπως παρατηρεῖ ὁ Jaeger, ἔπαιξε καθοριστικὸ ρόλο τόσο γιὰ τὴν κατανόηση τοῦ σύμπαντος ἀπὸ τοὺς Ἑλλήνες, ὅσο καὶ γιὰ τὴ στάση τους ἀπέναντι στὴ φύση καὶ γιὰ τὴ σχέση τους πρὸς αὐτήν

γιὰ τὴ σχέση τους πρὸς αὐτήν. Ὅταν οἱ χριστιανοὶ φιλόσοφοι καὶ οἱ Πατέρες τῆς Ἐκκλησίας ὑποστηρίζουν μὲ ἔμφαση ὅτι τίποτα στὴ φύση δὲν ἔχει γίνεи στὴν τύχη, μοιάζουν νὰ ἀντιγράφουν τὴν ἀντίστοιχὴ ἀριστοτελικὴ θέση. Ὡστόσο, ὑπάρχουν καίριες διαφορὲς ἀνάμεσα στὶς ἀρχαῖες ἑλληνικὲς καὶ τὶς ἑλληνοχριστιανικὲς θέσεις, οἱ ὁποῖες ἀφ' ἑνὸς μὲν δὲν πρέπει νὰ περνοῦν ἀπαρατήρητες, ἀφ'

Γιὰ νὰ ἀπομονώσουμε μία καὶ μόνο τέτοια περίπτωση, καὶ μάλιστα μιὰ περίπτωση ἐλάχιστα γνωστή, θὰ σταθοῦμε στὸν Διογένη τὸν Ἀπολλωνιάτη, μαθητὴ τοῦ Ἀναξίμενη, ὁ ὁποῖος σὲ ἓνα ἀπὸ τὰ σφζόμενα ἀποσπάσματά του παρατηρεῖ ὅτι «δὲν θὰ ἦταν δυνατόν χωρὶς νόηση νὰ εἶναι τὰ πάντα συνδεδεμένα κατὰ τέτοιο τρόπο, ὥστε νὰ ὑπάρχουν μέτρα γιὰ ὅλα, καὶ γιὰ τὸν χειμῶνα καὶ γιὰ τὸ θέρος καὶ γιὰ τὴ νύκτα καὶ γιὰ τὴν ἡμέρα καὶ γιὰ τὶς βροχὲς καὶ γιὰ τοὺς

2 W. Jaeger, *Παιδεία*, μετάφρ. Γ. Βερροῦ, Ἀθήνα 1968, τόμ. Α', σελ. 198.

άνεμους καὶ γιὰ τὶς καλοκαιρίες»³. Τὸ ἴδιο ἀκριβῶς σκεπτικὸ κάνει τοὺς χρι-

Οἱ Πατέρες τῆς Ἐκκλησίας μας δὲν περιορίζονται νὰ ἐξαίρουν τὸ κάλλος τοῦ κόσμου, ἀλλὰ, ὑποστηρίζοντας ὅτι τίποτα στὴ φύση δὲν ἔχει γίνει στὴν τύχη, τονίζουν παράλληλα ὅτι κάθε ὄν στὴ φύση ἔχει κάποιο «οἰκεῖον τέλος», μὲ ἄλλα λόγια ὅτι κάθε τὶ στὴ φύση ἐξυπηρετεῖ μὲ τὴν ὕπαρξή του κάποιο σκοπό, καὶ ὅτι κατὰ συνέπειαν τίποτα στὴ φύση δὲν εἶναι περιττό. Καὶ αὐτὸ φανερὰ ἔχει πολὺ μεγαλύτερη σημασία ἀπὸ μιὰ ἀπλὴ ἔξαρση τοῦ κάλλους τῆς φύσης.

στιανούς διανοητὲς καὶ φιλοσόφους νὰ βλέπουν πίσω ἀπὸ τὴ σοφία τοῦ κόσμου τὴ σοφία τοῦ δημιουργοῦ.

Μιὰ ἄλλη ἐξαιρετικὰ ἐνδιαφέρουσα καὶ βαρύνουσα οἰκολογικῆς σημασίας ἀποφθεγματικὴ ρῆση, τοῦ Θαλῆ τοῦ Μιλησίου, ἡ ὁποία μᾶς παραδίδεται ἀπὸ τὸν Διογένη τὸν Λαέρτιο στὸ ἔργο του

*Βίοι φιλοσόφων*⁴, εἶναι ἡ ἐξῆς:

«Ὁ κόσμος εἶναι ὑπέροχος· καὶ εἶναι ὑπέροχος, γιὰτὶ εἶναι ἔργο τοῦ θεοῦ»⁵.

Ἡ θέση αὐτὴ τοῦ Θαλῆ ἐμφανίζει σαφῆ ἀναλογία –τοῦλάχιστον κατὰ τὸν τρόπο ἐξαγωγῆς τοῦ συμπεράσματος– πρὸς τὴ θέση τῆς χριστιανικῆς φιλοσοφίας. Πράγματι, ὁ Θαλῆς ἐξάγει τὸ συμπέρασμα ὅτι ὁ κόσμος εἶναι ὑπέροχος ἀπὸ τὴν παραδοχὴ ὅτι ὁ κόσμος εἶναι ἔργο τοῦ θεοῦ, ὅπως ἀκριβῶς καὶ οἱ Πατέρες τῆς Ἐκκλησίας μας ἐξάγουν τὸ συμπέρασμα ὅτι τίποτα στὴ φύση δὲν ἔχει γίνει στὴν τύχη ἀπὸ τὴν παραδοχὴ ὅτι δημιουργὸς τῶν πάντων εἶναι ὁ Θεός.

Ἡ ἀποφθεγματικὴ αὐτὴ ρῆση τοῦ Θαλῆ ἔχει μεγάλῃ οἰκολογικὴ σημασία, ἡ ὁποία κακῶς δὲν ἔχει προσεχθεῖ μέχρι σήμερα. Ἀλλὰ οἱ Πατέρες τῆς Ἐκκλησίας μας λένε κάτι τὸ βαθύτερο, καὶ γι' αὐτὸν τὸν λόγο οὐσιαστικώτερο. Διότι οἱ Πατέρες τῆς Ἐκκλησίας μας δὲν περιορίζονται νὰ ἐξαίρουν τὸ κάλλος τοῦ κόσμου, ἀλλὰ, ὑποστηρίζοντας ὅτι τίποτα στὴ φύση δὲν ἔχει γίνει στὴν τύχη, τονίζουν παράλληλα ὅτι κάθε ὄν στὴ φύση ἔχει κάποιο «οἰκεῖον τέλος», μὲ ἄλλα λόγια ὅτι κάθε τὶ στὴ φύση ἐξυπηρετεῖ μὲ τὴν ὕπαρξή του κάποιο σκοπὸ⁶, καὶ ὅτι κατὰ συνέπειαν τίποτα στὴ φύση δὲν εἶναι περιττό⁷. Καὶ αὐτὸ φανερὰ ἔχει πολὺ με-

3 Διογ. Ἀπολλων., ἀπ. Β 3.1-4, eds H. Diels καὶ W. Kranz: «Οὐ γὰρ ἄν, φησίν, οἷόν τε ἦν οὕτω δεδάσθαι ἄνευ νοήσιος, ὥστε πάντων μέτρα ἔχειν, χειμῶνός τε καὶ θέρους καὶ νυκτός καὶ ἡμέρας καὶ ὑετῶν καὶ ἀνέμων καὶ εὐδιῶν».

4 Διογ. Λαερτ., *Βίοι φιλοσόφων*, ed. H. S. Long, Α' 35.8.

5 Θαλ. Μιλ., eds H. Diels καὶ W. Kranz, ἀπ. Α 1.128. Τὸ ἀρχαῖο κείμενο εἶναι συγκεκριμένα τὸ ἐξῆς: «κάλλιστον κόσμος· ποῖημα γὰρ θεοῦ». Ἡ λέξη «κάλλιστον» τὴν ἐποχὴ τοῦ Θαλῆ ἔχει βεβαίως μία πρὸ περιορισμένη σημασία ἀπὸ αὐτὴν ποὺ ἀπέκτησε ἀργότερα, καὶ ἀναφέρεται στὸ κάλλος τοῦ κόσμου.

6 Βλ. γιὰ παράδειγμα Μεγ. Βασ., *Ὁμιλίες εἰς τὴν Ἐξαήμερον*, Ὁμιλία Α', ed. S. Giet, 6.11-12· Ἰω. Χρυσ., *Εἰς τὴν Γένεσιν*, Ὁμιλία Ζ', ed. J.- P. Migne, PG 53, 67.1-6· Διδ. Τυφλ., *Εἰς τὸν Ἰὼβ* 5.1-6.29, ed. A. Henrichs, 152.23-24.

7 Βλ. γιὰ παράδειγμα Μεγ. Βασ., *Ὁμιλίες εἰς τὴν Ἐξαήμερον*, Ὁμιλία Θ', ed. S. Giet, 5.57-59·

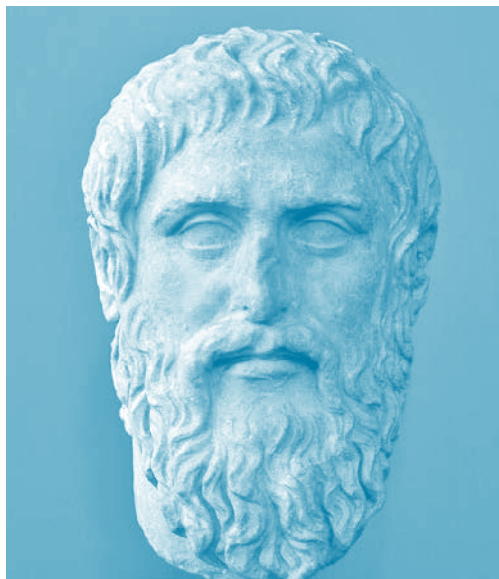
γαλύτερη σημασία από μιὰ ἀπλὴ ἔξαρση τοῦ κάλλους τῆς φύσης.

β. Πλάτων

Στὸ πλατωνικὸ ἔργο ὑπάρχουν σημαία ποὺ ἐμφανίζονται σαφῆ ἀναλογία πρὸς τὴν ἑλληνοχριστιανικὴ πατερικὴ θεώρηση τοῦ κόσμου καὶ τῆς φύσης. Ἔτσι, γιὰ παράδειγμα, στὸν διάλογο *Φίληβος*, σὲ ἓνα κείμενο ποὺ ἔχει ἐλάχιστης προσοχῆς σὲ οἰκολογικὸ πλαίσιο, ὁ Πλάτων θέτει τὸ ἑξῆς ἐρώτημα:

«Τί ἀπὸ τὰ δύο, Πρώταρχε, νὰ ποῦμε ὅτι ὅλα τὰ πράγματα καὶ αὐτὸ τὸ καλούμενο ὅλον τὸ ἐπιτροπεύει ἡ δύναμις τοῦ ἀλόγου καὶ τοῦ ἀσκόπου καὶ τὸ συμπτωματικόν, ἢ ἀντιθέτως, ὅπως ἔλεγαν οἱ πρόγονοί μας, ὅτι τὰ κυβερνᾷ ἓνας νοῦς καὶ μιὰ φρόνησις θανυμαστή, ποὺ βάξει τὰ πάντα σὲ τάξη;»⁸.

Εἶναι προφανές ὅτι τὸ ἴδιο ἀκριβῶς ἐρώτημα θὰ μπορούσε κάλλιστα νὰ εἶχε τεθεῖ καὶ ἀπὸ ἓναν χριστιανὸ φιλόσοφο. Ὁ Πλάτων συναντᾷ ἐδῶ τὴ χριστιανικὴ κοσμοαντίληψη, ἀρνούμενος νὰ δεχθεῖ ὅτι ὅλος αὐτὸς ὁ θαυμαστὸς κόσμος εἶναι προῖον μιᾶς λίγο ὥς πολὺ τυχαίας διαδικασίας, καὶ διακρίνοντας πίσω ἀπὸ τὴ σοφία τοῦ σύμπαντος τὴ σοφία ἐνὸς δημιουργοῦ, «ἓναν νοῦ καὶ μιὰ φρόνησις θανυμαστή». Ἄλλωστε, καὶ σὲ ἄλλο του ἔργο, τὸν *Σοφιστή*, ὁ Πλάτων δηλώνει ρητῶς ὅτι ἡ φύσις δὲν δημιουργεῖ «ἀπὸ τινος αἰτίας αὐτομάτης καὶ ἄνευ διανοίας», ἀλλὰ «μετὰ λόγου τε καὶ ἐπιστήμης θείας ἀπὸ θεοῦ γιγνομένης»⁹. Καὶ εἶναι

βεβαίως φανερό ὅτι καὶ ἐδῶ, ὅπως ἄλλωστε καὶ στὸ προηγούμενο κείμενο ἀπὸ τὸν *Φίληβο*, ὁ Πλάτων βρίσκεται στὸ ἴδιο στρατόπεδο μὲ τοὺς χριστιανοὺς στὴν ἀρχαιότατη πάλη ἐνάντια στὸν ὕλισμό.

Ἡ πιὸ γνωστὴ ὁμῶς «οἰκολογικὴ» τοποθέτησις τοῦ Πλάτωνος προέρχεται ἀπὸ τὸν *Τίμαιο*, ὅπου ὁ Πλάτων θέτει τὸ ἑξῆς ἐρώτημα: «Μὲ ποιοὺ πρότυπο δημιουργήσῃ ὁ θεὸς τὸν κόσμον;». Κατὰ τὸν Πλάτωνα ὑπάρχουν οἱ ἑξῆς δύο ἐκδοχές: Ἐὰν μὲν συμφωνήσουμε ὅτι ὁ κόσμος εἶναι καλός, καὶ ὁ δημιουργὸς ἀγαθός, τότε πρότυπο δίχως ἄλλο θὰ ὑπῆρξε τὸ «κατὰ ταῦτα καὶ ὡσαύτως ἔχον», μὲ ἄλλα λόγια ὁ αἰώνιος καὶ ἀναλλοίωτος κόσμος τῶν πλατωνικῶν ἰδεῶν. Σὲ ἀντίθετη περίπτωσις, ἡ ὁποία ὁμῶς κατὰ τὸν Πλάτωνα εἶναι ἀδιανόητη, ἐὰν δηλαδὴ ὁ κόσμος εἶναι κακός, εἶναι δὲ κακὸς καὶ ὁ δημιουργός, τότε πρότυπο θὰ ὑπῆρξε κάτι τὸ «γεγονός», δηλαδὴ κάτι τὸ ὑποκειμένο σὲ γένεσις καὶ φθορά. Εἶναι λοιπὸν πασιφανές, συμπεραίνει ὁ Πλάτων, ὅτι πρότυπο τῆς δημιουργίας τοῦ κόσμου ὑπῆρξε ὁ αἰώνιος καὶ ἀναλ-

Νεμεσ. Ἐμέσ., *Περὶ φύσεως ἀνθρώπου*, ed. B. Einarson, β' 614-615.

8 Πλάτ., *Φιλήβ.*, 28d5-9: «Πότερον, ὦ Πρώταρχε, τὰ σύμπαντα καὶ τόδε τὸ καλούμενον ὅλον ἐπιτροπεύειν φῶμεν τὴν τοῦ ἀλόγου καὶ εἰκῆ δύναμιν καὶ τὸ ὅτι ἐτυχεν, ἢ τὰ πάντα, καθάπερ οἱ πρόσθεν ἡμῶν ἔλεγον, νοῦν καὶ φρόνησιν τινα θανυμαστὴν συντάττουσαν διακυβερνᾶν;».

9 Πλάτ., *Σοφ.*, 265c7-9.

λοιώτος κόσμος τῶν ἰδεῶν («τὸ αἶδιον»), δεδομένου ὅτι ὁ μὲν κόσμος εἶναι «ὁ κάλλιστος τῶν γεγονότων», ὁ δὲ δημιουργὸς «ὁ ἄριστος τῶν αἰτίων»¹⁰.

Σὲ ἄλλο σημείο στὸ ἴδιο ἔργο ὁ Πλάτων ἐξηγεῖ περαιτέρω γιατί ὁ κόσμος εἶναι «ὁ κάλλιστος»:

«Ἐπειδὴ ὁ θεὸς θέλησε νὰ εἶναι ὅλα καλὰ καὶ νὰ μὴν ὑπάρχει κατὰ τὸ μέτρο τοῦ δυνατοῦ τίποτα τὸ ἀνωφελές, ἔτσι λοιπόν, ἀφοῦ παρέλαβε ὅ,τι ἦταν ὁρατό, ποὺ δὲν βρισκόταν σὲ ἡρεμία ἀλλὰ ἐκινεῖτο χωρὶς ἀρμονία καὶ τάξη, τὸ ὁδήγησε ἀπὸ τὴν ἀταξία σὲ τάξη, ἐπειδὴ θεώρησε ὅτι ἡ τάξη εἶναι ἀπὸ κάθε ἀποψη ἀνώτερη ἀπὸ τὴν ἀταξία. Καὶ δὲν ἦταν οὔτε εἶναι θεμιτὸ στὸν ἄριστο νὰ κάνει ἄλλο ἐκτὸς ἀπὸ τὸ κάλλιστο»¹¹.

Ἡ πλατωνικὴ αὐτὴ θέση ἔχει βεβαίως μεγάλη οἰκολογικὴ σημασία. Κατὰ τὴν Madonna Adams, ὁ Πλάτων, βεβαιώνοντας ὅτι ὁ Δημιουργός, ὁ ὁποῖος ἔφτιαξε τὸ σύμπαν καὶ τοῦ ἔδωσε μορφή, εἶναι σοφὸς καὶ ἀγαθός, μπορεῖ συνακόλουθα νὰ βεβαιώνει ὅτι καὶ ὁ κόσμος, τὸ δημιούρημά του, ἔχει τάξη, σοφία καὶ ὁμορφιά¹². Κατὰ τὴν ἐκτίμηση τοῦ Timothy Mahoney ἡ δραστηριότητα τοῦ πλατωνικοῦ δημιουργοῦ τοῦ κόσμου ὑποδηλώνει ὅτι ἡ φύση εἶναι καλὴ καὶ ἔχει ἀξία, ἀνεξάρτητα ἀπὸ ὅποιαδήποτε ἀνθρώπινη ἐπίνοια καθὼς καὶ ἀπὸ τὶς

ἐπιθυμίες καὶ ἀξιολογήσεις τοῦ ἀνθρώπου· καὶ τοῦτο, γιατί τὸ καλὸ τῆς φύσης πηγάζει ἀπὸ τὸ θεῖο, καὶ ὄχι ἀπὸ τοὺς ἀνθρώπους¹³. Ἡ ἀναλογία πρὸς τὴ θέση τῆς πατερικῆς φιλοσοφίας εἶναι βεβαίως προφανής.

Ὅμως ἡ πλατωνικὴ θέση ὅτι ὁ κόσμος εἶναι «ὁ κάλλιστος τῶν γεγονότων» μπορεῖ μὲν νὰ θεωρηθεῖ ὅτι ἔχει σημαντικὲς οἰκολογικὲς προεκτάσεις, ἀλλὰ πάντως δὲν ἔχει τὴν ἀπολυτότητα καὶ συνεπῶς τὴν οἰκολογικὴ σημασία τῆς θέσεως τῆς ἐλλανοχριστιανικῆς καὶ πατερικῆς φιλοσοφίας ὅτι τίποτα στὴ φύση δὲν ἔχει γίνε στὴν τύχη. Τοῦτο καθίσταται σαφές, ἐὰν ἀναλογισθοῦμε τὰ ἑξῆς:

Κατὰ τὸν Πλάτωνα ὁ θεὸς δὲν δημιούργησε τὸν κόσμον ἐκ τοῦ μηδενός, ὅπως δέχεται ἡ χριστιανικὴ φιλοσοφία, ἀλλὰ ἀπὸ προϋπάρχουσα ὕλη· ἔλαβε δηλαδὴ τὴν ὕλη ποὺ προϋπῆρχε καὶ τὴ διαμόρφωσε, δημιουργώντας ἔτσι τὸν κόσμον. Ὅμως ἡ ἴδια ἡ δεδομένη παρουσία τῆς ὕλης ἀναπόφευκτα ἐπέβαλε κάποιους περιορισμοὺς στὸ δημιουργικὸ σχέδιο τοῦ θεοῦ. Αὐτὸ ἄλλωστε τὸ παραδέχεται καὶ ὁ ἴδιος ὁ Πλάτων, ὅταν γράφει ὅτι ἡ γένεση τοῦ κόσμου ὑπῆρξε ἀνάμικτη «ἐξ ἀνάγκης τε καὶ νοῦ συστάσεως»¹⁴, ὅπου ὁ μὲν «νοῦς» ἀντιπροσωπεύει τὸν δημιουργικὸ λόγο τοῦ θεοῦ, ἡ δὲ «ἀνάγκη» τοὺς περιορισμοὺς ποὺ ἐπέβαλε στὸ δημιουργικὸ σχέδιο τοῦ θεοῦ ἡ δεδομένη παρουσία τῆς ὕλης.

Βεβαίως, ὁ Πλάτων λέει ρητῶς ὅτι

10 Πλάτ., *Τίμαιος*, 28c5-29a6.

11 Πλάτ., ὁ.π., 30a2-7: «Βουλῆθε γὰρ ὁ θεὸς ἀγαθὰ μὲν πάντα, φλαῦρον δὲ μηδὲν εἶναι κατὰ δύναμιν, οὕτω δὲ πᾶν ὅσον ἦν ὁρατὸν παραλαβὸν οὐχ ἡσυχίαν ἄγον ἀλλὰ κινούμενον πλημμελὸς καὶ ἀτάκτως, εἰς τάξιν αὐτὸ ἡγάγεν ἐκ τῆς ἀταξίας, ἡγησάμενος ἐκεῖνο πάντως τούτου ἄμεινον. Θέμις δ' οὐτ' ἦν οὐτ' ἔστιν τῷ ἀρίστῳ δοῦν ἄλλο πλὴν τὸ κάλλιστον».

12 Madonna R. Adams, "Environmental Ethics in Plato's *Timaeus*", ἐν Laura Westra καὶ Thomas Robinson (eds), *The Greeks and the environment*, Rowman & Littlefield Publishers, Inc., Lanham - New York - Boulder - Oxford 1997, σελ. 57.

13 Timothy A. Mahoney, "Platonic Ecology, Deep Ecology", ἐν Laura Westra καὶ Thomas Robinson (eds), *The Greeks and the environment*, σμ. 18, σελ. 191. Παράδοξη ἀντιθέτως εἶναι ἡ ἐκτίμηση τοῦ Oelschlaeger ὅτι «ὁ θεὸς δημιουργὸς τοῦ Πλάτωνος εἶναι μία ἐπίταση σωκρατικοῦ ἀνθρωποκεντρισμοῦ» (Max Oelschlaeger, *The idea of wilderness. From prehistory to the age of ecology*, Yale University Press, New Haven καὶ London 1991, σελ. 58).

14 Πλάτ., ὁ.π., 48a1-2.

ὁ «νοῦς» εἶναι «ἀρχὼν τῆς ἀνάγκης»¹⁵, καθὼς ἐπιβάλλεται σὲ αὐτὴν «διὰ πειθοῦς ἔμφρονος»¹⁶. Μέσα ἀπὸ τὴν πολὺ ὠραία αὐτὴ εἰκόνα τοῦ ἄρχοντος τῆς ἀνάγκης νοῦ, ὁ ὁποῖος νικᾷ τὴν ἀνάγκη «διὰ πειθοῦς ἔμφρονος», ὁ Πλάτων παριστᾷ κατὰ θαυμασίῳ τρόπο πῶς ὁ

καὶ ἡ οἰκολογικὴ τῆς σημασίας ὑφίσταται ἓνα καίριο πλῆγμα.

Πράγματι, ἡ πλατωνικὴ θέσις ὅτι ὁ κόσμος εἶναι «ὁ κάλλιστος τῶν γεγονότων» δημιουργεῖ ἀρχικὰ τὴν ἐντύπωση ὅτι ὁ Πλάτων λέει κάτι τὸ ἐντελῶς ἀνάλογο μὲ τοὺς Πατέρες τῆς Ἐκκλησίας

Τὸ πολὺ πολὺ ποὺ ἐπιτυγχάνει κατὰ τὸν Πλάτωνα ὁ δημιουργικὸς λόγος τοῦ θεοῦ, δαμάζοντας τὴν ὕλη καὶ δημιουργώντας τὸν κόσμον, εἶναι νὰ γίνουν κατὰ τὸν καλύτερον δυνατὸ τρόπο τὰ περισσότερα πράγματα στὸν κόσμον, ὅχι τὰ πάντα· κατὰ τὴ διατύπωση τοῦ Πλάτωνα στὸν Τίμαιο, ὁ νοῦς «πείθει» τελικὰ τὴν ἀνάγκη «τῶν γιγνομένων τὰ π λ ε ῖ σ τ α ἐπὶ τὸ βέλτιστον ἄγειν». Ἔτσι ὅμως ἡ γενικὴ πρόταση ποὺ ὁ Πλάτων εἶχε διατυπώσει νωρίτερα στὸ ἴδιο ἔργο, ὅτι δηλαδὴ ὁ κόσμος εἶναι ὁ «κάλλιστος τῶν γεγονότων» περιορίζεται δραστικά, καὶ ἡ οἰκολογικὴ τῆς σημασίας ὑφίσταται ἓνα καίριο πλῆγμα.

δημιουργικὸς λόγος τοῦ θεοῦ δαμάζει τὴν ὕλη, διαμορφώνοντάς τιν σὲ κόσμον.

Ἀλλὰ τὸ πολὺ πολὺ ποὺ ἐπιτυγχάνει κατὰ τὸν Πλάτωνα ὁ δημιουργικὸς λόγος τοῦ θεοῦ, δαμάζοντας τὴν ὕλη καὶ δημιουργώντας τὸν κόσμον, εἶναι νὰ γίνουν κατὰ τὸν καλύτερον δυνατὸ τρόπο τὰ περισσότερα πράγματα στὸν κόσμον, ὅχι τὰ πάντα· κατὰ τὴ διατύπωση τοῦ Πλάτωνα στὸν Τίμαιο, ὁ νοῦς «πείθει» τελικὰ τὴν ἀνάγκη «τῶν γιγνομένων τὰ πλεῖστα ἐπὶ τὸ βέλτιστον ἄγειν»¹⁷. Ἔτσι ὅμως ἡ γενικὴ πρόταση ποὺ ὁ Πλάτων εἶχε διατυπώσει νωρίτερα στὸ ἴδιο ἔργο, ὅτι δηλαδὴ ὁ κόσμος εἶναι ὁ «κάλλιστος τῶν γεγονότων»¹⁸, περιορίζεται δραστικά,

μας· διότι θὰ μπορούσε κανεὶς νὰ σκεφθεῖ εὐλόγα ὅτι, ἐὰν ὁ κόσμος εἶναι «ὁ κάλλιστος», τότε τίποτα σὲ αὐτὸν δὲν θὰ εἶναι τυχαῖο καὶ συμπτωματικό, καὶ τὰ πάντα θὰ ἔχουν τὸν λόγο τῆς ὑπάρξεώς τους· καὶ αὐτὸ ἀκριβῶς λένε καὶ οἱ χριστιανοὶ διανοητὲς καὶ φιλόσοφοι. Ἀλλὰ ὁ Πλάτων, ὅπως εἶδαμε, τελικὰ λέει ἀπλῶς ὅτι τὰ περισσότερα πράγματα στὸν κόσμον ἔχουν γίνει «ἐπὶ τὸ βέλτιστον», καὶ αὐτὸ συνεπάγεται μὴ μεγάλη συρρίκνωση τῆς οἰκολογικῆς σημασίας τῆς θέσεώς του, σὲ σύγκριση μὲ τὴν ἀντίστοιχη θέσις τῆς πατερικῆς φιλοσοφίας. Πράγματι, ἡ θέσις τῆς πατερικῆς φιλοσοφίας σύμφωνα μὲ τὴν ὁποία τίποτα στὴ φύση δὲν ἔχει γίνει στὴν τύχη ἔχει, ὅπως εἶδαμε, μέγιστη οἰκολογικὴ σημασία. Ἄν ὅμως, ἀντ' αὐτοῦ, λέγαμε ὅτι ὅχι ὅλα, ἀλλὰ τὰ περισσότερα πράγματα στὴ

15 Πλάτ., ὁ.π., 48a2.

16 Πλάτ., ὁ.π., 48a4-5.

17 Πλάτ., ὁ.π., 48a3.

18 Πλάτ., ὁ.π., 29a5-6.

φύση δὲν ἔχουν γίνει στὴν τύχη, τότε ἡ οἰκολογικὴ σημασία τοῦ λόγου μας θὰ συρρικνωνόταν στὸ ἐλάχιστο. Διότι κάθε οἰκολογικὴ καταστροφὴ ξεκινáει ἀπὸ τὴ θεώρηση κάποιου πράγματος στὴ φύση ὡς τυχαίου καὶ συμπτωματικοῦ, δηλαδὴ ὡς πράγματος ποὺ εἶναι περιττὸ καὶ δὲν ἐξυπηρετεῖ τίποτα μὲ τὴν ὑπαρξή του. Ἔτσι, ἀφ' ἧς στιγμῆς ἀφήνουμε ἀνοικτὸ τὸ ἐνδεχόμενο νὰ ὑπάρχουν στὴ φύση πράγματα ἄχρηστα ἢ περιττά, ἀνοίγουμε, κατὰ τὸ κοινῶς λεγόμενον, τὸν ἀσκὸ τοῦ Αἰόλου. Ἡ θέση λοιπὸν ὅτι τίποτα στὴ φύση δὲν ἔχει γίνει στὴν τύχη ἔχει πραγματικὴ οἰκολογικὴ ἀξία, μόνον ἐφ' ὅσον διατηρεῖ τὴν καθολικότητά της, χωρὶς νὰ ἐπιδέχεται ἐξαιρέσεις ἢ περιορισμούς.

Αὐτὴ ἡ «σκοτεινὴ πλευρὰ» τῆς πλατωνικῆς φιλοσοφίας εἶναι μιὰ πραγματικότητα ποὺ κανεὶς δὲν μπορεῖ νὰ παραβλέψει, ὅσο καὶ ἂν θὰ τὸ ἐπιθυμοῦσε. Χαρακτηριστικὴ εἶναι ἡ περίπτωση τοῦ Thomas Robinson, Καθηγητῆ τῆς Φιλοσοφίας στὸ Πανεπιστήμιο τοῦ Toronto, γνωστοῦ μελετητῆ τοῦ πλατωνικοῦ ἔργου, ὁ ὁποῖος παράλληλα εἶναι συνεκδότης μαζί μὲ τὴ Laura Westra ἐνὸς πολὺ σημαντικοῦ καὶ πολὺ γνωστοῦ συλλογικοῦ ἔργου μὲ τίτλο *The Greeks and the environment* (*Οἱ Ἕλληνες καὶ τὸ περιβάλλον*)¹⁹, καὶ γενικὰ ἐπείγεται νὰ ἀποδείξει τὴν οἰκολογικὴ βαρύτητα τῆς πλατωνικῆς φιλοσοφίας. Σὲ μιὰ μελέτη του μὲ τίτλο «Τὸ κοσμικὸ περιβάλλον. Μερικὲς ὑποδηλώσεις στὸν *Τίμαιο* τοῦ Πλάτωνος», σχολιάζοντας τὴν πλατωνικὴ θέση ὅτι ὁ κόσμος εἶναι «ὁ κάλλιστος τῶν γεγονότων», ὁ Thomas Robinson γράφει μεταξὺ ἄλλων πολὺ χαρακτηριστικὰ τὰ ἑξῆς: «Ὁ Δημιουργός, με δεδομένους τοὺς περιορισμούς

ποὺ ἀντιμετώπισε, ἔχει δημιουργήσει τὸν καλύτερο δυνατό κόσμο ποὺ μποροῦσε. Διότι ὑπάρχουν βεβαίως περιορισμοί: ὁ Δημιουργός, ἀπέχοντας πολὺ ἀπὸ τὸ νὰ δημιουργεῖ ἐκ τοῦ μηδενός, εἶναι ἀπὸ τὴν ἀρχή (δηλαδὴ ἀπὸ τὴν αἰωνιότητα) ἀντιμέτωπος μὲ τὴ συναΐδια κινούμενη μάζα αὐτοῦ ποὺ ὁ *Τίμαιος* ἀποκαλεῖ “ἵχνη” αὐτοῦ ποὺ τελικὰ θὰ ἀποτελέσει τὴν ὕλη»²⁰. Καὶ παρακάτω στὴν ἴδια μελέτη ὁ Robinson προσθέτει: «Ὁ Δημιουργός, ὅπως προκύπτει, δὲν μπορεῖ νὰ κάνει τίποτα χωρὶς τὴν ἐνεργὸ συνεργασία αὐτοῦ ποὺ ὁ Πλάτων ἀποκαλεῖ Ἀνάγκη»²¹.

Ὅλα τὰ παραπάνω, τὰ ὁποῖα βεβαίως θὰ ἦταν ἀδιανόητα γιὰ ἓναν χριστιανό, περιορίζουν δραστικὰ τὴν οἰκολογικὴ βαρύτητα τῆς πλατωνικῆς θέσεως ὅτι ὁ κόσμος εἶναι «ὁ κάλλιστος τῶν γεγονότων». Ἀντίθετα μὲ τὸν Πλάτωνα, ἡ χριστιανικὴ θέση περὶ δημιουργίας τοῦ κόσμου ἀπὸ τὸν Θεὸ ἐκ τοῦ μηδενός δημιουργεῖ τὶς προοπτικὲς γιὰ μιὰ ἀκραιφνέστατα οἰκολογικὴ σύλληψη τοῦ κόσμου καὶ τῆς φύσης, ὀδηγώντας στὴν υἱοθέτηση τῆς ριζοσπαστικῆς οἰκολογικῆς ἀρχῆς ὅτι *τίποτα στὴ φύση δὲν ἔχει γίνει στὴν τύχη*.

Πέρα ἀπὸ τὰ παραπάνω, θὰ μποροῦσε κανεὶς νὰ κάνει καὶ τὴν ἐξῆς παρατήρηση συναφῶς πρὸς τὴν πλατωνικὴ θέση: Ὁ Πλάτων δέχεται μὲν ὅτι ὁ κόσμος εἶναι «κάλλιστος» καὶ συνδυάζει αὐτὴ τὴν παραδοχὴ πρὸς τὴν ἀγαθότητα τοῦ δημιουργοῦ καὶ τὸ αἰώνιο καὶ ἀναλλοίωτο πρότυπο τῆς δημιουργίας, τὸν κόσμο τῶν ἰδεῶν. Παράλληλα ὁμοῦς ὁ Πλάτων ἀφήνει ἀνοικτὸ τὸ ἐνδεχόμενο

19 Laura Westra καὶ Thomas Robinson (eds), *The Greeks and the environment*, Rowman & Littlefield Publishers, Inc., Lanham - New York - Boulder - Oxford 1997.

20 Thomas M. Robinson, “The cosmic environment: Some implications in Plato’s *Timaeus*”, ἐν K. Boudouris καὶ K. Kalimtzis (eds), *Philosophy and ecology*, vol. I, Ionia Publications, Athens 1999, σελ. 156.

21 Thomas M. Robinson, ὁ.π., σελ. 161.

συμμετοχῆς στὴ δημιουργία τοῦ κόσμου καὶ ἄλλων θεοτήτων ὑποδεέστερων τοῦ θείου νοῦ. Εἰδικώτερα στὴν περίπτωσι τῶν ψυχικῶν δυνάμεων τοῦ ἀνθρώπου, γιὰ παράδειγμα, ὁ Πλάτων ἀποδίδει στὸν θεῖο νοῦ μόνον τὴ δημιουργία τοῦ θειοτέρου στοιχείου τῆς ψυχῆς, τοῦ λογιστικοῦ, δηλαδὴ τῆς λογικῆς δυνάμεως, καὶ θεωρεῖ τὶς ἄλλες δυνάμεις τῆς ψυχῆς, τὸ θυμοειδὲς καὶ τὸ ἐπιθυμητικόν, ποὺ κατ' αὐτὸν φέρουν ἀκεραία τὴν εὐθύνη γιὰ κάθε ἠθικὸ παραστράτημα τοῦ ἀνθρώπου, ὡς ἔργο κατώτερων θεοτήτων. Συγκεκριμένα, ὁ Πλάτων γράφει στὸν *Τίμαιο* ὅτι οἱ κατώτερες θεότητες,

Πράγματι, μέσα ἀπὸ τὴ συμμετοχὴ καὶ «ὑποδεεστέρων θεοτήτων» στὴ δημιουργία τοῦ κόσμου, ἀφήνεται ἀνοικτὸ τὸ ἐνδεχόμενο γιὰ τὴν ὑπαρξὴ στὸν κόσμο καὶ πραγμάτων ὄχι τόσο ὑψηλῶν καὶ εὐγενῶν, ἴσως μάλιστα ἀκόμη καὶ κακῶν, μὲ τὴν προϋπόθεσι βεβαίως ὅτι αὐτὰ εἶναι ἔργα τῶν ὑποδεεστέρων θεοτήτων καὶ ὄχι τοῦ ἰδίου τοῦ θείου νοῦ. Καὶ αὐτὸ φανερὰ περιορίζει ἐκ νέου τὴν ἰσχύ τῆς πλατωνικῆς θέσεως ὅτι ὁ κόσμος εἶναι «ὁ κάλλιστος».

Συμπερασματικά, διαπιστώνουμε ὅτι ἡ θέση τοῦ Πλάτωνα ὅτι ὁ κόσμος εἶναι «ὁ κάλλιστος» ἔχει βεβαίως μεγάλην

Ἡ θέση τοῦ Πλάτωνα ὅτι ὁ κόσμος εἶναι «ὁ κάλλιστος» ἔχει βεβαίως μεγάλην οἰκολογικὴ σημασία ὡς ἐνδεικτικὴ μιᾶς πλήρους θαυμασμοῦ καὶ σεβασμοῦ θεώρησης τοῦ κόσμου, ἀλλὰ δὲν χαρακτηρίζεται ἀπὸ τὴν ἴδια ἀπεριόριστη ἐκτίμησι γιὰ τὸν φυσικὸν κόσμο ἢ ὁποῖα διέπει τὴ θέση τῆς πατερικῆς φιλοσοφίας ὅτι τίποτα στὴ φύσι δὲν ἔχει γίνεσι στὴν τύχη. Ὑπάρχουν πράγματι καίριες διαφορὲς ἀνάμεσα στὴν πλατωνικὴ καὶ τὴν πατερικὴν θέσι, οἱ ὁποῖες τεκμηριώνουν τὴ μεγαλύτερη οἰκολογικὴ σημασία τῆς θέσεως τῆς πατερικῆς φιλοσοφίας.

«ἀφοῦ παρέλαβαν ἀθάνατη τὴν ἀρχὴ τῆς ψυχῆς, ἔκτισαν ἐπιπλέον μέσα στὸν ἄνθρωπο ἓνα ἄλλο εἶδος ψυχῆς, τὸ θνητό»²², τὸ ὁποῖο μάλιστα ἐγκατέστησαν μακριὰ ἀπὸ τὸ λογιστικόν, «ἀπὸ φόβο μήπως μολύνουν τὸ θεϊκὸ στοιχεῖο»²³.

Αὐτό, τώρα, μοιραία συνεπάγεται ἓναν περαιτέρω περιορισμὸ τῆς οἰκολογικῆς βαρύτητας τοῦ πλατωνικοῦ λόγου.

οἰκολογικὴ σημασία ὡς ἐνδεικτικὴ μιᾶς πλήρους θαυμασμοῦ καὶ σεβασμοῦ θεώρησης τοῦ κόσμου, ἀλλὰ δὲν χαρακτηρίζεται ἀπὸ τὴν ἴδια ἀπεριόριστη ἐκτίμησι γιὰ τὸν φυσικὸν κόσμο ἢ ὁποῖα διέπει τὴ θέση τῆς πατερικῆς φιλοσοφίας ὅτι τίποτα στὴ φύσι δὲν ἔχει γίνεσι στὴν τύχη. Ὑπάρχουν πράγματι καίριες διαφορὲς ἀνάμεσα στὴν πλατωνικὴ καὶ τὴν πατερικὴν θέσι, οἱ ὁποῖες τεκμηριώνουν τὴ μεγαλύτερη οἰκολογικὴ σημασία τῆς θέσεως τῆς πατερικῆς φιλοσοφίας. Οἱ χριστιανοὶ διανοητὲς καὶ φιλόσοφοι δὲν

22 Πλάτ., ὁ.π., 69c5-8: «παραλαβόντες ἀρχὴν ψυχῆς ἀθάνατον, ... ἄλλο τε εἶδος ψυχῆς ἐν αὐτῷ προσφοκοδόμουν τὸ θνητόν».

23 Πλάτ., ὁ.π., 69d6: «σεβόμενοι μαιίνειν τὸ θεῖον».

θα διεννοούντο βεβαίως ποτέ να θεωρήσουν την ύλη ως συναΐδια του Θεού, ούτε πολύ περισσότερο να δεχθούν ότι η παρουσία της ύλης επέβαλε και περιορισμούς στο δημιουργικό σχέδιο του Θεού· διότι ἀφ' ἧς στιγμῆς ἡ παρουσία της ύλης θα επέβαλλε ἔστω και ἓναν περιορισμό στο σχέδιο του Θεού, ἡ ύλη θα ἀποδεικνυόταν κατὰ τοῦτο ἀνώτερη του Θεού καὶ τρόπον τινά... θεὸς του Θεοῦ, πράγμα βεβαίως ἀδιανόητο. Ὁμοίως ἀδιανόητο θὰ ἦταν, ἐξάλλου, νὰ δεχθεῖ ἓνας συνεπὴς χριστιανὸς διανοητὴς τὴ συμμετοχὴ στο ἔργο τῆς δημιουργίας τοῦ κόσμου, πέραν τοῦ Θεοῦ, καὶ ἄλλων... κατώτερων θεοτήτων, ἀφήνοντας ἔτσι ἀνοικτὸ τὸ ἐνδεχόμενο τῆς ὑπαρξὸς καὶ κακῶν πραγμάτων στὸν κόσμο.

Ἔτσι, ἡ θέση τῆς ἑλληνοχριστιανικῆς πατερικῆς φιλοσοφίας, ἡ ριζοσπαστικὴ οἰκολογικὴ ἀρχὴ ποὺ ἀποτελεῖ τὸ θεμέλιο τῆς πατερικῆς οἰκολογίας, ἔχει πραγματικὰ ἀπόλυτη ἰσχύ, καὶ συνεπῶς καὶ ἀπεριόριστη οἰκολογικὴ σημασία. Καὶ ἐν πάσῃ περιπτώσει, ἀφ' ἧς στιγμῆς ἀναγνωρίζουμε τὴν οἰκολογικὴ σημασία τῆς πλατωνικῆς θέσεως ὅτι ὁ κόσμος εἶναι «ὁ κάλλιστος», μὲ ὅλους τοὺς περιορισμοὺς ποὺ αὐτὴ ἐπιδέχεται, πολλῶ μᾶλλον ὀφείλουμε νὰ ἀναγνωρίσουμε καὶ νὰ ἐξάρουμε τὴν οἰκολογικὴ σημασία τῆς θέσεως τῆς ἑλληνοχριστιανικῆς πατερικῆς φιλοσοφίας, ἡ ὁποία εἶναι ἐνδεικτικὴ μιᾶς πραγματικὰ ἀπεριόριστης ἐμπιστοσύνης γιὰ τὸν φυσικὸ κόσμον ποὺ μᾶς περιβάλλει.

γ. Ἀριστοτέλης

Τὸ ὄνομα τοῦ Ἀριστοτέλη ἀπαντᾷ συχνὰ σὲ ἔργα συγχρόνων μας διανοητῶν ποὺ εἶναι ἀφιερωμένα στὴ φιλοσοφικὴ διερεύνηση τοῦ οἰκολογικοῦ προβλήματος. Καὶ πράγματι, σὲ πολλὰ σημεῖα

τοῦ Ἀριστοτέλη βρίσκουμε θέσεις μὲ εὐδιάκριτες οἰκολογικὲς προεκτάσεις. Ἔτσι, γιὰ παράδειγμα, στὰ *Φυσικὰ* ὁ Ἀριστοτέλης παρατηρεῖ ὅτι «τίποτα ἀπὸ τὰ κατὰ φύσιν δὲν εἶναι χωρὶς τάξιν»²⁴. στὸ *Περὶ οὐρανοῦ* ἔργο του ἐκφράζει τὴν πεποίθησή του ὅτι «ἡ φύση δὲν κάνει τίποτα στὴν τύχη»²⁵ καὶ παρακάτω στὸ ἴδιο ἔργο ὅτι «ἡ φύση δὲν κάνει τίποτα χωρὶς λόγο οὔτε μάταια»²⁶. στὸ *Περὶ ψυχῆς* γράφει ὅτι «ἡ φύση οὔτε κάνει τίποτα μάταια οὔτε ἀφήνει νὰ λείπει κάτι ἀπὸ τὰ ἀναγκαῖα»²⁷. στὸ ἔργο του *Περὶ ζώων μορίων* διατυπώνει ἐκ νέου τὴ θέση ὅτι «ἡ φύση δὲν κάνει τίποτα μάταια»²⁸, παρακάτω προσθέτει ὅτι «ἡ φύση δὲν κάνει τίποτα μάταια οὔτε τίποτα περιττό»²⁹, καὶ ἀκόμη παρακάτω ἐπαναλαμβάνει ὅτι «τίποτα τὸ περιττό δὲν κάνει ἡ φύση»³⁰. στὸ ἔργο του *Περὶ ζώων γενέσεως* τονίζει ἐκ νέου ὅτι «ἡ φύση δὲν κάνει τίποτα μάταια»³¹, καὶ παρακάτω ἐπανέρχεται στὴν παρατήρηση ὅτι «ἡ φύση δὲν κάνει τίποτα περιττό οὔτε μάταια»³². Αὐτὴ ἡ πάγια –ὅπως φαίνεται ἀπὸ τὶς πολλὲς ἐπαναλήψεις της– ἀριστοτελικὴ θέση, ἡ ὁποία φαίνεται νὰ εἶναι ἐντελῶς ἀνάλογη πρὸς τὴν ἀντίληψη τῆς πατερικῆς φιλοσοφίας ὅτι τίποτα στὴ φύση δὲν ἔχει γίνεи στὴν τύχη, εἶναι περισσότερο γνωστὴ ἀπὸ τὴ διατύπωσή της στὴν ἀρχὴ τῶν

24 Ἀριστ., *Φυσ.*, 252a11-12: «Οὐδὲν ἄτακτον τῶν φύσει καὶ κατὰ φύσιν».

25 Ἀριστ., *Περὶ οὐρανοῦ*, 290a31.

26 Ἀριστ., ὁ.π., 291b13-14: «Ἡ δὲ φύσις οὐδὲν ἄλόγως οὐδὲ μάτην ποιεῖ».

27 Ἀριστ., *Περὶ ψυχῆς*, 432b21-22: «Ἡ δὲ φύσις μίτε ποιεῖ μάτην μηδὲν μίτε ἀπολείπει τι τῶν ἀναγκαίων».

28 Ἀριστ., *Περὶ ζώων μορίων*, 658a8-9.

29 Ἀριστ., ὁ.π., 661b23-24.

30 Ἀριστ., ὁ.π., 691b4.

31 Ἀριστ., *Περὶ ζώων γενέσεως*, 741b4-5.

32 Ἀριστ., ὁ.π., 744a36-37: «Οὐθὲν ποιεῖ περίεργον οὐδὲ μάτην ἡ φύσις».

Πολιτικῶν:

«Διότι τίποτα, καθὼς λέμε, δὲν κάνει μάταια ἡ φύση».³³

Ἡ πάγια αὐτὴ θέση τοῦ Ἀριστοτέλη ἔχει βεβαίως κατάδηλες οἰκολογικὲς προεκτάσεις. Λίγο παρακάτω ὁμοίως στὸ ἴδιο ἔργο ὁ Ἀριστοτέλης ἀναλύει αὐτὴ τὴ θέση του κατὰ τρόπον ποὺ ἔχει προκαλέσει πολλές συζητήσεις καὶ ἔχει θεωρηθεῖ ἀπὸ πολλοὺς ὡς ἐξόχως ἐνδεικτικὸς ἐνὸς ἀκράτου ἀνθρωποκεντρισμοῦ καὶ μιᾶς ἐντελῶς ἀντιοικολογικῆς στάσης ἐναντι τοῦ κόσμου καὶ τῆς φύσης: Ἀφοῦ ἡ φύση δὲν κάνει τίποτα χωρὶς σκοπὸ οὔτε μάταια, γράφει ὁ Ἀριστοτέλης, πρέπει νὰ θεωρήσουμε ὅτι τὰ φυτὰ ὑπάρχουν γιὰ τὰ ζῶα, καὶ τὰ ἄλλα ζῶα χάριν τῶν ἀνθρώπων.³⁴ Δὲν δυσκολευόμαστε, ἀσφαλῶς, νὰ φαντασθοῦμε τὴ μῆνι ποὺ ἐγείρει μετὰ τῶν θεωρητικῶν τῆς οἰκολογίας ἕνας τέτοιος ἀνθρωποκεντρισμός³⁵, ἂν καὶ πρέπει νὰ παρατηρήσουμε ὅτι ἀρκετοὶ ἔγκριτοι μελετητὲς τοῦ Ἀριστοτέλη ἔχουν ἐρμηνεύσει τὸ ἐπίμαχο ἀριστοτελικὸ κείμενο κατὰ τέτοιο τρόπον, ποὺ τοὺς ἐπιτρέπει νὰ θεωροῦν ὡς ἐντελῶς ἄστοχνη τὴν καταδίκη του ὡς

ἀντιοικολογικοῦ.³⁶

Ἐν πάσῃ περιπτώσει, ὅμως, ἡ ἀριστοτελικὴ θέση σύμφωνα μὲ τὴν ὁποία ἡ φύση δὲν κάνει τίποτα μάταια φαίνεται νὰ εἶναι τὸ πλησιέστερο ἀνάλογο ποὺ μποροῦμε νὰ ἀνεύρουμε στὴν ἀρχαία ἑλληνικὴ γραμματεία πρὸς τὴ θέση τῆς πατερικῆς φιλοσοφίας ὅτι τίποτα στὴ φύση δὲν γίνει στὴν τύχη. Καὶ πάλι, ὅμως, ὑπάρχουν δύο τοῦλάχιστον διαφορές.

Ἡ πρώτη διαφορὰ εἶναι ἡ ἐξῆς. Ἄν καὶ τόσο ὁ Ἀριστοτέλης ὅσο καὶ οἱ χριστιανοὶ διανοητὲς καὶ φιλόσοφοι δέχονται τὴν ὑπαρξὴ σκοποῦ στὴ φύση, κάνουν δηλαδὴ λόγο γιὰ *τελολογία*, διαπιστώνουμε ἐν τούτοις μιὰ σημαντικὴ διαφορὰ ὡς πρὸς τὴν *τελολογία* τους. Πιὸ συγκεκριμένα, ὁ Ἀριστοτέλης δέχεται ὅτι κάθε τὶ στὴ φύση ἐξυπηρετεῖ ἕναν καὶ μόνο σκοπὸ, ἐπιτελεῖ δηλαδὴ ἕνα καὶ μόνο ἔργο. Τὸ μάτι ἐξυπηρετεῖ τὴν ὄραση καὶ τίποτα πέραν αὐτῆς. Τὸ αὐτὸ ἐξυπηρετεῖ τὴν ἀκοή καὶ τίποτα πέραν αὐτῆς. Ὅπως γράφει χαρακτηριστικὰ ὁ Ἀριστοτέλης, τὰ ἔργα τῆς φύσης δὲν μοιάζουν μὲ τὴ δελφικὴ μάχαιρα τῶν χαλκουργῶν (αὐτὴ ἡ δελφικὴ μάχαιρα φαίνεται ὅτι ἦταν ἕνα πολυχρηστικὸ ἐργαλεῖο, ὅπως θὰ λέγαμε σήμερα, καθὼς λέγεται ὅτι ἦταν φτιαγμένη κατὰ τέτοιο τρόπον, ὥστε νὰ μπορεῖ νὰ χρησιμεύει σὰν μαχαίρι, πριόνι, ρίνη καὶ σφυρί). Ἀντίθετα, ἡ φύση, κατὰ τὸν Ἀριστοτέλη, δημιουργεῖ «ἐν πρὸς ἕν», δηλαδὴ ἕνα πρᾶγμα γιὰ ἕναν σκοπὸ. Ἔτσι, ἀληθεύει μὲν ὅτι ἡ *τελολογία* τοῦ Ἀριστοτέλη ἐπιτρέπει τὴ θεώρηση ὅλων τῶν πραγμάτων στὴ φύση

33 Ἀριστ., Πολ., 1253a9: «Οὐδὲν γάρ, ὡς φαμέν, μάτην ἡ φύσις ποιεῖ».

34 Ἀριστ., ὁ.π., 1256b15-22: «Ὡστε ὁμοίως δῆλον ὅτι καὶ γενομένοις οἰπτόν τά τε φυτὰ τῶν ζώων ἐνεκεν εἶναι καὶ τὰ ἄλλα ζῶα τῶν ἀνθρώπων χάριν, τὰ μὲν ἡμεῖρα καὶ διὰ τὴν χρῆσιν καὶ διὰ τὴν τροφήν, τῶν δ' ἀγρίων, εἰ μὴ πάντα, ἀλλὰ τὰ γε πλείστα τῆς τροφῆς καὶ ἄλλης βοηθείας ἐνεκεν, ἵνα καὶ ἐσθῆς καὶ ἄλλα ὄργανα γίνηται ἐξ αὐτῶν. Εἰ οὖν ἡ φύσις μηδὲν μίτε ἀτελὲς ποιεῖ μίτε μάτην, ἀναγκαῖον τῶν ἀνθρώπων ἐνεκεν αὐτὰ πάντα πεποικέναι τὴν φύσιν».

35 Ἕνας ἀνάλογος «ἀνθρωποκεντρισμός» διακρίνεται καὶ σὲ κείμενα τῆς ἑλληνοχριστιανικῆς φιλοσοφίας, καὶ ἔχει προκαλέσει σφοδρὲς ἐπιθέσεις ἐναντίον τῆς ἀπὸ πολλοὺς οἰκολόγους καὶ οἰκοφιλοσόφους. Περὶ τοῦ σὲ ποῖο βαθμὸ εἶναι ἢ δὲν εἶναι ἀντιοικολογικὸς αὐτὸς ὁ «ἀνθρωποκεντρισμός» θὰ χρειαστεῖ νὰ κάνουμε λόγο σὲ ἄλλη εὐκαιρία.

36 Βλ. γιὰ παράδειγμα W. Wieland, "The problem of teleology", ἐν J. Barnes, M. Schofield καὶ R. Sorabji (eds), *Articles on Aristotle: Science*, Duckworth, London 1975, σελ. 141-60· Keekok Lee, "Aristotle: Towards an environmental philosophy", ἐν K. Boudouris καὶ K. Kalimtzis (eds), *Philosophy and ecology*, vol. I, Athens 1999, Ionia Publications, Athens 1999, σελ. 122.

ὡς ὀργάνων γιὰ τὴν ἐπιτέλεση κάποιου ἔργου (ὕπ' αὐτὴν ἄλλωστε τὴν ἔννοια νοεῖ ὁ Ἀριστοτέλης τὸ ὅτι ἡ φύση δὲν κάνει τίποτα μάταια), κατὰ ρητὴ δὴλωσι τοῦ Ἀριστοτέλη ὁμῶς κάθε ὄργανο θὰ ἦταν φτιαγμένο κατὰ τὸν καλύτερο δυνατὸ τρόπο τότε καὶ μόνο τότε, ἐὰν δὲν προοριζόταν νὰ ἐπιτελεῖ πολλὰ ἔργα συγχρόνως, ἀλλὰ ἓνα καὶ μόνο («μὴ πολλοῖς ἔργοις ἀλλ' ἐνὶ δουλεῦον»)³⁷.

Ἐὰν ἐρμηνεύουμε σωστὰ τὰ ὅσα λέει

ἄλλη γιὰ τὰ πτηνά»³⁸. Ἔτσι μπορούμε νὰ θεωροῦμε, γιὰ παράδειγμα, ὅτι ἓνα δάσος χρησιμεύει συγχρόνως ὡς ἐνδιαίτημα γιὰ ζῶα καὶ πτηνά, ἀποτρέπει τὴ διάβρωση τοῦ ἐδάφους, προσφέρει ἀναψυχή, αἰσθητικὴ ἀπόλαυση ἢ καὶ ξυλεῖα στὸν ἄνθρωπο καὶ πολλὰ ἄλλα.

Εἶναι φανερό ὅτι ἐδῶ ἔχουμε μιὰ πρῶτη σημαντικὴ διαφορὰ ἀνάμεσα στὸ συμπέρασμα τοῦ Ἀριστοτέλη ὅτι ἡ φύση δὲν κάνει τίποτα μάταια ἀφ' ἑνός, καὶ τὸ

Ἡ πατερικὴ φιλοσοφία ἀναγνωρίζει μιὰ πολὺ πιὸ σύνθετη τελολογία στὴ φύση. Πιὸ συγκεκριμένα, κατὰ τοὺς χριστιανοὺς διανοητὲς καὶ φιλοσόφους κάθε τὶ στὴ φύση δὲν ἐξυπηρετεῖ μὲ τὴν ὑπαρξή του ἓναν καὶ μόνο σκοπὸ, ὅπως ἔλεγε ὁ Ἀριστοτέλης, ἀλλὰ μπορεῖ κάλλιστα νὰ ἐξυπηρετεῖ πολλοὺς συγχρόνως. Πολὺ χαρακτηριστικά, ὁ Εὐσέβιος Καισαρείας παρατηρεῖ ὅτι «τὰ ἴδια δένδρα ἄλλη ἀνάγκη καλύπτουν γιὰ τοὺς ἀνθρώπους καὶ ἄλλη γιὰ τὰ πτηνά»

ἐδῶ ὁ Ἀριστοτέλης, τότε οἱ χριστιανοὶ διανοητὲς καὶ φιλόσοφοι προχωροῦν ἐν προκειμένῳ ἓνα βῆμα παραπέρα. Ἡ πατερικὴ φιλοσοφία ἀναγνωρίζει μιὰ πολὺ πιὸ σύνθετη τελολογία στὴ φύση. Πιὸ συγκεκριμένα, κατὰ τοὺς χριστιανοὺς διανοητὲς καὶ φιλοσόφους κάθε τὶ στὴ φύση δὲν ἐξυπηρετεῖ μὲ τὴν ὑπαρξή του ἓναν καὶ μόνο σκοπὸ, ὅπως ἔλεγε ὁ Ἀριστοτέλης, ἀλλὰ μπορεῖ κάλλιστα νὰ ἐξυπηρετεῖ πολλοὺς συγχρόνως. Πολὺ χαρακτηριστικά, ὁ Εὐσέβιος Καισαρείας παρατηρεῖ ὅτι «τὰ ἴδια δένδρα ἄλλη ἀνάγκη καλύπτουν γιὰ τοὺς ἀνθρώπους καὶ

συμπέρασμα τῶν χριστιανῶν διανοητῶν καὶ φιλοσόφων ὅτι τίποτα στὴ φύση δὲν ἔχει γίνεи στὴν τύχη ἀφ' ἑτέρου. Καὶ μάλιστα αὐτὴ ἡ διαφορὰ –ἐφ' ὅσον βεβαίως, ἐπαναλαμβάνουμε, ἐρμηνεύουμε σωστὰ τὰ ὅσα λέει ὁ Ἀριστοτέλης– φέρει τοὺς χριστιανοὺς διανοητὲς καὶ φιλοσόφους πολὺ πιὸ κοντὰ ἀπὸ τὸν Ἀριστοτέλη στὶς σύγχρονες οἰκολογικὲς ἀλλὰ καὶ ἐπιστημονικὲς ἀντιλήψεις.

Ὑπάρχει ὁμῶς καὶ μιὰ δεύτερη διαφορά. Ἀκόμη καὶ ἂν δεχόμασταν ὅτι τὸ συμπέρασμα τοῦ Ἀριστοτέλη καὶ τὸ συμπέρασμα τῆς πατερικῆς φιλοσοφίας εἶναι ἀπολύτως ταυτόσημα μεταξύ τους,

37 Ἀριστ., ὁ.π., 1252b1-5: «Οὐθὲν γὰρ ἡ φύσις ποιεῖ τοιοῦτον οἶον οἱ χαλκοτύποι τὴν Δελφικὴν μάχαιραν, πενιχρῶς, ἀλλ' ἐν πρὸς ἑν· οὕτω γὰρ ἂν ἀποτελοῖτο κάλλιστα τῶν ὀργάνων ἕκαστον, μὴ πολλοῖς ἔργοις ἀλλ' ἐνὶ δουλεῦον».

38 Εὐσ. Κασ., *Εἰς τὰς ἐπιγραφὰς τῶν Ψαλμῶν. Ἐρμηνεία τινῶν κατ' ἐπιτομήν*, ed. J.- P. Migne, PG 23, 1280.14-16: «Τὰ γὰρ αὐτὰ δένδρα ἄλλην μὲν ἀνθρώποις χρειάζαν, ἄλλην δὲ τοῖς ὀρνέοις παρέχει».

καί πάλι θά ἔπρεπε νά ἀναγνώσουμε ὅτι ὑπάρχει διαφορά στὸν τρόπο ἐξαγωγῆς τους. Ὁ Ἀριστοτέλης εἶναι ὁ μέγας φιλόσοφος, ἡ μεγάλη ἐπιστημονικὴ διάνοια, ποὺ μέσα ἀπὸ μιὰ ἐμβριθὴ καὶ ἐνδελεχῆ μελέτῃ τῆς φύσης καταλήγει στὸ συμπέρασμα ὅτι ἡ φύση δὲν κάνει τίποτα μάταια. Ἕνας χριστιανὸς φιλόσοφος, ἀντιθέτως, ἐρευνᾷ μὲν καὶ αὐτὸς τὴ φύση, προκειμένου νά φέρει στὸ φῶς τοὺς λόγους τῆς ὑπάρξεως τῶν ὄντων, ἀλλὰ δὲν χρειάζεται νά περιμένει αὐτὴ τὴν ἔρευνα, γιὰ νά πεισθεῖ ὅτι τίποτα στὴ φύση δὲν ἔχει γίνει στὴν τύχη. Ἐνῶ δηλαδὴ ὁ Ἀριστοτέλης καταλήγει τὸ συμπέρασμα ὅτι ἡ φύση δὲν κάνει τίποτα μάταια μέσα ἀπὸ τὴν ἐνδελεχῆ καὶ διεξοδικὴ μελέτῃ τῶν πραγμάτων στὴ φύση, ὁ χριστιανὸς φιλόσοφος, ἀντίθετα, πρωταρχικὰ καταλήγει στὸ ἴδιο περι-
που συμπέρασμα, ὅτι δηλαδὴ τίποτα στὴ φύση δὲν ἔχει γίνει στὴν τύχη, ἀπὸ τὴν παραδοχὴ ὅτι ὁ Θεὸς εἶναι ὁ δημιουργὸς τῶν πάντων.

Ἐν τέλει, ἕνας χριστιανὸς δὲν χρειάζεται νά εἶναι ἐπιστημονικὴ διάνοια, προκειμένου νά πεισθεῖ ὅτι τίποτα στὴ φύση δὲν ἔχει γίνει στὴν τύχη, ἀφοῦ ὁδηγεῖται στὸ ἴδιο ἀκριβῶς συμπέρασμα ἀπὸ τὶς ἴδιες τὶς βασικὲς προκειμένες τῆς χριστιανικῆς πίστεως. Ἡ τόσο σημαντικὴ ἀπὸ οἰκολογικὴ ἀποψη θέση τῆς πατερικῆς φιλοσοφίας, σύμφωνα μὲ τὴν ὁποία τίποτα στὴ φύση δὲν ἔχει γίνει στὴν τύχη, δὲν ἀπευθύνεται μόνο στοὺς εἰδικούς καὶ τοὺς ἐπιστήμονες, ἀλλὰ σὲ ὅλους ἀνεξαίρετως ὅσοι μοιράζονται μὲ συνέπεια τὶς ἴδιες θεμελιακὲς παραδοχὲς τῆς χριστιανικῆς πίστεως, ἀπὸ τὸν μέγα φιλόσοφο ὡς τὸν τελευταῖο πιστὸ χωρικό. Καὶ τοῦτο, ἀκόμη καὶ ἂν δὲν καθιστᾷ τὴ χριστιανικὴ θέση περισσό-
τερο οἰκολογικὴ, τὴν καθιστᾷ πάντως περισσότερο δραστηκὴ καὶ περισσότερο ἀποτελεσματικὴ.

δ. Ἐπίμετρον

Εἶναι πιθανὸν ὁ ἀναγνώστης νά κουράσθηκε στὶς σελίδες αὐτῆς καὶ τῆς προηγούμενης μελέτης μας νά βλέπει νά ἐπαναλαμβάνεται ξανὰ καὶ ξανὰ ἡ θέση ὅτι *τίποτα στὴ φύση δὲν ἔχει γίνει στὴν τύχη*. Ἀλλὰ πρόθεσή μας ἦταν ἀκριβῶς νά πεισθεῖ ὁ ἀναγνώστης ὅτι πρόκει-
ται γιὰ μιὰ θέση, μὲ κατάδηλες βεβαί-
ως οἰκολογικὲς προεκτάσεις, τὴν ὁποία οἱ χριστιανοὶ διανοητὲς καὶ φιλόσοφοι καὶ οἱ Πατέρες τῆς Ἐκκλησίας μας δὲν *κουράζονται νά ἐπαναλαμβάνουν καὶ νά τονίζουν, μὲ κάθε δυνατὴ ἔμφαση*.

Σὲ αὐτὴ τὴ θέση, ποὺ ἀποτελεῖ τὸ θεμέλιο τῆς Πατερικῆς Οἰκολογίας, οἱ χριστιανοὶ διανοητὲς καὶ φιλόσοφοι πατοῦν ἀσφαλῶς πάνω σὲ κατακτήσεις τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς φιλοσοφικῆς σκέ-
ψης. Ἀλλὰ ἐπίσης, ὅπως εἶδαμε, χάρη στὶς ἴδιες τὶς θεμελιακὲς παραδοχὲς τῆς χριστιανικῆς πίστεως, προχωροῦν πολὺ πέρα ἀπὸ αὐτὲς τὶς κατακτήσεις τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς φιλοσοφικῆς σκέψης, ἀρθρώνοντας ἕναν λόγο ποὺ εἶναι πολὺ γνησιώτερα καὶ πολὺ πληρέστερα οἰκο-
λογικός.

Κλείνοντας, εἶναι χρήσιμο νά θυμη-
θοῦμε αὐτὸ ποὺ τονίσαμε στὸ κλείσιμο καὶ τῆς προηγούμενης μελέτης μας: ὅτι ἡ πραγματικὰ μεγάλη προσφορά τῆς πα-
τερικῆς φιλοσοφίας, καθὼς καὶ ἡ μεγάλη διαφορὰ τῆς ἀπὸ προγενέστερες συνα-
φεῖς διατυπώσεις, ἔγκειται ἀκριβῶς στὸ γεγονὸς ὅτι οἱ χριστιανοὶ διανοητὲς καὶ φιλόσοφοι αὐτῆς τῆς περιόδου δὲν πε-
ριορίσθηκαν στὴν παραδοχὴ αὐτὴ ποὺ εἶπαμε ὅτι ἀποτελεῖ τὸ θεμέλιο τῆς Πα-
τερικῆς Οἰκολογίας, ἀλλὰ προχώρησαν καὶ οἰκοδόμησαν πάνω σὲ αὐτὸ τὸ θε-
μέλιο μιὰ ὁλόκληρη οἰκολογικὴ φιλο-
σοφία, τὴν ὁποία θά εἶναι χρήσιμο νά ἐξετάσουμε σὲ ἄλλη εὐκαιρία.

Δρ ΓΙΑΝΝΗΣ Κ. ΤΣΕΝΤΟΣ

ΑΝΟΪΚΑ ΣΥΝΔΡΟΜΑ*

Τὰ ἀνοϊκὰ σύνδρομα ἀποτελοῦν ἓνα μεγάλο ἱατροκοινωνικὸ πρόβλημα τῆς ἐποχῆς μας, ἀφοῦ ἡ παράταση τοῦ μέσου ὄρου ζωῆς ἔχει ὀδηγήσει σὲ σημαντικὴ αὔξηση τῶν πασχόντων, μὲ τεράστιες συνέπειες τόσο στὴν ποιότητα ζωῆς τῶν ἀνθρώπων (πασχόντων καὶ συγγενῶν), ὅσο καὶ στὴν ἐθνικὴ οἰκονομία.

Υπολογίζεται ὅτι περίπου 10 ἑκατομμύρια Ἀμερικανοὶ πάσχουν ἀπὸ ἄνοια, ἐκ τῶν ὁποίων 4 ἑκατομμύρια πάσχουν ἀπὸ Alzheimer, καὶ τὸ ἐτήσιο κόστος ἀναβιβάζεται σὲ 150 δισεκατομμύρια

40% στὰ 90 καὶ στοὺς πᾶνω ἀπὸ 95 στὸ 59%. Ἐὰν λάβουμε ὑπ' ὄψιν τὴν προοδευτικὴ αὐτὴ αὔξηση τῆς συχνότητος, θὰ πρέπει νὰ υποθέσουμε ὅτι, ἐὰν οἱ ἄνθρωποι ζοῦσαν μερικὰ ἀκόμα χρόνια, θὰ γίνονταν ὅλοι ἀνοϊκοί. Ἡ ὑπόθεση αὐτὴ δὲν εἶναι σωστή, δεδομένου ὅτι τὰ ἀνοϊκὰ σύνδρομα δὲν ὀφείλονται μόνο στὴ διεργασία τοῦ γήρατος, ἀλλὰ ὑπάρχουν διάφοροι ἄλλοι παράγοντες, ὅπως περιβαλλοντικοί, γενετικοί, ἰογενεῖς καὶ ἀνοσολογικοί, ποὺ ἐνοχοποιοῦνται στὴν παθογένεια τῆς νόσου.

Κατὰ τὴ διεργασία τοῦ γήρατος παρατηρεῖται μιὰ σειρὰ ἀλλαγῶν καὶ φαι-

Τὰ ἀνοϊκὰ σύνδρομα ἀποτελοῦν ἓνα μεγάλο ἱατροκοινωνικὸ πρόβλημα τῆς ἐποχῆς μας, ἀφοῦ ἡ παράταση τοῦ μέσου ὄρου ζωῆς ἔχει ὀδηγήσει σὲ σημαντικὴ αὔξηση τῶν πασχόντων, μὲ τεράστιες συνέπειες τόσο στὴν ποιότητα ζωῆς τῶν ἀνθρώπων (πασχόντων καὶ συγγενῶν), ὅσο καὶ στὴν ἐθνικὴ οἰκονομία.

δολάρια. Ὁ ἀριθμὸς τῶν ἀσθενῶν συνεχῶς μεγαλώνει καὶ υπολογίζεται μόνο γιὰ τὴ νόσο Alzheimer ὅτι τὸ 2050 θὰ πάσχουν 16 ἑκατομμύρια ἀσθενεῖς στὶς Η.Π.Α. Ἀνάλογα εἶναι τὰ στατιστικὰ καὶ γιὰ τὴν Ἑλλάδα.

Εἶναι γνωστὸ ὅτι ἡ συχνότητα τῶν ἀνοϊκῶν συνδρόμων αὐξάνεται μὲ τὴν ἡλικία. Τὰ ἀνοϊκὰ σύνδρομα στὴν ἡλικία τῶν 65 ἐτῶν υπολογίζονται στὸ 1%, στὴν ἡλικία τῶν 85 ἐτῶν στὸ 23%, στὸ

νομένων βιολογικῆς ὑποστρωφῆς, μὲ ἀποτέλεσμα τὴ μείωση τοῦ βάρους τοῦ ἐγκεφάλου (5% λιγώτερο στὰ 70 χρόνια καὶ 20% λιγώτερο στὰ 90 χρόνια), μείωση τῶν νευρῶνων τοῦ φλοιοῦ καὶ τῶν ὑποφλοιωδῶν σχηματισμῶν, ἐπιπέδωση τῶν ἐλίκων καὶ διαπλάτυνση τῶν αὐλάκων, ἐμφάνιση μορφολογικῶν καὶ ἱστολογικῶν ἀλλοιώσεων (γεροντικὲς πλάκες, νευροϊνώδης ἐκφύλιση, ποσοτικὴ ἀλλοίωση τῶν ὑποδοχέων, ποιοτικὴ καὶ ποσοτικὴ

* Τὸ κείμενο ἀποτελεῖ ἐπεξεργασμένη μορφή τῆς εἰσηγήσεως τοῦ Καθηγ. κ. Ἀλέξανδρου Παπαδημητρίου μὲ τίτλο «Κοινωνικὲς καὶ ἱατρικὲς παράμετροι τῆς ἄνοιας» σὲ ἐκδήλωση τῆς Χριστιανικῆς Ἐνώσεως Ἐπιστημόνων στὶς 3 Φεβρουαρίου 2019 στὴ μεγάλη αἴθουσα τοῦ 1^{ου} ὁρόφου τοῦ κεντρικοῦ κτηρίου τοῦ Συλλόγου Ὁρθοδόξου Ἐσωτερικῆς Ἱεραποστολῆς «Ὁ Ἀπόστολος Παῦλος» ἐπὶ τῆς ὁδοῦ Καρύτση 14 στὴν Ἀθήνα. Στὸ τέλος τοῦ κειμένου παρατίθενται ἐρωτήσεις ποὺ κρίθηκαν ὅτι παρουσιάζουν ἐνδιαφέρον καὶ οἱ ἀπαντήσεις τοῦ εἰσηγητῆ.

μείωση της σύνθεσης των νευρομεταβι-
βαστών κλπ.).

Σε αντιστάθμισμα αυτών των αλλαγών
που γίνονται στα κύτταρα του έγκεφάλου
παρατηρούνται με έκφυση νέων δενδρι-
τικών και άξονικών προεκτάσεων. Ανάλο-
γα λοιπόν με την αναγεννητική ικανότητα
των νευρικών κυττάρων, θα εμφανισθούν
ή όχι οι διαταραχές της μνήμης στο πλάι-
σιο της διεργασίας του γήρατος.

Το πρώτο λοιπόν ερώτημα το οποίο
τίθεται στους κλινικούς ιατρούς είναι να
άπαντήσουν εάν ό εξέταζόμενος άσθενής
που παρατηρείται για διαταραχές της
μνήμης πάσχει από καλοήγη άμνησία
των ήλικιωμένων ή από άρχόμενη άνοια,
άναστρέψιμη ή μή. Θα πρέπει να ση-
μειώσουμε ότι τα διάφορα διαγνωστικά

*Το πρώτο ερώτημα το
όποιο τίθεται στους κλι-
νικούς ιατρούς είναι να
άπαντήσουν εάν ό εξέτα-
ζόμενος άσθενής που πα-
ρατηρείται για διαταραχές
της μνήμης πάσχει από
καλοήγη άμνησία των ήλι-
κιωμένων ή από άρχόμενη
άνοια, άναστρέψιμη ή μή.*

κριτήρια που έχουν προταθεί για την
καλοήγη γεροντική άμνησία δέν καλύ-
πτουν όλες τις περιπτώσεις, και μόνο
ή μακρά παρακολούθηση θα βάλει την
τελική σφραγίδα της διαγνώσεως.

Υπάρχουν όμως και περιπτώσεις
άσθενών νεώτερης κατά κανόνα ήλικίας
που παραπονούνται για διαταραχές της
μνήμης, της προσοχής και της συγκέ-
ντρωσης, που διακατέχονται από έντο-
νο άγχος και σημεία κατάθλιψης, χωρίς
να διαπιστώνεται όργανικό νευρολογικό

νόσημα. Οί περιπτώσεις αυτές άνήκουν
στην καλούμενη ψευδοάνοια και πρέπει
να διαγνωσθούν έγκαιρα, δεδομένου ότι
πρόκειται για θεραπεύσιμες καταστάσεις.

Άπό κλινικής πλευράς οί άσθενείς
με άνοϊκά σύνδρομα, έκτός από τη δι-
αταραχή της πρόσφατης μνήμης (άδυ-
ναμία καταγραφής νέων παραστάσεων
και πληροφοριών), εμφανίζουν και άλλα
συμπτώματα, όπως:

- Έκπτωση από προηγούμενο επίπεδο
λειτουργικότητας έπαγγελματικά ή
κοινωνικά
- Διαταραχή προσανατολισμού στον
χώρο και τον χρόνο
- Διαταραχή στις κατασκευαστικές δε-
ξιότητες
- Διαταραχή στον λόγο
- Διαταραχή έκτελεστικών λειτουργιών
(προγραμματισμός, όργάνωση, κρίση,
προσοχή)
- Διαταραχή στην αναγνώριση οικείων
άντικειμένων, προσώπων, έαυτοϋ
- Διαταραχές συναισθήματος
- Διαταραχές συμπεριφοράς
- Διαταραχές κινητικότητας
- Όρθοκυστικές διαταραχές.

Η διάγνωση έπομένως της άνοιας
στηρίζεται στο ιστορικό, τη λεπτομερή
νευρολογική εξέταση και την εξέταση
των άνωτέρων νοητικών λειτουργιών με
ειδικές νευροψυχολογικές διαδικασίες.
Θα πρέπει δέ να έπιβεβαιώνεται και με
σειρά έργαστηριακών εξέτάσεων (βιοχη-
μικές, άπεικονιστικές, νευροχημικές και
γενετικές).

Η νόσος Alzheimer είναι ή πιο συ-
νηθισμένη μορφή άνοϊκοϋ συνδρόμου,
καθώς άφορά περίπου στο 50% των
άσθενών που πάσχουν από αυτά. Υπο-
λογίζεται ότι σήμερα 46,8 έκατομμύρια
άτόμων πάσχουν από άνοϊκά νοσήμα-
τα παγκοσμίως, ένών ή πρόβλεψη για το
2030 και 2050 είναι ότι ό αριθμός αυτός
θα αύξηθει σε 76 και 130 έκατομμύρια

άντιστοιχώς. Οί ίδιες εκτιμήσεις ισχύουν και για τὴν περιστατικά στὴ χώρα μας, καθὼς σήμερα καταγράφονται 160.000 ἄσθενεις μὲ τὴ νόσο Alzheimer, ἐνῶ ὁ ἀριθμὸς αὐτὸς ἀναμένεται νὰ αὐξηθεῖ στοὺς 340.000 τὸ 2030 καὶ στοὺς 560.000 τὸ 2050!

Ἡ νόσος Alzheimer προκαλεῖται ἀπὸ τὴν ἐναπόθεσι μιᾶς ἀνώμαλης πρωτεΐνης (β-ἀμυλοειδές) στὰ ἐγκεφαλικά κύτταρα, ἢ ὁποῖα τὰ ἀλλοιώνει σταδιακά καὶ καταστρέφει τοὺς νευρομεταβιβαστὲς ποὺ ἐξυπηρετοῦν τὴ μεταξὺ τῶν κυττάρων ἐπικοινωνία. Σύμφωνα μὲ τὰ ἐπιστημονικά στοιχεῖα, ὁ παραπάνω μηχανισμὸς ἀρχίζει ἀρκετὰ χρόνια πρὶν ἐκδηλωθοῦν τὰ πρῶτα συμπτώματα, ἕως καὶ 15-20 χρόνια νωρίτερα.

Ἀνάλογα μὲ τὴν ἡλικία ἔναρξης, ἡ νόσος μπορεῖ νὰ ἔχει προγεροντική (σὲ ἡλικίες μικρότερες τῶν 60 ἐτῶν) καὶ γεροντική μορφή (σὲ ἡλικίες μεγαλύτερες τῶν 60 ἐτῶν). Συγκатаλέγεται στὰ χρόνια νοσήματα, ἐνῶ ἐξελίσσεται σταδιακά μὲ τὴν πάροδο τοῦ χρόνου, μὲ αὐξοῦσα ἐπιβάρυνση στὸν ἴδιο τὸν ἄσθενῆ, τὴν οἰκογένειά του καὶ τὴν κοινωνία.

Ἡ προβλεπόμενη αὐξηση τοῦ ἐπιπολασμοῦ τῆς νόσου Alzheimer ἔχει προκαλέσει ἀνησυχία στὰ διεθνή συστήματα ὑγείας γιὰ τὶς οἰκονομικὲς καὶ κοινωνικὲς ἐπιπτώσεις ποὺ θὰ ἐπιφέρει, λόγος γιὰ τὸν ὁποῖο ἡ ἐπιστημονικὴ κοινότητα ἐστιάζει στὴ μελέτη τῶν ἐπιδημιολογικῶν παραγόντων ἢ πρόληψη τῶν ὁποίων μπορεῖ νὰ μειώσει τὸν τεράστιο αὐτὸν ἀριθμὸ τῶν πασχόντων.

Παθολογικοὶ παράγοντες. Ἡ ἐμφάνιση τῆς νόσου Alzheimer δὲν ὀφείλεται μόνο στὴ διεργασία τοῦ γήρατος καὶ σὲ γενετικούς παράγοντες, ἀλλὰ καὶ σὲ διάφορους περιβαλλοντικούς παράγοντες, οἱ ὁποῖοι εἶναι ἀναστρέψιμοι καὶ μποροῦν νὰ προληφθοῦν. Μὲ αὐξημένο κίνδυνο ἐμφάνισης τῆς νόσου σχετίζονται

νοσήματα ἢ καταστάσεις ποὺ βλάπτουν τὴν ἀγγειακὴ λειτουργία, ὅπως: σακχαρώδης διαβήτης, υπέρταση, κυρίως στὴ μέση ἡλικία, κρανιοεγκεφαλικὲς κακώσεις καὶ κάπνισμα.

Ἡ διάγνωση τῆς ἄνοιας σπηρείζεται στὸ ἱστορικό, τὴ λεπτομερῆ νευρολογικὴ ἐξέταση καὶ τὴν ἐξέταση τῶν ἀνωτέρων νοητικῶν λειτουργιῶν μὲ εἰδικὲς νευροψυχολογικὲς διαδικασίες. Θὰ πρέπει δὲ νὰ ἐπιβεβαιώνεται καὶ μὲ σειρά ἐργαστηριακῶν ἐξετάσεων (βιοχημικὲς, ἀπεικονιστικὲς, νευροχημικὲς καὶ γενετικὲς).

Ὑπάρχει ἐκτεταμένη ἐπιστημονικὴ ἔρευνα ποὺ συνδέει τὴ νόσο Alzheimer μὲ τὴ διατροφή, τὴν παχυσαρκία, τὴ σωματικὴ ἄσκηση καὶ τὴν κοινωνικὴ καὶ πνευματικὴ δραστηριότητα, καὶ ὑπολογίζεται ὅτι μὲ τὴ σωστὴ στρατηγικὴ πρόληψης, ἀπὸ τὴν ἡλικία τῶν 50 ἐτῶν, μπορούμε νὰ ἐπιτύχουμε μείωση τῆς πιθανότητας ἐμφάνισης τῆς νόσου, βελτίωση τῆς ἐξέλιξής της καὶ παράταση τῆς ζωῆς τῶν ἄσθενῶν.

Ἡ σωματικὴ ἄσκηση, βεβαίως, παίζει ἓνα σημαντικὸ ρόλο μέσῳ διαφόρων μηχανισμῶν. Ἔχει ἀποδειχθεῖ ὅτι ἡ σωματικὴ ἄσκηση ἀποτελεῖ σημαντικὴ ἀσπίδα πρόληψης γιὰ τὴ νόσο Alzheimer, μειώνοντας τὴν πιθανότητα ἐμφάνισής της μέχρι καὶ 50%. Ἡ βελτίωση τῶν νοητικῶν λειτουργιῶν, ἡ μείωση τῶν φλεγμονωδῶν στοιχείων ποὺ ἐντοπίζονται στὸν ἐγκέφαλο καὶ

ή μείωση των ἐγκεφαλικῶν βλαβῶν ποὺ ἐπιτυγχάνονται μὲ τὴν ἀσκηση ἐξασφαλίζουν τὴν πλαστικότητα τῶν ἐγκεφαλικῶν κυττάρων καὶ τὴν ταχύτερη ἀνάπλασή τους.

Κοινωνικὴ ἀλληλεπίδραση. Οἱ ἄνθρωποι μετὰ ἀπὸ κάποια ἡλικία φεύγουν ἀπὸ τὶς δουλειές τους, ἀπομονώνονται καὶ οἰκογενειακά, γιατί τὰ παιδιὰ τους φτιάχνουν ἄλλες οἰκογένειες καὶ

*Ἀνάλογα μὲ τὴν ἡλικία
ἐναρξης, ἡ νόσος μπορεῖ
νὰ ἔχει προγεροντική (σὲ
ἡλικίες μικρότερες τῶν 60
ἐτῶν) καὶ γεροντικὴ μορφή
(σὲ ἡλικίες μεγαλύτερες
τῶν 60 ἐτῶν). Συγκата-
λέγεται στὰ χρόνια νο-
σήματα, ἐνῶ ἐξελίσσεται
σταδιακὰ μὲ τὴν πάροδο
τοῦ χρόνου, μὲ αὐξουσα
ἐπιβάρυνση στὸν ἴδιο τὸν
ἀσθενῆ, τὴν οἰκογένειά
του καὶ τὴν κοινωνία.*

φεύγουν ἀπὸ τὸ σπίτι, καὶ στὸ τέλος μένουν οἱ δύο τους, τὸ ζευγάρι, ἢ, ὅταν φύγει ὁ ἓνας, μένει ὁ ἄλλος μόνος. Ἔτσι ὁ ἄνθρωπος ἀπομονώνεται, ὁ κοινωνικὸς περίγυρος μειώνεται, καὶ αὐτὸ ἔχει μεγάλες συνέπειες στὴν ἐμφάνιση τέτοιων νοσημάτων. *Κοινωνική*, λοιπόν, *ἀλληλεπίδραση* εἶναι καὶ αὐτὸ ποὺ γίνεται ἐδῶ, σὲ αὐτὴ τὴν ἱστορικὴ Ἀδελφότητα * μὲ

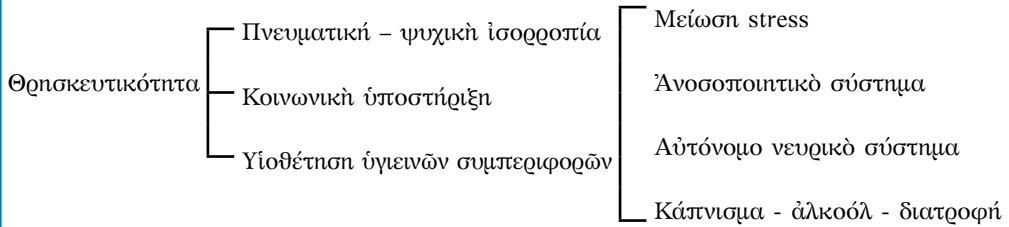
τὴ μεγάλη κοινωνικὴ προσφορά. Εἶναι ἓνα μοντέλο θεραπευτικό. Οἱ συναντήσεις αὐτὲς τῆς Κυριακῆς, ἡ ἀλληλεπίδραση τῶν ἀνθρώπων καὶ οἱ συζητήσεις ποὺ γίνονται εἶναι ἓνας πολὺ καλὸς προγνωστικὸς παράγοντας, γιὰ νὰ ἀσκηθεῖ περισσότερο τὸ μυαλὸ καὶ νὰ ἀποφευχθεῖ ἡ ἐμφάνιση τέτοιων συμπτωμάτων. Ὅσον ἀφορᾷ τὴν ἐπαγγελματικὴ δραστηριότητα, θὰ πρέπει νὰ διατηρηθεῖ ὅσο εἶναι δυνατόν. Ἐὰν εἴστε ὑποχρεωμένοι νὰ φύγετε ἀπὸ τὴν ἐργασία σας, τότε θὰ πρέπει νὰ ἀναπτύξετε ἄλλες δραστηριότητες.

Ἡ *διατροφή* μπορεῖ νὰ μᾶς βοηθήσει νὰ προλάβουμε τὴ νόσο ἢ νὰ ἔχουμε μιὰ καλύτερη πορεία. Οἱ ἔρευνες ἀπαντοῦν θετικά. Σὲ μιὰ δική μας μελέτη μὲ μεγάλο πληθυσμό, ἑλληνικὸ καὶ ἀπὸ τὴ Νέα Ὑόρκη, σὲ συνεργασία τῶν δύο Πανεπιστημίων, ἀπεδείχθη ὅτι ἡ μεσογειακὴ διαίτα καὶ μειώνει τὸν ἀριθμὸ τῶν ἀρρώστων ποὺ πάσχουν, ἀλλὰ καὶ παρατείνει τὴ ζωὴ τῶν ἤδη πασχόντων. Ἄρα ἀντιλαμβάνεσθε ὅτι εἶναι ἓνας σημαντικὸς παράγων. Αὐτοὶ ποὺ ἐφαρμόζουν πιστὰ τὴ μεσογειακὴ διαίτα ἐπιβιώνουν πολὺ περισσότερο ἀπὸ αὐτοὺς ποὺ δὲν τὴν ἐφαρμόζουν πλήρως.

Τί ἐννοοῦμε μεσογειακὴ διαίτα; Ἐννοοῦμε αὐτὰ τὰ φαγητὰ ποὺ ἔφτιαχναν οἱ γονεῖς μας στὰ σπίτια. Ἡ μεσογειακὴ διαίτα ἔχει πολλὲς οὐσίες ποὺ θεωροῦνται προστατευτικοὶ παράγοντες. Σὲ μιὰ μελέτη στὴν ὁποία συγκρίνονται οἱ διαφορὲς διατροφικὲς συνήθειες τῶν ἀνθρώπων, παρατηρήθηκε ὅτι ἡ μεσογειακὴ διαίτα μειώνει τὸν ἀριθμὸ τῶν πασχόντων. Ἡ δυτικὴ ἢ ἀμερικανικὴ ὅμως αὐξάνει πολὺ τὸν ἀριθμὸ καὶ μειώνει τὴν ἐπιβίωση τῶν πασχόντων. Πολλὲς μελέτες ἔχουν γίνει καὶ γιὰ τὴν ὀρθόδοξη χριστιανικὴ νηστεία, μὲ κύριο ἐρευνητὴ τὸν Καθηγητὴ κο Καφάτο, ὁ ὁποῖος ἀπέδειξε ὅτι μὲ

γίνεται καὶ ἡ εἰσὶγηση ποὺ ἀποτελεῖ τὴ βάση τοῦ παρόντος κεμένου.

* Στὴν Ἀδελφότητα Θεολόγων «Ἡ Ζωή», ποὺ ἔχει τὴν πνευματικὴ ἐποπτεία ἐνὸς μεγάλου χριστιανικοῦ ἔργου, στὸ πλαίσιο τοῦ ὁποίου ὁργανώνονται καὶ οἱ ἐκδηλώσεις τῆς Χριστιανικῆς Ἐνώσεως Ἐπιστημόνων, σὲ μιὰ ἀπὸ τὶς ὁποῖες

Σχέση θρησκευτικότητας και υγείας (Σχ. 1)

αυτή τη διατροφή μειώνεται ο αριθμός των πασχόντων γενικώτερα, μειώνεται ή παχυσαρκία, μεταβάλλονται τα λιπίδια του αίματος και οι άνθρωποι εμφανίζουν λιγότερη θνησιμότητα.

Η *θρησκευτικότητα* φαίνεται ότι σχετίζεται με τη συχνότητα εμφάνισης της άνοιας και βοηθάει στην καλύτερη πορεία των ανθρώπων. Υπάρχουν πάρα πολλές μελέτες οι οποίες συγχέουν λίγο τη θρησκευτικότητα με την πνευματικότητα. Και το συμπέρασμα από αυτές τις μελέτες είναι ότι, όταν λένε θρησκευτικότητα, εννοούν τη συμμετοχή στα τελετουργικά. Με την πνευματικότητα εννοούν το βίωμα, την πνευματική συμμετοχή. Από

και μειώνονται τα στρεσογόνα έρεθίσματα και η κατάθλιψη, έπειδη υπάρχουν ψυχικά σπριγίματα. Το συμπέρασμα που βγαίνει από τη σχέση θρησκευτικότητας και νόσου είναι ότι η βιωματική συμμετοχή έχει πολύ μεγαλύτερη αποτελεσματικότητα απ' ό,τι έχει η απλή συμμετοχή στην τελετουργική διαδικασία. Ένας από τους μηχανισμούς μέσω των οποίων η θρησκευτικότητα μπορεί να συμβάλει στη μείωση των νοσημάτων είναι ότι η θρησκευτικότητα παρέχει στους ανθρώπους κοινωνική υποστήριξη (βλ. Σχ. 1). Η συμπεριφορά των θρησκευομένων είναι κατά κανόνα υγιέστερη απ' ό,τι είναι των άλλων ανθρώπων (καπνίζουν λιγώτερο,

Οί φροντιστές πρέπει να εκπαιδευθούν, για να μπορούν να διαχειρισθούν την κατάσταση. Υπάρχουν διάφορες οργανώσεις που μπορούν να βοηθήσουν. Καμιά φορά χρειάζονται νομικές συμβουλές ή συμβουλές για την οικονομική διαχείριση, ψυχολογική υποστήριξη, γιατί οί φροντιστές πολλές φορές απομονώνονται μαζί με τον ασθενή και δεν ζητούν βοήθεια, και έτσι παγιδεύονται.

τις μελέτες φαίνεται ότι η θρησκευτικότητα είναι και προστατευτικός παράγων και προσφέρει μια ποιοτικότερη ζωή σε αυτούς που είναι ήδη ασθενείς. Και αυτό, γιατί έχουν την αίσθηση μιας έσωτερικής ηρεμίας, ξέρουν τον σκοπό της ζωής, έχουν ψυχολογική υποστήριξη

πίνουν λιγώτερο, γενικώς δεν εκτίθενται σε κινδύνους). Η ψυχική τους διάθεση είναι πολύ καλύτερη, με αποτέλεσμα τη μείωση των ορμονών του stress, την ενίσχυση του ανοσοποιητικού συστήματος και τη μείωση της νοσηρότητας.

Θεραπευτικές παρεμβάσεις. Υπάρ-

χουν όρισμένα φάρμακα, τὰ όποια εἶναι διαθέσιμα ἐδῶ καί χρόνια, πού καθυστεροῦν τὴν ἐξέλιξη. Δὲν θεραπεύουν, ἀλλὰ καθυστεροῦν τὴν ἐξέλιξη. Τὸ ἀποτέλεσμα αὐτὸ δὲν εἶναι λίγο, ἀφοῦ ὁ ἄνθρωπος μπορεῖ νὰ κερδίσει 5 ἢ 7 χρόνια μιᾶς καλῆς καὶ ποιοτικῆς ζωῆς. Στὸ μεταξύ, ἀναμένονται τὰ καινούργια φάρμακα καὶ τὰ καινούργια δεδομένα ἀπὸ τὴν ἐπιστήμη. Πρέπει νὰ ποῦμε ὅτι ἀπὸ τὴ δεκαετία τοῦ '70, ὁ τότε Πρόεδρος τῶν Η.Π.Α. Ρήγκαν (ὁ όποιος πέθανε ἀπὸ Alzheimer) εἶχε ἀνακηρύξει τὴ δεκαετία αὐτὴ ὡς δεκαετία τοῦ ἐγκεφάλου, καὶ ἀπὸ τότε γίνονται μελέτες καὶ ἔρευνα, ὥστε νὰ βρεθοῦν καινούργια φάρμακα πού ἀποτρέπουν τὴν ἀνώμαλη ἐναπόθεση τῆς πρωτεΐνης πού ἐνοχοποιεῖται γιὰ τὴ νόσο στὸν ἐγκέφαλο.

Στὴ νόσο Alzheimer ἀναπτύσσεται μιὰ ἀνώμαλη μεταβολικὴ ὁδὸ τοῦ β-ἀμιλοειδοῦς, καὶ ἀντὶ νὰ ἔχουμε ὡς ἀποτέλεσμα τὴν ἐναπόθεση ὑγιоῦς πρωτεΐνης συμβατῆς μὲ τὴ γῆρας, ἔχουμε ἐναπόθεση τῆς τοξικῆς πρωτεΐνης.

Κλείνοντας, πρέπει νὰ ποῦμε ὅτι τὴ θεραπεία τῆς νόσου δὲν πρέπει νὰ τὴ δοῦμε μόνο ὡς φαρμακευτικὴ. Γενικῶς, ἡ φαρμακολογία ἀντιμετωπίζει τὰ συμπτώματα, ἐπὶ τοῦ παρόντος. Πρέπει ὅμως νὰ δοῦμε τὸν ἀσθενῆ ὡς μιὰ ἰδιαίτερη προσωπικότητα, πού δὲν μπορεῖ νὰ ἀντιμετωπιστεῖ μόνο μὲ γενικοὺς κανόνες. Πρέπει νὰ καταλάβουμε τὴν προσωπικότητά του καὶ πῶς μπορούμε νὰ τὸν πλησιάσουμε καλύτερα καὶ νὰ τὸν βοηθήσουμε.

Ξέρουμε ὅτι τὸ Alzheimer εἶναι μιὰ νόσος προοδευτικὴ. Αὐτὸ πού ἐπίσης ξέρουμε εἶναι ὅτι δὲν χάνονται ὅλες οἱ νοητικὲς λειτουργίες ταυτόχρονα. Παράμεινουν κάποιες. Αὐτὲς πρέπει νὰ τὶς βροῦμε. Καὶ ὄχι μόνο οἱ γιατροί, ἀλλὰ καὶ τὸ περιβάλλον. Νὰ τὶς αξιοποιήσουμε, γιὰ νὰ βοηθήσουμε περισσότερο τοὺς

ἀσθενεῖς.

Μιλίσαμε προηγουμένως γιὰ τὴ θρησκευτικότητα, καὶ εἶναι πραγματικὰ ἐντυπωσιακό, ἀκόμα καὶ οἱ ἄνθρωποι πού εἶναι σὲ προχωρημένη κατάσταση, πού ἔχουν διαταραχὲς πολὺ μεγάλες καὶ δὲν ἀναγνωρίζουν ἀκόμα καὶ τὰ παιδιὰ τους καὶ εἶναι διεγερτικοὶ καὶ ἐπιθετικοί, μὲ τί γαλίνιο τρόπο ἀντιμετωπίζουν τὰ θρησκευτικὰ σύμβολα. Ὅταν βλέπουν θρησκευτικὸ σύμβολο, ἐκεῖ γαλινεύουν καὶ ἡρεμοῦν. Ἄρα αὐτὰ τὰ γεγονότα πρέπει νὰ τὰ αξιοποιήσει καὶ ἡ θεραπευτικὴ παρέμβαση.

Ἡ σχέση βέβαια τοῦ γιατροῦ μὲ τὴν οἰκογένεια εἶναι σημαντικὴ, διότι, μὴν ξεχνᾶμε, ὅταν ὑπάρχει τέτοιος ἀσθενής, πρέπει νὰ ὑπάρχει κάποιος στὸ σπίτι, γιὰ νὰ τὸν φροντίσει. Καὶ οἱ ἀντοχὲς αὐτοῦ τοῦ ἀνθρώπου δὲν εἶναι ἀπεριόριστες. Ἄρα εἶναι πολὺ πιθανὸν νὰ ἀντιμετωπίσουμε καὶ ἓνα δεύτερο ἀσθενῆ. Αὐτὸς ὁ δεύτερος ἀσθενής θέλει κοινωνικὴ ὑποστήριξη, θέλει ὑποστήριξη ἀπὸ τὴν ὑπόλοιπη οἰκογένεια. Καὶ ἂν αὐτὰ τὰ στηρίγματα δὲν τὰ ἔχει, πρέπει ἀπὸ κάπου νὰ τὰ βρεῖ. Ὑπάρχουν διαφορὲς ἐνώσεις, ὁργανώσεις, πού εἶναι διαθέσιμες νὰ βοηθήσουν σὲ αὐτὸν τὸν τομέα.

Καμιά φορὰ ρωτᾶνε τὰ παιδιὰ τῶν ἀσθενῶν: «Μὰ νὰ πάω νὰ τὸν δῶ; Ἀφοῦ δὲν μὲ γνωρίζει, τί νόημα ἔχει νὰ πάω;». Ἡ ἀπάντηση εἶναι ὅτι πρέπει νὰ πᾶνε. Καὶ μιᾶμε καὶ γιὰ τὶς προχωρημένες καταστάσεις. Γιατί; Γιατί μπορεῖ νὰ χάνεται ἡ μνήμη, ἀλλὰ δὲν χάνεται τὸ συναίσθημα. Τὸ συναίσθημα παραμένει. Ἄρα, μὲ τὴν παρουσία τοῦ παιδιοῦ ἢ τὰ λόγια του, αἰσθάνεται χαρά. Καὶ ἐπειδὴ πρέπει κανεὶς νὰ ἐκμεταλλευθεῖ ὅποια πνευματικὴ λειτουργία ἔχει μείνει, αὐτὸ τὸ νόημα ἔχει καὶ ἡ ἐπίσκεψη τοῦ παιδιοῦ στὸν ἀσθενῆ.

Τέλος, πρέπει νὰ προσθέσουμε λίγα λόγια γιὰ τοὺς φροντιστὲς τῶν ἀσθενῶν

μὲ ἄνοια. Οἱ φροντιστὲς πρέπει νὰ ἐκπαιδευθοῦν, γιὰ νὰ μποροῦν νὰ διαχειρισθοῦν τὴν κατάσταση. Ὑπάρχουν διάφορες ὁργανώσεις ποὺ μποροῦν νὰ βοηθήσουν. Καμιά φορὰ χρειάζονται νομικὲς συμβουλὲς ἢ συμβουλὲς γιὰ τὴν οἰκονομικὴ διαχείριση, ψυχολογικὴ ὑποστήριξη, γιατί οἱ φροντιστὲς πολλὰς φορὲς ἀπομωνώνονται μαζί μὲ τὸν ἀσθενῆ καὶ δὲν ζητοῦν βοήθεια, καὶ ἔτσι παγιδεύονται.

Οὐσιαστικά, αὐτὸ ποὺ πρέπει νὰ ποῦμε κλείνοντας εἶναι ὅτι τὸ Alzheimer εἶναι μιὰ νόσος χρονία, ἐξελισσόμενη, χρειάζεται κοινωνικὴ ὑποστήριξη, οἰκογενειακὴ συνοχή καὶ οἰκογενειακὴ ὑποστήριξη. Εὐτυχῶς στὴν Ἑλλάδα αὐτὰ ὑπάρχουν ἀκόμα. Ἀλλὰ σιγὰ σιγὰ ἡ οἰκογενειακὴ ὑποστήριξη μειώνεται καὶ χάνεται. Καὶ ἔτσι ἀναπτύσσονται τὰ διάφορα κέντρα, οἱ ψυχogerιατρικὲς κλινικὲς, ὅπου οὐσιαστικά πολλοὶ ἄνθρωποι καταφεύγουν, γιατί δὲν μπορεῖ ἡ οἰκογένεια νὰ τοὺς υποστηρίξει.

Ἔχουμε λοιπὸν νὰ κάνουμε μὲ ἓνα ἱατρικὸ φαινόμενο μὲ κοινωνικὲς προεκτάσεις, γιὰ τὸ ὁποῖο ἀπαιτεῖται ὑποστήριξη τῆς οἰκογένειας καὶ ὑποστήριξη τῶν ἰδίων τῶν ἀρρώστων. Μὲ τὴν αὐστηρὴ τήρηση τῶν προδιαθεσιακῶν παραγόντων ποὺ ἀναπτύξαμε, μπορούμε νὰ μειώσουμε τὶς πιθανότητες ἐμφάνισης τῆς νόσου.

Ἑρωτήσεις καὶ ἀπαντήσεις

ΕΡ.: *Ἡ κληρονομικότης τί ρόλο παίζει;*

ΑΠ.: Παίζει ρόλο ἡ κληρονομικότητα, ἀλλὰ δὲν πρέπει νὰ μᾶς πιάσει πανικός. Ὑπάρχουν κάποια γονίδια τὰ ὁποῖα προκαλοῦν νόσο Alzheimer. Μερικὰ ἀπὸ αὐτὰ τὰ ξέρουμε. Εἶναι συγκε-

κριμένα. Στοὺς ἀνθρώπους ποὺ ἔχουν κληρονομικὴ προδιάθεση τὰ συμπτώματα ἀρχίζουν πολὺ νωρὶς, πρὶν τὰ 50. Ἀρχίζει νωρὶς ἡ ἐκπτώση τῶν νοητικῶν λειτουργιῶν. Ἐπίσης, ὑπάρχουν ὀρισμένοι προγνωστικοὶ δείκτες. Ἡ ἀπολιποπρωτεΐνη εἶναι μιὰ πρωτεΐνη μὲ τὴν ὁποία μπορεῖ κανεὶς νὰ δεῖ τὸ κληρονομικὸ προφίλ τῆς νόσου, ἀλλὰ αὐτὸ εἶναι στατιστικὸ μέγεθος καὶ δὲν τὸ συνιστῶ ὡς μέθοδο ἐκτίμησης τοῦ κινδύνου νὰ ἀναπτύξει κάποιος τὴ νόσο στὸ μέλλον. Οἱ οἰκογένειες ποὺ ἔχουν πρώιμη ἔναρξη τῆς νόσου Alzheimer θὰ μπορούσαν νὰ δοῦν ἂν ἔχουν αὐτὸ τὸ γονίδιο. Εἶναι πολὺ λίγα τὰ γονίδια καὶ εἶναι πολὺ λίγα τὰ περιστατικὰ σὲ παγκόσμιο ἐπίπεδο. Ὅπως αὐξάνεται ἡ ἡλικία τῶν ἀνθρώπων, αὐξάνονται καὶ οἱ πιθανότητες. Οἱ 70άριδες καὶ οἱ 80άριδες ἔχουν 30% πιθανότητα νὰ ἀναπτύξουν τὴ νόσο. Μπορεῖ νὰ εἶναι τυχαῖο. Νὰ ἀνῆκουν στὸ 30%. Σαφῆς κληρονομικὰ στοιχεῖα ὑπάρχουν, ὅταν ἡ νόσος ἐμφανίζεται νωρὶς, πρὶν τὰ 50.

ΕΡ.: *Ἄνδρες καὶ γυναῖκες ἐμφανίζουν τὴν ἴδια συχνότητα προσβολῆς;*

ΑΠ.: Οἱ γυναῖκες ἐμφανίζουν πιὸ συχνὰ τὴ νόσο, ἀλλὰ ζοῦν καὶ πιὸ πολὺ.

ΕΡ.: *Λέμε ὅτι ἡ ἐξέλιξη εἶναι σταδιακή. Ἔχω ὅμως ὑπ' ὄψη μου κάποια περίπτωση ἀσθενοῦς ποὺ κατέπεσε ξαφνικά. Φαίνεται ὑπάρχουν καὶ τέτοιες περιπτώσεις;*

ΑΠ.: Ὁ ἐγκέφαλος ἔχει ἐφεδρεῖες. Αὐτὸ ποὺ λέμε εἶναι ὅτι μειώνεται ὁ ἀριθμὸς τῶν κυττάρων, ἀλλὰ τὰ συμπτώματα ὁ ἀσθενὴς θὰ τὰ ἐμφανίσει, ὅταν χάσει τὶς ἐφεδρεῖες. Προοδευτικὰ χάνει κάποια κύτταρα, ἀλλὰ τὴ συμπτωματολογία θὰ τὴν ἐμφανίσει, ὅταν ὁ ἀριθμὸς τῶν κυττάρων πέσει κάτω ἀπὸ ἓνα κρίσιμο ὄριο. Ἀπὸ ἐκεῖ καὶ πέρα μπορεῖ νὰ ἐμφανίσει μιὰ ἀπτόμη συμπτωματολογία,

άλλά, αν τὸ ψάξει κανείς καλύτερα, κάτι θὰ βρεῖ στὴν προηγούμενη κατάσταση. Τὸ παράδειγμα μᾶς δίνει τὴν ἀφορμὴ νὰ ποῦμε ὅτι ἕνας συνήθως ἰσορροπημένος ἄνθρωπος ποὺ κάνει ἕναν πυρετὸ ἀποδιοργανώνεται νοητικά, ἔχει σύγχυση, γιὰτὶ μὲ τὸν πυρετὸ θὰ πρέπει νὰ ἐπιστρατεύσει ὑγιῆ κύτταρα (ἀπὸ τὶς ἐφεδρείες). Αὐτὸ εἶναι ἕνα φαινόμενο ποὺ τὸ βλέπουμε ἀρκετὰ συχνά, καὶ ἂν ἔχετε δικούς σας ἀνθρώπους μὲ τέτοια προβλήματα καὶ τοὺς δεῖτε ἀπότομα νὰ ἐπιδεινώνονται, τὸ πρῶτο ποὺ πρέπει νὰ κάνετε εἶναι νὰ βάλετε ἕνα θερμόμετρο. Ὁ ἄνθρωπος μπορεῖ νὰ ἔχει 37,1 C – φτάνει αὐτό, γιὰ νὰ τὸν ἀποδιοργανώσει, ἀλλὰ ἐπανερχεται ἐκεῖ ποὺ ἦταν, ὅταν περάσει ἡ λοίμωξη.

ΕΡ.: Οἱ παθολογικὲς πρωτεῖνες ἐπηρεάζουν τὸν ὑπόλοιπο ὀργανισμό;

ΑΠ.: Ὁχι, ἡ ἐναπόθεσή τους γίνεται μόνον στὸν ἐγκέφαλο.

ΕΡ.: Τὰ φάρμακα γιὰ τὴν ἄνοια ἔχουν παρενέργειες;

ΑΠ.: Γενικὰ εἶναι ἀσφαλῆ φάρμακα. Ἔχουν κάποιες παρενέργειες. Πρὶν τὰ χορηγήσουμε, πρέπει νὰ ξέρουμε τὸ γενικὸ προφίλ τοῦ ἀνθρώπου, νὰ μὴν ἔχει καρδιακὴ ἀρρυθμία.

ΕΡ.: Ὑπάρχουν δύο κατηγορίες νόσου Alzheimer, ἡ κληρονομικὴ προέλευσης καὶ αὐτὴ ποὺ προκύπτει ἀπὸ τὶς συνθῆκες τῆς ζωῆς;

ΑΠ.: Ὑπάρχει μιὰ κατηγορία, ἡ προγεροντική, ποὺ ἐμφανίζεται νωρὶς καὶ εἶναι κληρονομικὴ. Ὑπάρχει καὶ ἡ γεροντική, ποὺ ἐμφανίζεται σὲ μεγαλύτερες ἡλικίες, ὅπου κάποιοι κληρονομικοὶ παράγοντες πάλι παίζουν ρόλο.

ΕΡ.: Καταλαβαίνουν κάποια πράγματα οἱ ἀσθενεῖς μὲ νόσο Alzheimer;

ΑΠ.: Μπορεῖ νὰ μὴν καταλαβαίνουν τὴ λεπτομέρεια ὅσων λέμε, ἀλλὰ τὸ συναίσθημα παραμένει, τὴ συναισθηματικὴ φόρτιση τὴν παίρνει ὁ ἀσθενής.

ΕΡ.: Πότε θὰ καταλάβουμε ὅτι ἔχουμε πρόβλημα, γιὰ νὰ ἐπισκεφθοῦμε τὸν γιατρό;

ΑΠ.: Νωρὶς. Ὅταν διαπιστώσετε ὅτι ὑπάρχει μιὰ ἔκπτωση τῶν νοητικῶν λειτουργιῶν, διαταραχὲς μνήμης, καὶ αἰσθάνεστε καλὰ ψυχολογικὰ καὶ δὲν ἔχετε κάποιο στρεσάρισμα, καλὸ εἶναι νὰ ζητήσετε ἰατρικὴ βοήθεια, γιὰτὶ μπορεῖ νὰ εἴστε στὶς θεραπεύσιμες κατηγορίες καὶ νὰ πάρετε ἕνα φάρμακο καὶ νὰ εἴστε καλὰ, νὰ μὴν ἐξελιχθεῖ ἡ νόσος.

ΕΡ.: Τὸ ἔντονο ἐπαγγελματικὸ stress μπορεῖ νὰ ἐπιδεινώσει ἢ νὰ κάνει πιὸ συχνὴ τὴν ἐμφάνιση τῆς ἄνοιας; Πολὺ συχνὰ σὲ ὑπερήλικες, μετὰ ἀπὸ χειρουργεῖα, παρατηρεῖται ραγδαία ἐξέλιξη τῆς νόσου.

ΑΠ.: Τὰ ἐγκεφαλικά ἀποθέματα εἶναι σὲ ἕνα κρίσιμο ἐπίπεδο, καὶ ἡ μετεγχειρητικὴ περίοδος σίγουρα θέλει ἐπιστράτευση κι ἄλλων κυττάρων, ποὺ δὲν ὑπάρχουν. Καὶ γιὰ τὸν λόγο αὐτὸ καταρρέει, καὶ φαίνεται ἡ συμπτωματολογία τοῦ πολὺ πιὸ ἔντονη. Αὐτὸ συμβαίνει πολὺ συχνὰ μετὰ ἀπὸ κάποιες ἐπεμβάσεις (ὄχι ὅλες), κυρίως τῶν ματιῶν ἢ ὀρθοπεδικές. Ἐνῶ ἄλλες, μεγαλύτερες ἐπεμβάσεις τὶς ἀντιμετωπίζουν καλύτερα. Πάντως, αὐτοὶ οἱ ἀσθενεῖς, ἂν ἀντιμετωπισθοῦν σωστά, ἐπανερχονται ἐκεῖ ποὺ ἦταν.

Τὸ stress εἶναι παράγοντας κινδύνου. Δὲν ὑπάρχει διάκριση μεταξὺ τοῦ ἐπαγγελματικοῦ καὶ τοῦ ἄλλου stress. Τὸ ἐπαγγελματικὸ, ἐπειδὴ εἶναι δημιουργικὸ, εἶναι πιὸ περιορισμένο. Ἄρα, αὐτὸ εἶναι λιγώτερο ἐπώδυνο ἀπ' ὅ,τι εἶναι ἕνα χρόνιο stress ἀπὸ ἄλλους παράγοντες.

ΕΡ.: *Οί έφεδρείες του έγκεφάλου πότε δημιουργούνται; Είναι στάσιμες ή ανανεώνονται;*

ΑΠ.: Υπάρχει μια δυνατότητα ανάπλασης των κυττάρων του έγκεφάλου. Κάθε κύτταρο του έγκεφάλου έχει μια εξειδικευμένη δουλειά. Μια ομάδα κυττάρων είναι υπεύθυνη για τον λόγο (να μιλήσουμε), άλλη για να βλέπουμε, για τη σκέψη κ.ο.κ. Υπάρχει μια χαρτογράφηση του έγκεφάλου. Κάθε περιοχή ξέρουμε τί είναι. Εκεί είναι το συναίσθημα, εκεί

ή θρησκευτικότητα, εκεί είναι ό θυμός. Όταν χαθεί μία από αυτές τις ουσίες, κάποια άλλα κύτταρα, που κάνουν άλλη δουλειά, ή έφεδρικά κύτταρα, αναλαμβάνουν τη δουλειά αυτών. Άλλα αυτό απαιτεί χρόνο, απαιτεί εξειδίκευση των κυττάρων.

ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΣ ΠΑΠΑΔΗΜΗΤΡΙΟΥ
Όμότιμος Καθηγητής Νευρολογίας
του Πανεπιστημίου Θεσσαλίας

ΤΟ ΕΥΑΓΓΕΛΙΟ ΤΟΥ ΝΤΟΣΤΟΓΙΕΦΣΚΥ

Μία είδησις ἀπὸ τὴν Ρωσσία μᾶς ἔκανε μεγάλη ἐντύπωσι. Ἐπιστήμονες μὲ εἰδικὰ μέσα ἀνακάλυψαν περὶ τὴς 1500 σημειώσεις στὰ περιθώρια τοῦ προσωπικοῦ ἀντιτύπου τῆς Καινῆς Διαθήκης τοῦ μεγάλου Ρώσου λογοτέχνου Φιοντόρ Ντοστογιέφσκυ. Ἀντιγράφοι ἀποσπάσματα ἀπὸ τὸ σχετικὸ δημοσίευμα:

«Στὴν Μόσχα ἔγινε ἡ παρουσίασι ἀντιγράφου τοῦ Εὐαγγελίου ποὺ ἀνῆκε στὸν Ντοστογιέφσκι, βιβλίο ποὺ τὸν συνόδευσεν σὲ ὅλη του τὴν ζωὴ, ἀπὸ τὴν περίοδο τῶν καταναγκαστικῶν ἔργων μέχρι τὸν θάνατό του. Οἱ ἐπιστήμονες κατάφεραν νὰ ἐντοπίσουν χίλιες πεντακόσιες σημειώσεις, παρατηρήσεις ἀποτυπωμένες ὅλες ἀπὸ τὸν μεγάλο συγγραφέα. ... “Στὸ παγκόσμιον λογοτεχνικὸν στερέωμα ὑπῆρξε πλῆθος συγγραφέων ποὺ γνώριζαν σὲ βάθος τὸ περιεχόμενον τῆς Βίβλου”, σχολιάζει ὁ Δόκτωρ Λογοτεχνίας Βλαδίμηρος Ζαχάρωφ, ἓνας ἀπὸ τοὺς ἐμπνευστὲς τῆς ἐρευνητικῆς μελέτης. “Μετὰ βίας βρίσκεις, ὅμως, κάποιον σὰν τὸν Ντοστογιέφσκι, ποὺ ἐπὶ τέσσαρα συνεχῆ χρόνια δὲν διάβαζε τίποτε ἄλλο παρὰ τὸ Εὐαγγέλιον, βιώνοντάς το σὰν τὸ πεπρωμένο του”. Τὸ βιβλίο δώρισε στὸν συγγραφέα ἡ σύζυγος τοῦ Δεκεμβριστῆ Φονζίβιν. Οἱ σύζυγοι τῶν Δεκεμβριστῶν συναντήθηκαν μὲ τοὺς φυλακισμένους καὶ δώρισαν στὸν καθένα τους ἀπὸ μιὰ Καινὴ Διαθήκην. Στὴ συνέχεια, Ντοστογιέφσκι καὶ Ναταλία Φονζίβινα ἀλληλογραφοῦν μεταξύ τους γιὰ πολλὰ χρόνια. Σ’ ἐκείνην εἶναι ποὺ ἀπευθύνεται μὲ

τὰ γνωστὰ λόγια «θὰ προτιμοῦσα νὰ μείνω μὲ τὸν Χριστὸ παρὰ μὲ τὴν ἀλήθεια». «Τὸ εὐαγγέλιον ἦταν τὸ μόνο βιβλίο ποὺ ἐπιτρεπόταν στὴ φυλακὴ», θυμόταν ὁ Φιόντορ Μιχαήλοβιτς. “Βρισκόταν κάτω ἀπὸ τὸ μαξιλάρι μου στὸ κάτεργο. Τὸ διάβαζα καὶ τὸ διάβαζα καὶ σὲ ἄλλους. “Ὅλοι οἱ φυλακισμένοι ἔμαθαν νὰ διαβάζουν μὲ αὐτὸ τὸ βιβλίο...”. Οἱ πρῶτες σημειώσεις σ’ αὐτὸ ἔγιναν μὲ τὴν ἄκρην ἐνὸς καρφιοῦ: βλέπετε, δὲν ἐπιτρεπόταν στοὺς κρατούμενους νὰ ἔχουν ὄργανα γραφῆς. Στὴν συνέχεια, τὰ σημάδια ἀποτυπώνονται προσεκτικά: μὲ ἓνα ξηρὸ στυλό, μολύβι, σπάνια μὲ μελάνι. Οἱ περισσότερες σημειώσεις εἶναι πάνω στὰ κείμενα τοῦ Ἁγίου Ἰωάννη τοῦ Θεολόγου. Αὐτὸ ἀκριβῶς τὸ Εὐαγγέλιον μέλλεται νὰ δώσει ὥθησιν στὴν ἀνάπτυξιν τῆς πλοκῆς τοῦ ἔργου «Ἐγκλημα καὶ

ΑΠΟ ΤΟΝ ΚΟΣΜΟ ΤΗΣ ΕΠΙΚΟΙΝΩΝΙΑΣ

τιμωρία». Στην αρχή του πιδ σημαντικού έπεισοδίου, ή Σόνια διαβάξει στον Ρασκόλνικωφ τὸ χωρίο περι Άναστάσεως του Λαζάρου: “Στὸν

ὅπως ἀναφέρεται στὴν Ἀποκάλυψη, “μιλᾷ περιήφανα καὶ βλάσφημα”, θὰ πολεμήσει μὲ τοὺς ἁγίους καὶ γιὰ κάποιον χρόνο θὰ τοὺς νικήσει ... Στὶς

«Στὴν Μόσχα ἔγινε ἡ παρουσίαση ἀντιγράφου τοῦ Εὐαγγελίου ποὺ ἀνῆκε στὸν Ντοστογιέφσκι, βιβλίο ποὺ τὸν συνόδευσε σὲ ὅλη του τὴν ζωή, ἀπὸ τὴν περίοδο τῶν καταναγκαστικῶν ἔργων μέχρι τὸν θάνατό του. Οἱ ἐπιστήμονες κατάφεραν νὰ ἐντοπίσουν χίλιες πεντακόσιες σημειώσεις, παρατηρήσεις ἀποτυπωμένες ὅλες ἀπὸ τὸν μεγάλο συγγραφέα. ... “Στὸ παγκόσμιο λογοτεχνικὸ στερέωμα ὑπῆρξε πλῆθος συγγραφέων ποὺ γνώριζαν σὲ βάθος τὸ περιεχόμενο τῆς Βίβλου”, σχολιάζει ὁ Δόκτωρ Λογοτεχνίας Βλαδίμηρος Ζαχάρωφ, ἓνας ἀπὸ τοὺς ἐμπνευστὲς τῆς ἐρευνητικῆς μελέτης. “Μετὰ βίας βρίσκεις, ὅμως, κάποιον σὰν τὸν Ντοστογιέφσκι, ποὺ ἐπὶ τέσσερα συνεχῆ χρόνια δὲν διάβαζε τίποτε ἄλλο παρὰ τὸ Εὐαγγέλιο, βιώνοντάς το σὰν τὸ πεπρωμένο του”.

μπουφὲ ἦταν ἓνα βιβλίο - ἡ Καινὴ Διαθήκη σὲ ρωσικὴ μετάφραση. Τὸ βιβλίο ἦταν παλιό, χρησιμοποιημένο, δεμένο μὲ δέσμα. Ἀυτὴ ἡ περιγραφὴ ταιριάζει ἀκριβῶς μὲ τὸ εὐαγγέλιο τοῦ ἴδιου τοῦ συγγραφέα. Στὶς ἀρχὲς τῆς δεκαετίας τοῦ 1870, ἐπεξεργαζόμενος τὸ σχέδιο τοῦ μυθιστορήματος “Δαιμονισμένοι”, ὁ Ντοστογιέφσκι ἐπαναγιγνώσκει τὴν Ἀποκάλυψη τοῦ Ἰωάννη τοῦ Θεολόγου. Οἱ προφητείες τοῦ ἀγαπημένου μαθητῆ τοῦ Χριστοῦ ἀποτέλεσαν κίνητρο γιὰ τὴν συγγραφὴ τοῦ βιβλίου, τὸ ὁποῖο ἐπίσης θὰ ὀνομαστεῖ προφητικὸ. “Καὶ εἶδα τὸ θηρίο ποὺ βγαίνει ἀπὸ τὴ γῆ” - ἀπέναντι σὲ αὐτὰ τὰ λόγια ὁ Φιόντορ Μιχαήλοβιτς γράφει: “Σοσι-άλ”, δηλαδὴ “σοσιαλισμός”. Τὸ θηρίο,

26 Ἰανουαρίου 1881, ὁ Φιόντορ Μιχαήλοβιτς ὑπέστη ξαφνικὰ αἰμορραγία στὸ λαίμο. Οἱ γιατροὶ διέγνωσαν ῥίξη πνευμονικῆς ἀρτηρίας. Τοῦ ἀπαγορεύθηκε νὰ μιλᾷ. Ὁ ἱερέας ἦρθε ἐκεῖνο τὸ βράδυ. Ὁ Ντοστογιέφσκι ἐξομολογήθηκε καὶ κοινώνησε. Νωρὶς τὸ πρωὶ τῆς 28ης Ἰανουαρίου, κάλεσε τὴ σύζυγό του Ἄννα Γκριγκόριεβνα καὶ τῆς ἀνακοίνωσε ὅτι θὰ πεθάνει ἐκεῖνη τὴν μέρα. Ἐν μέσῳ ἀντιρρήσεων τῆς, τῆς ζήτησε νὰ ἀνοίξει τὸ Εὐαγγέλιο σὲ μία ὁποιαδήποτε σελίδα. Ἀυτὴ τὸ ἀνοίξε καὶ διάβασε: “Ἀποκριθεὶς δὲ ὁ Ἰησοῦς εἶπε πρὸς αὐτόν· ἄφες τώρα· διότι οὕτως εἶναι πρέπον εἰς ἡμᾶς νὰ ἐκπληρώσωμεν πᾶσαν δικαιοσύνην”. Ἡ τελευταία σημείωση στὸ σημαντικό γιὰ τὸν Ντο-

στογιέφσκι βιβλίο έγινε από την Άννα Γκριγκόριεβνα. Ή σημείωση με μολύβι σχεδόν σβήστηκε, αλλά οι έπιστήμονες κατάφεραν να την αποκαταστήσουν: «Άνοιξα και διάβασα μετὰ από αίτημα του Φιόντορ Μιχαίλοβιτς την ημέρα του θανάτου του, στις 3 ή ώρα». <http://www.agiazoni.gr/article.php?id=46700274264403227609>

Η είδησις αὐτὴ μᾶς ἀποδεικνύει ὅτι ἡ μεγάλη πηγὴ ἐμπνεύσεως τοῦ σημαντικοῦ συγγραφέως ὑπῆρξε ἡ μελέτη καὶ ἡ βίωσις τοῦ εὐαγγελίου τοῦ Κυρίου μας. Αὐτὸ φαίνεται καθαρῶς στὴν φράσι του ὅτι προτιμᾷ τὸν Χριστὸ ἀπὸ τὴν ἀλήθεια, ὅταν αὐτὰ εἶναι ἀντιθετικά.

Τὸ παράδειγμα τοῦ Ντοστογιέφσκυ ἐφάρμοσαν καὶ ἐπαναλαμβάνουν καὶ πλείστοι ἄλλοι δημιουργοὶ καὶ κοινωνικοὶ ἀναμορφωτές. Ἀνθρωποὶ οἱ ὅποιοι ζοῦν καὶ δροῦν μέσα στὴν κοινωνία, ἀλλὰ ἔχουν ὡς ἐντρυφήμα τους τὴν μελέτη τῆς Ἁγίας Γραφῆς. Νὰ ἐνθυμίσωμε ἀπὸ τοὺς παλαιότερους τὸν Ἀβραὰμ Λίνκονλ, ὁ ὁποῖος λόγῳ τῆς βιβλικῆς του γνώσεως κατήγγινε τὴν δουλεία στὴν Ἀμερική, καὶ ἀπὸ τοὺς συγχρόνους μας τὸν βιολόγο Francis Collins μετὰ τὸ βιβλίο του *Ἡ γλῶσσα τοῦ Θεοῦ* καὶ τὸν μουσικοσυνθέτη John Tavener μετὰ τὰ συμφωνικά του ἔργα.

Ἡ μελέτη τῆς Βίβλου (Παλαιᾶς καὶ Καινῆς Διαθήκης) ἀπαιτεῖ θεῖο φωτισμὸ καὶ ἀνθρωπίνη σπουδή. Ὁ ἅγιος Βασίλειος ἐπισημαίνει: «Υπάρχει ἀνάγκη ἀπὸ καθαρότητα τοῦ βίου, ὥστε μετὰ τὴν ἐξάσκησι τῆς ἠθικῆς ἀρετῆς νὰ γνωρίζωμε τὸ βάθος τὸ ὁποῖο καλύπτεται μέσα στὶς Γραφές. Υπάρχει ἀκόμη πέραν τῆς καθαρότητος τοῦ βίου ἀνάγκη νὰ διατρίβωμε μέσα στὶς Γραφές, γιὰ νὰ ἐντυπώνεται στὴν ψυχὴ μας τὸ σεμνὸ

καὶ μυστικὸ νόημα τῶν θείων λόγων μέσῳ τῆς συνεχοῦς μελέτης τους (χρεία τῆς ἐν τῷ βίῳ καθαρότητος, ὥστε καὶ πρὸς τὴν τῆς ἠθικῆς ἀρετῆς ἐπιτήδευσιν τὸ ἐν ταῖς Γραφαῖς κεκαλυμμένον διαγνωσθῆναι· χρεία δὲ πρὸς τὴν καθαρότητι τοῦ βίου καὶ τῆς ἐν ταῖς Γραφαῖς διατριβῆς, ἵνα τὸ σεμνοπρεπὲς καὶ μυστικὸν τῶν θείων λογίων ἐκ τῆς συνεχοῦς μελέτης ἐντυπωθῇ τῇ ψυχῇ)» (Μ. Βασιλείου, *Ερμηνεία εἰς τὸν Ἡσαΐαν*, 6 ΒΕΠ 56, 53). Ἡ μελέτη τῶν Γραφῶν εἶναι ἐντολὴ τοῦ ἰδίου τοῦ Κυρίου: «ἐρευνᾶτε τὰς γραφάς, ὅτι ὑμεῖς δοκεῖτε ἐν αὐταῖς ζῶν αἰώνιον ἔχειν· καὶ ἐκεῖναί εἰσιν αἱ μαρτυροῦσαι περὶ ἐμοῦ» (Ιω. 5: 39). Καὶ ὁ ἅγιος ἀπόστολος Παῦλος συμπληρῶνει: «ταῦτα μελέτα ἐν τούτοις ἴσθι, ἵνα σου ἡ προκοπὴ φανερὰ ᾖ ἐν πᾶσιν. ἔπεχε σεαυτῷ καὶ τῇ διδασκαλίᾳ, ἐπίμενε αὐτοῖς· τοῦτο γὰρ ποιῶν καὶ σεαυτὸν σώσεις καὶ τοὺς ἀκούοντάς σου» (Α΄ Τιμ. 4: 15-16).

Λέγεται γιὰ τὸν ἅγιο Γέροντα Εὐσέβιο Ματθόπουλο, ἰδρυτὴ τῆς Ἀδελφότητος «Ζωή» καὶ τοῦ νεοελληνικοῦ χριστιανικοῦ κινήματος, ὅτι σὲ προχωρημένη ἡλικία λόγῳ προβλήματος στὴν ὄρασί του ἔβαψε τὶς σελίδες τῆς προσωπικῆς του Ἀγίας Γραφῆς, ὥστε νὰ μπορῇ νὰ τὴν διαβάξη. Ἦταν ἀδιανόητο γι' αὐτόν, ὅπως γιὰ ὅλες τὶς φιλόθεες ψυχές, ἢ μὴ μελέτη τῶν θείων λογίων. Τὰ παραδείγματα αὐτὰ θὰ πρέπει νὰ θερμάνουν καὶ τὸν δικὸ μας ζῆλο γιὰ τὴν μελέτη τῆς Ἁγίας Γραφῆς, γιὰ νὰ ἀναφωνοῦμε μαζὶ μετὰ τὸν Ψαλμωδὸ: τὰ λόγιά Σου, Κύριε, «γλυκύτερα ὑπὲρ μέλι καὶ κηρίον» (Ψαλμ. 18: 11)!

Ι. Κ. ΑΓΓΕΛΟΠΟΥΛΟΣ

Πίνακας Όνομάτων 2019

2014 MU69, 194, 195	GERASIMENKO (κο- μίτης), 111	GIACOBINI MICHEL, 111	140, 141, 142, 150
ADAMS MADONNA R., 213	CIORANESCU A., 173	GIACOBINI-ZINNER (κο- μίτης), 111	KEL VIN LORD, 13
AITKEN ROBERT, 11	CLACKEN CLARENCE J., 189	GIBBONS ALAN, 208	KEPLER JOHANNES, 22
ALEXANDER P., 143	CLAUDEL PAUL, 11	GIET S., 185, 211	KEYDELL R., 183
ALLEN T. W., 183	CLINTON BILL, 45	GIOTTO DI BONDONE, 108	KRAMER J., 148
ANNAS GEORGE, 43	CODRINGTON EDWARD, 101	GIURESCU C., 169	KRANZ W., 211
AQUINAS THOMAS, 91, 208	COHN L., 183	GÖRING HERMANN, 203	KRAUSE JOHANNES, 204, 207
ARMANI, 169	COLLINS FRANCIS, 5, 232	GREEN ROBERT, 43	KREBBER B., 148
ASTEL KARL, 205	CONRAD JOSEPH, 77	GREGOIRE HENRY, 168	KREPINSKY, 174
AUBINEAU M., 143	COPERNICUS, 22	GRIBBIN J., 208	LAFOSCADE L., 175
BAIASA, 178	CORNELL, 111	GRIGG-SKJELLERUP (κο- μίτης), 108	L A M A R C K J E A N - BAPTISTE, 208
BANKES WILLIAM JOHN, 112	DANIEL-ROPS HENRI, 11	GRILLPARZER FRANZ, 62	LAMBERT K., 207
BARBEL J., 188	DARMSTADT, 108	GÜNTHER HANS F. K., 203, 205	L A N G E N S C H W A R Z M A X I M I L I A N
BARNES J., 218	DARWIN CHARLES, 204, 208	GYONI M., 172, 173	LEPOLD, 104
BECKBY H., 183	DAWKINS RICHARD, 30, 31	HAECKEL ERNST, 18, 30, 31, 203-206, 208	LASUN, 178
BEETHOVEN LUDWIG VAN, 150	DE CHARDIN TEILHARD, 29	HALLIDAY W. R., 183	LAWRENS D. H., 77
BERNSTEIN JAMES, 36	DEBRAY RÉGIS, 159	HAMMOND NORMAN, 173	LEE KEEKOK, 218
BINDE G., 188	DERRIDA JACQUES, 135	HARGROVE EUGENE, 180, 181	LEIBNIZ GOTTFRIED, 91
BIOT RENÉ, 11	DESCARTES RENÉ, 138	HARL M., 183	LEMÂÎTRE GEORGES, 14
BODE JOHAN ELERT, 191	DIELS H., 211	HAWKING STEPHEN, 15, 28-31	LENARD PHILIPP, 13
BOHM DAVID, 23	D O B Z H A N S K Y THEODOSIUS, 50	HEBERER GEHARD, 205	LEVY DAVID, 109
BOHR NIELS, 23	DOSTOYEVSKY FYODOR, 230-232	HEIKEL I. A., 183	LEWIS C. S., 11
BORRET M., 183	DOUGLAS LLOYD, 11	HEISENBERG WERNER, 23, 31	LEWIS M., 208
BOUDOURIS K., 188, 190, 215, 218	DOUTRELEAU L., 148, 188	HENRICHs A., 189, 211	LEWIS SINCLAIR, 77
BOULENGER F., 185	DU NOÛY LECOMTE, 11	HERMAN ENGELHARDT, 134	LIESENBORGHs L., 188
BRAILLE (άστεροειδής), 193	DÜRING I., 20	HERSCHEL WILLIAM, 191	LOCK JOHN, 138, 139
BRATIANU G., 175	EINSTEIN ALBERT, 14, 22, 23, 27	HESS RUDOLF, 203-205	LONG H. S., 211
BROGLIE LOUIS DE, 23	ELIOT T. S., 49	HIMMLER HEINRICH, 205	LOSSKY VLADIMIR, 93
BROMFIELD LOUIS, 11	EUVE FR., 208	HITLER ADOLF, 198, 203	LOZOVAN E., 175
BROWNE E. I., 208	FALLMERAYER JAKOB PHILIPP, 64	HOSSFELD UWE, 204, 206, 207	MAHONEY TIMOTHY A., 213
BROWNLEE DONALD, 109	FISCHER MARTIN, 203- 205	HOTTENTOTTEN, 205	MAIR A. W., 183
BÜCHNER LUDWIG, 18, 30, 31	FLEISCHMARKT, 63	HOYLE FRED, 124, 126	MAITLAND THOMAS, 67
BUECK O., 150	FLOROVSKY GEORGES, 93	HUBBLE EDWIN, 84	MALINGREY A.-M., 147
CANNING GEORGE, 97, 99, 101	FONTAINE JACQUES, 82	HUME DAVID, 139, 140	MANIU D., 178
CAPIDAN TH., 174, 175, 177, 178	FRANZ VICTOR JULIUS, 206	HUNTER G., 208	MARROU H. I., 183
CASIMIR HENDRIK, 32	FULLICK A., 208	ITOKAWA (άστεροειδής), 193, 194	MARX KARL, 207, 208
CASSIRER BRUNO, 151	GALILEO GALILEI, 13, 22, 29, 139	ITOKAWA HIDEO, 194	MATRAY C., 183
CASSIRER E., 150	GENTZ FRIEDRICH, 98, 104	JAEGER WERNER, 210	MAUROIS ANDRÉ, 11
CASTELLI BENEDETTO, 13		KALIMTZIS K., 188, 190, 215, 218	MAYR ERNST, 206, 208
CASTLEREAGH LORD, 66		KALVIN JOHN, 29	McCAIN JOHN, 43
CHAMPOLLION JEAN- FRANÇOIS, 47, 112		KAMBULUNGU, 176	McEWAN IAN, 77
CHURCHILL WINSTON, 167		KANT IMMANUEL, 139,	METTERNICH KLEMENS VON, 59-68, 97-106
C H U R Y U M O V -			MIGNE J.-P., 147, 149, 151, 183, 184, 186-188, 211, 219

MILNE EDWARD, 11	JACQUES, 208	141, 142	AKINATHΣ ΘΩΜΑΣ, 91,
MONDÉSERT C., 183	RUSSELL HENRY, 11	ZIEGLER J., 184	208
MONET CLAUDE, 147	RUTHERFORD ERNEST, 13	ZILLIACUS H., 175	AKOPNIΩN ΔIONYΣIOY,
MRAS K., 183, 184	SALONA, 178	ZINNER ERNST, 111	177
MURRAY G., 183	SALONICA, 178	ΑΒΑΡΟΙ, 169, 177	ΑΛΑΝΟΙ, 173
MUSSOLINI BENITO, 8	SARUNA, 178	ΑΒΡΑΑΜ, 38	ΑΛΑΣΚΑ, 48
NAPOLEON BONAPARTE,	SCHMIDT JULIUS, 110	ΑΓΑΜΕΜΝΩΝ, 73	ΑΛΕΞΑΝΔΡΕΙΑ, 101, 152,
60, 112	SCHOFIELD M., 218	ΑΓΓΕΛΟΠΟΥΛΟΣ Ι. Κ., 36-	153, 168
NASA, 108, 109, 111, 126,	SCHWIZER, 177	38, 77-78, 118-119, 129-	ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΣ Α' ΡΩΣΙΑΣ,
193, 195	SECARDOREANU A., 172	134, 159-160, 198-200,	64-66, 97
NAUTIN P., 148, 188	SEEWALD BERTHOLD, 61	230-232	ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΥΠΟΛΗ, 39
NEKRASOV N. A., 208	SENTKER ANDREAS, 203-	ΑΓΓΛΙΑ, 52, 64, 97-99, 105,	ΑΛΚΙΒΙΑΔΗΣ, 71
NEWCOMB SIMON, 13	207	112, 137	ΑΜΒΟΥΡΓΟ, 102
NEWTON ISAAC, 22, 139,	SHAKESPEARE WILLIAM,	ΑΓΓΛΟΙ, 62, 98, 102	ΑΜΒΡΑΚΙΚΟΣ, 102
140	55	ΑΓΙΑ ΠΑΡΑΣΚΕΥΗ, 79	ΑΜΕΡΙΚΗ ΒΟΡΕΙΟΣ, 48
OBAMA BARACK, 43	SHOEMAKER CAROLINE,	ΑΓΙΟΝ ΟΡΟΣ, 39	ΑΜΕΡΙΚΗ ΝΟΤΙΟΣ, 48
OCKHAM WILLIAM OF,	109	ΑΓΙΟΣ ΑΝΔΡΕΑΣ ΑΤΤΙ-	ΑΜΕΡΙΚΗ, 37, 160
16, 137, 138	SHOEMAKER EUGENE,	ΚΗΣ, 120	ΑΜΦΙΤΡΥΩΝ, 72
OELSCHLAGER MAX, 213	109	ΑΓΚΟΝΑ, 68	ΑΝΑΓΝΩΣΤΟΠΟΥΛΟΣ Γ.,
OKEY ROBIN, 106	SHOEMAKER-LEVY (κο-	ΑΓΡΙΝΙΟ, 75	176
ORWELL GEORGE, 77	μίτης), 109, 110	ΑΔΑΜ, 30	ΑΝΑΣΙΜΕΝΗΣ, 210
OSTEN PROKESCH VON,	SIKES E. E., 183	ΑΔΗΣ, 71	ΑΝΑΓΥΡΟΙ ΑΓΙΟΙ, 158
98	SKED ALAN, 106	ΑΔΡΑΣΤΟΣ, 72	ΑΝΑΡΑΓΑΘΙΟΣ, 152
PALMER ALAN, 62, 104,	SOLUN, 178	ΑΔΡΙΑΝΟΣ, 171	ΑΝΔΡΟΜΑΧΗ, 69, 71
105	SORABJI R., 218	ΑΔΡΙΑΝΟΥΠΟΛΗ, 101	ΑΝΝΑ ΦΡΑΝΚ (άστέρουι-
PARIS GASTON, 168	STADTMULLER G., 175	ΑΔΩΝΙΣ (άστέρουιδής), 192	δής), 193
PARKER ST., 208	STANESCU EUGEN, 169	ΑΕΤΙΟΣ, 155	ΑΝΤΙΓΟΝΗ, 54, 71, 73
PATSCH C., 175	STARK JOHANNES, 13	ΑΘΑΝΑΣΙΟΣ ΑΛΕΞΑΝ-	ΑΝΤΙΟΧΕΙΑ, 36, 152, 154
PENANT M., 208	S T O W E H A R I E T	ΔΡΕΙΑΣ Ο ΜΕΓΑΣ, 92	ΑΝΤΩΝΑΡΑΚΗΣ ΣΤΥΛΙΑ-
PENROSE ROGER, 28	BEECHER, 77	ΑΘΑΝΑΣΟΠΟΥΛΟΣ ΚΩΝ-	ΝΟΣ, 3, , 43-55
PENZIAS ARNO, 85	SZÉCHÉNYI ISTVÁN, 63	ΣΤΑΝΤΙΝΟΣ, 38-40	ΑΟΥΣΒΙΤΣ, 55
PIAZZI GIUSEPPE, 191	TEMPER-1 (κομής), 110,	ΑΘΗΝΑ (θεά), 70-73	ΑΠΟΛΛΩΝ, 71
PICASSO PABLO, 147, 150	111	ΑΘΗΝΑ, 4, 5, 7, 69-73, 79,	ΑΡΑΒΕΣ, 36
PLANCK MAX, 11, 31	THOMSON GEORGE, 11	83, 110, 120, 135, 152,	ΑΡΓΕΙΟΙ, 72
POLAK V., 174	TITIUS JOHANN DANIEL,	153, 176, 221	ΑΡΤΟΣ, 72
PROCOPOVICI A., 178	191	ΑΘΗΝΑΙΕΣ, 165	ΑΡΕΙΟΣ ΠΑΓΟΣ, 73
PUSCARIU S., 178	TOMASCHEK WILHELM,	ΑΘΗΝΑΙΟΙ, 69, 71	ΑΡΗΣ (πλανήτης), 191
QUANDT D., 183	172	ΑΙΑΣ, 70, 73	ΑΡΙΑΝΟΣ, 152
QUINE WILLIAM, 141, 142	TORONTO, 215	ΑΙΓΑΙΟ, 70, 169	ΑΡΙΣΤΑΡΧΟΣ, 22, 128
REAGAN RONALD, 226	TOURNIER PAUL, 80	ΑΙΓΕΑΣ, 72	ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗΣ, 19, 20, 69,
REEDY JEREMIAH, 190	TÜBINGEN, 208	ΑΙΓΙΝΙΤΗΣ ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ,	83, 84, 88-91, 95, 136,
REICHARDT W., 189	UNSET SIGRID, 11	107	139, 146, 182, 189, 208,
RICHTER STEFAN, 204	USSHER JAMES, 13	ΑΙΓΥΠΤΟΣ, 101, 112, 201	210, 217-220
RIDLEY M., 208	UTAH, 109	ΑΙΘΙΟΠΙΑ, 121	ARMENIA, 168
RITTER ROBERT, 55	VESALIUS ANDREAS, 44	ΑΙΚΑΤΕΡΙΝΗ Β' Η ΜΕΓΑ-	ΑΡΡΙΑΝΟΣ, 173
ROBINSON THOMAS, 213,	VOLCAE, 171	ΛΗ ΡΩΣΙΑΣ, 66	ΑΡΤΕΜΗ, 71, 73
215	VOLTAIRE, 206	ΑΙΜΟΣ, 170, 171	ΑΤΟΣΣΑ, 70
ROHLFS GERHARD, 176	WACE ALAN, 173	ΑΙΜΟΥ ΧΕΡΣΟΝΗΣΟΣ,	ΑΤΤΙΚΗ, 120
ROMANIA, 168, 169	WATSON THOMAS, 14	175, 177	ΑΥΓΟΥΣΤΙΚΟΣ, 92, 208
ROSENBERG ALFRED, 8	WELLINGTON DUKE, 99,	ΑΪΝΣΤΑΪΝ ΑΛΜΠΙΕΡΤ, 14,	ΑΥΛΙΑΔΑ, 73
ROSENTHAL WALTER,	103, 104	22, 23, 27	ΑΥΣΤΡΑΛΙΑ, 48, 52, 194
203, 207	WESTRA LAURA, 213, 215	ΑΙΟΛΟΣ, 63, 215	ΑΥΣΤΡΙΑ, 65, 99, 100, 102,
ROSETTA, 112	WIELAND W., 218	ΑΙΣΧΥΛΟΣ, 69, 70, 72, 73,	106
ROSETTI AL., 173, 174	WILD-2 (κομής), 193	183	ΑΥΣΤΡΙΑΚΗ ΑΥΤΟΚΡΑΤΟ-
ROUSSEAU HENRI, 147	WILSON ROBERT, 85	ΑΙΤΩΛΟΙ, 170	ΡΙΑ, 59, 63-65, 97, 105
ROUSSEAU JEAN-	WITTGENSTEIN LUDWIG,	ΑΚΑΡΝΑΝΕΣ, 170	ΑΥΣΤΡΙΑΚΟΙ, 59, 64, 102

- ΑΥΣΤΡΟΥΥΓΓΑΡΙΑ, 105
 ΑΦΓΑΝΙΣΤΑΝ, 121
 ΑΦΡΙΚΗ ΝΟΤΙΟΣ, 205
 ΑΦΡΙΚΗ, 48, 79
 ΑΧΑΙΟΙ, 71
 ΑΧΙΛΛΕΑΣ, 73
 ΒΑΪΜΑΡΗ, 205
 ΒΑΛΚΑΝΙΚΗ, 171, 178
 ΒΑΛΚΑΝΙΚΟΙ ΛΑΟΙ, 63, 64
 ΒΑΝΤΣΟΣ ΜΙΑΤΙΑΔΗΣ, 134
 ΒΑΡΤΜΑΝ, 102
 ΒΑΣΙΛΕΙΑ, 44
 ΒΑΣΙΛΕΙΑΔΑ, 152, 153, 155, 156
 ΒΑΣΙΛΕΙΑΔΗΣ ΝΙΚΟΛΑΟΣ, 134, 208
 ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ Β' ΜΑΚΕΔΩΝ Ο ΒΟΥΛΓΑΡΟΚΤΟΝΟΣ, 177
 ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ ΚΑΙΣΑΡΕΙΑΣ Ο ΜΕΓΑΣ, 30, 92, 93, 119, 152-156, 158, 185, 186, 188, 211, 232
 ΒΑΣΙΛΙΚΑ, 166
 ΒΕΛΓΙΟ, 168, 171
 ΒΕΛΕΣΤΙΝΛΗΣ ΡΗΓΑΣ, 63, 64
 ΒΕΝΙΖΕΛΟΣ ΕΛΕΥΘΕΡΙΟΣ, 171
 ΒΕΝΤΗΣ ΧΑΡΑΛΑΜΠΟΣ, 135-142
 ΒΕΡΙΤΗΣ Γ., 78
 ΒΕΡΟΛΙΝΟ, 55
 ΒΕΡΟΝΑ, 67, 68, 97
 ΒΕΡΡΟΙΟΣ Γ., 210
 ΒΙΕΝΝΗ, 59-61, 63, 64, 66, 67, 100-105
 ΒΙΑΝΤ-2 (κομίτης), 193
 ΒΛΑΧΙΑ, 172
 ΒΛΑΧΟΙ, 168, 171-178
 ΒΟΓΙΟΥΣΑ, 167
 ΒΟΛΤΑΙΡΟΣ, 206
 ΒΟΣΝΙΑ, 105
 ΒΟΥΔΟΥΡΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ, 143, 188, 190, 215, 218
 ΒΟΥΚΟΥΡΕΣΤΙ, 171
 ΒΟΥΛΓΑΡΟΙ, 169
 ΒΟΥΡΕΝΙΣΤΑΣ, 177
 ΒΥΖΑΝΤΙΝΟΙ, 172, 177
 ΒΥΖΑΝΤΙΟ, 98, 171, 173
 Γ.Β.Μ., 1-2, 41-42, 81-82, 121-122, 161-162, 201-202
 ΓΑΙΑ, 183
 ΓΑΛΛΕΪΔΙ, 168, 169
 ΓΑΛΑΤΕΣ, 171
 ΓΑΛΙΛΑΙΑ, 201
 ΓΑΛΙΛΑΙΟΣ, 13, 22, 29, 139
 ΓΑΛΛΙΑ, 52, 60, 99, 100, 104, 110, 159, 160, 168, 171, 175
 ΓΑΛΛΟΙ, 62
 ΓΕΝΕΥΗ, 53
 ΓΕΡΜΑΝΙΑ, 14, 52, 108, 198, 204
 ΓΕΡΜΑΝΟΙ, 104, 172, 203
 ΓΕΡΜΑΝΟΣ ΠΑΛΑΙΩΝ ΠΑΤΡΩΝ, 67
 ΓΕΤΟΔΑΚΕΣ, 169, 177
 ΓΕΩΡΓΙΟΥ-ΚΑΤΣΙΒΕΛΑΣ Α., 20
 ΓΗ, 29, 46, 47, 49, 53, 85, 87, 107-111, 123-126, 128, 191-195
 ΓΙΑΓΚΑΖΟΓΛΟΥ ΣΤΑΥΡΟΣ, 17
 ΓΙΑΜΒΡΙΑΣ ΧΡΗΣΤΟΣ, 74-76, 196-197, 208
 ΓΙΑΝΝΕΝΑ, 79, 166
 ΓΙΑΝΝΙΤΣΑ, 38
 ΓΙΑΝΝΟΥΛΑΤΟΣ ΑΝΑΣΤΑΣΙΟΣ, 79
 ΓΙΟΥΝΑΝΟΙ, 70
 ΓΙΟΥΤΑ, 109
 ΓΚΑΙΡΙΝΓΚ ΧΕΡΜΑΝ, 203
 ΓΚΑΛΑΠΑΣΚΟΣ ΝΗΣΙΑ, 208
 ΓΚΕΝΤΣ ΦΡΗΝΤΡΙΧ, 98, 104
 ΓΚΡΙΑΠΑΡΤΣΕΡ ΦΡΑΝΤΣ, 62
 ΓΛΑΥΚΗ, 72
 ΓΟΛΓΟΘΑΣ, 42
 ΓΟΤΘΙΑ, 153
 ΓΟΤΘΟΙ, 169
 ΓΟΥΪΑΝΑ, 112
 ΓΡΗΓΟΡΙΟΣ Ε' ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΕΩΣ, 65
 ΓΡΗΓΟΡΙΟΣ ΘΕΟΛΟΓΟΣ, βλ. ΓΡΗΓΟΡΙΟΣ ΝΑΖΙΑΝΖΗΝΟΣ
 ΓΡΗΓΟΡΙΟΣ ΝΑΖΙΑΝΖΗΝΟΣ, 92, 152, 153, 155, 158, 183, 185, 187, 188
 ΓΡΗΓΟΡΙΟΣ ΝΥΣΣΗΣ, 92, 93, 130, 131, 134, 143, 144, 152-154, 158
 ΓΡΗΓΟΡΙΟΣ ΠΑΛΑΜΑΣ, 93
 ΓΡΟΙΛΑΝΔΟΙ, 103
 ΔΑΚΕΣ, 172
 ΔΑΚΙΑ, 171-174, 177
 ΔΑΚΤΥΛΟΣ, 193
 ΔΑΜΑΣΚΗΝΟΣ ΑΡΧΙΕΠΙΣΚΟΠΟΣ ΑΘΗΝΩΝ, 165
 ΔΑΡΒΙΝΟΣ ΚΑΡΟΛΟΣ, 204, 208
 ΔΑΡΕΙΟΣ, 70
 ΔΕΚΕΒΑΛΟΣ, 172
 ΔΗΜΗΤΡΑ (άστεροειδής), 191, 192
 ΔΗΜΗΤΡΑ, 183
 ΔΗΜΟΦΩΝ, 72
 ΔΙΑΚΟΠΟΥΛΟΣ ΧΡΙΣΤΟΦΟΡΟΣ, 80
 ΔΙΑΣ (πλανήτης), 109, 110, 191, 192
 ΔΙΑΣ, 193
 ΔΙΔΥΜΟΣ ΤΥΦΛΟΣ, 148, 149, 187-189, 211
 ΔΙΟΓΕΝΗΣ ΑΠΟΛΛΩΝΙΑΤΗΣ, 210, 211
 ΔΙΟΓΕΝΗΣ ΛΑΕΡΤΙΟΣ, 211
 ΔΙΟΝΥΣΙΟΣ ΑΛΕΞΑΝΔΡΕΙΣ, 184
 ΔΙΟΝΥΣΟΠΟΛΗ, 177
 ΔΙΩΝ ΚΑΣΣΙΟΣ, 172
 ΔΟΝ ΚΙΧΩΤΗΣ, 62
 ΔΟΥΝΑΒΗΣ, 170, 172, 174
 ΔΡΑΓΑΤΣΑΝΙ, 65
 ΔΡΑΚΟΝΤΙΔΕΣ, 111
 ΔΡΙΝΟ, 167
 ΔΩΔΩΝΗ, 73
 ΕΒΡΑΙΟΙ, 36, 37
 ΕΙΡΗΝΗ ΑΘΗΝΑΙΑ, 154
 ΕΛΑΣΣΟΝΑ, 178
 ΕΛΒΕΤΙΑ, 52, 102
 ΕΛΕΝΗ, 73
 ΕΛΕΥΣΙΝΑ, 72
 ΕΛΙΟΤ Θ. Σ., 49
 ΕΛΛΑΔΑ, 4, 5, 29, 40, 56-58, 61, 62, 69, 70, 74-76, 79, 98, 102, 104, 153, 165, 167-169, 171-174, 176, 203, 208, 221, 227
 ΕΛΛΗΝΕΣ, 22, 36, 59-61, 63, 65, 67-70, 73, 76, 78, 97, 98, 101, 103, 105, 106, 120, 135-137, 163, 164, 167-178, 210, 215
 ΕΛΛΗΝΙΔΕΣ, 103, 164, 167
 ΕΛΥΤΗΣ ΟΔΥΣΣΕΑΣ, 118
 ΕΠΙΦΑΝΙΟΣ ΚΥΠΡΟΥ, 158
 ΕΠΤΑΝΗΣΑ, 64, 67
 ΕΡΙΝΥΕΣ, 70
 ΕΡΜΗΣ (άστεροειδής), 192
 ΕΡΜΗΣ (πλανήτης), 22, 23, 192
 ΕΡΜΗΣ, 71
 ΕΡΜΙΟΝΗ, 71
 ΕΡΥΘΡΟΣ ΣΤΑΥΡΟΣ, 165
 ΕΡΩΤΑΣ (άστεροειδής), 192, 193
 ΕΣ ΡΟΥΝΤΟΛΦ, 203, 204, 205
 Ε.Σ.Σ.Δ., 107
 ΕΣΤΕΡΧΑΖΥ ΠΡΙΓΚΙΠΑΣ, 101
 ΕΣΤΙΑ (άστεροειδής), 192
 ΕΣΧΑΤΗ ΘΟΥΛΗ, 195
 ΕΤΕΟΚΛΗΣ, 54, 73
 ΕΤΡΟΥΣΚΟΙ, 170
 ΕΥΡΥΠΙΔΗΣ, 164
 ΕΥΡΥΣΘΕΑΣ, 72
 ΕΥΡΩΠΑΪΚΗ ΕΝΩΣΗ, 52
 ΕΥΡΥΠΙΔΗΣ, 69-73
 ΕΥΡΩΠΑΙΟΙ, 59-62, 64, 67, 68, 97, 98, 108
 ΕΥΡΩΠΗ, 5, 48, 56, 59-61, 67, 68, 97, 98, 102-104, 106, 160, 175
 ΕΥΡΩΤΑΣ, 164
 ΕΥΣΕΒΙΟΣ ΚΑΙΣΑΡΕΙΑΣ, 182-184, 219
 ΕΥΣΤΑΘΙΟΣ ΑΝΤΙΟΧΕΙΑΣ, 158
 ΖΑΦΕΙΡΗΣ ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΣ- ΓΕΡΑΣΙΜΟΣ, 133, 134
 ΖΑΧΑΡΩΦ ΒΛΑΔΙΜΗΡΟΣ, 230
 ΖΕΥΣΗΣ, 145
 ΖΗΖΙΟΥΛΑΣ ΙΩΑΝΝΗΣ ΠΕΡΓΑΜΟΥ, 180
 ΖΟΥΜΠΟΥΛΑΚΗΣ ΣΤΑΥΡΟΣ, 159
 Η.Π.Α., βλ. ΗΝΩΜΕΝΕΣ ΠΟΛΙΤΕΙΕΣ ΑΜΕΡΙΚΗΣ
 ΗΛΙΟΣ, 22, 24, 27, 30, 34, 36, 43, 52, 56, 107, 109, 111, 123, 129, 161, 191, 192, 221, 226
 ΗΝΩΜΕΝΟ ΒΑΣΙΛΕΙΟ, 99
 ΗΠΕΙΡΟΣ ΒΟΡΕΙΟΣ, 175
 ΗΠΕΙΡΟΣ, 169, 172
 ΗΠΕΙΡΩΤΕΣ, 170
 ΗΡΑ (άστεροειδής), 191, 192
 ΗΡΑΚΛΕΙΑ, 177

- ΗΡΑΚΛΕΙΔΕΣ, 72, 73
 ΗΡΑΚΛΕΙΤΟΣ, 136
 ΗΡΑΚΛΗΣ, 71, 72
 ΗΡΟΔΟΤΟΣ, 164
 ΗΡΩΔΗΣ Ο ΜΕΓΑΣ, 201
 ΗΣΑΪΑΣ, 121, 184, 232
 ΗΦΑΙΣΤΟΣ (πλανήτης), 23
 ΘΑΛΗΣ ΜΙΛΗΣΙΟΣ, 211
 ΘΕΟΔΟΣΙΟΣ Α΄ Ο ΜΕΓΑΣ, 154
 ΘΕΟΔΩΡΑ ΑΥΤΟΚΡΑΤΕΙ-
 ΡΑ, 154
 ΘΕΟΞΕΒΙΑ, 154
 ΘΕΟΤΟΚΑΣ ΓΕΩΡΓΙΟΣ, 163
 ΘΕΣΣΑΛΙΑ, 171, 172
 ΘΕΣΣΑΛΟΙ, 170
 ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ, 39, 178
 ΘΗΒΑ, 71-73
 ΘΗΣΕΑΣ, 71, 72
 ΘΟΥΔΗ, 195
 ΘΟΥΡΙΓΓΙΑ, 205, 207
 ΘΡΑΚΗ, 74, 169
 ΘΥΣΙ ΣΤΡΑΤΗΓΟΣ, 65
 ΙΑΚΩΒ, 38
 ΙΑΠΩΝΕΣ, 107, 194
 ΙΑΠΩΝΙΑ, 52, 108
 ΙΑΣΩΝ, 72
 ΙΔΗ (άστεροειδής), 193
 ΙΕΝΑ, 203, 205-208
 ΙΕΡΑ ΣΥΜΜΑΧΙΑ, 60-62, 65, 66, 98, 99, 103
 ΙΕΡΙΧΩ, 42
 ΙΕΡΟΣΟΛΥΜΑ, 36
 ΙΕΡΩΝΥΜΟΣ Β΄ ΑΡΧΙΕ-
 ΠΙΣΚΟΠΟΣ ΑΘΗΝΩΝ
 ΚΑΙ ΠΑΣΗΣ ΕΛΛΑ-
 ΔΟΣ, 4-5
 ΙΗΣΟΥΣ, 1, 5, 11, 36-38, 42, 57, 116, 117, 122, 129, 132, 199, 208
 ΙΚΑΡΟΣ (άστεροειδής), 192
 ΙΜΕΡΙΟΣ, 152
 ΙΜΠΡΑΗΜ, 101
 ΙΝΔΙΑΝΟΙ, 104
 ΙΝΔΟ-ΓΕΡΜΑΝΟΙ, 204, 205
 ΙΟΚΑΣΤΗ, 54
 ΙΟΛΑΟΣ, 72
 ΙΟΥΔΑΙΟΙ, 199
 ΙΟΥΔΙΑΝΟΣ ΠΑΡΑΒΑΤΗΣ, 153
 ΙΟΥΛΙΟΣ ΚΑΙΣΑΡΑΣ, 177
 ΙΟΥΣΤΙΝΙΑΝΟΣ, 113, 115, 157
 ΙΠΠΟΚΡΑΤΗΣ, 133
 ΙΠΠΟΛΥΤΟΣ, 73
 ΙΡΑΚ, 121
 ΙΡΙΔΑ, 72
 ΙΣΑΑΚ, 38
 ΙΣΛΑΝΔΙΑ, 195
 ΙΣΜΗΝΗ, 54, 71
 ΙΣΠΑΝΙΑ, 67, 68, 109, 195
 ΙΣΡΑΗΛ, 37, 38
 ΙΣΡΑΗΛΙΝΟΙ, 121
 ΙΣΧΛ, 98
 ΙΤΑΛΙΑ, 8, 44, 67, 68, 171, 172
 ΙΤΑΛΟΙ, 63, 97, 105, 163, 172
 ΙΤΟΚΑΒΑ (άστεροειδής), 193, 194
 ΙΤΟΚΑΒΑ ΧΙΝΤΕΟ, 194
 ΦΙΓΕΝΕΙΑ, 71, 73
 ΙΩΑΝΝΗΣ ΔΑΜΑΣΚΗΝΟΣ, 131, 188
 ΙΩΑΝΝΗΣ ΘΕΟΛΟΓΟΣ, 230, 231
 ΙΩΑΝΝΗΣ ΛΥΔΟΣ, 175, 178
 ΙΩΑΝΝΗΣ ΠΡΟΔΡΟΜΟΣ, 199
 ΙΩΑΝΝΗΣ ΦΙΛΟΠΟΝΟΣ, 187, 189
 ΙΩΑΝΝΗΣ ΧΡΥΣΟΣΤΟ-
 ΜΟΣ, 37, 54, 56, 57, 92, 146-153, 156, 158, 186, 187, 201, 211
 ΙΩΑΝΝΙΝΑ, 7
 ΙΩΒ, 189
 ΙΩΝ, 70, 71
 ΙΩΝΕΣ, 70
 ΙΩΣΗΦ, 201
 ΚΑΪΡΟ, 79
 ΚΑΙΣΑΡΑΣ ΙΟΥΛΙΟΣ, 177
 ΚΑΙΣΑΡΕΙΑ ΚΑΠΠΑΔΟ-
 ΚΙΑΣ, 152
 ΚΑΙΣΑΡΙΟΣ, 153
 ΚΑΛΑΒΡΙΑ, 175
 ΚΑΛΑΜΑΡΑΣ ΜΕΛΕΤΙΟΣ, 134
 ΚΑΛΑΜΑΣ, 167
 ΚΑΛΑΝΤΖΗΣ ΓΕΩΡΓΙΟΣ, 6
 ΚΑΛΒΙΝΟΣ ΙΩΑΝΝΗΣ, 29
 ΚΑΛΙΜΤΖΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙ-
 ΝΟΣ, 190, 215, 218, 188
 ΚΑΝΑΔΑΣ, 52
 ΚΑΝΝΙΝΓΚ ΤΖΩΡΤΖ, 97, 99, 101
 ΚΑΝΤ ΙΜΜΑΝΟΥΕΛ, 139, 140, 141, 142, 150
 ΚΑΠΟΔΙΣΤΡΙΑΣ ΙΩΑΝ-
 ΝΗΣ, 66, 67
 ΚΑΠΠΑΔΟΚΙΑ, 152, 155
 ΚΑΡΑΚΑΤΣΑΝΗΣ ΚΩΝ-
 ΣΤΑΝΤΙΝΟΣ, 134
 ΚΑΡΜΙΡΗΣ ΙΩΑΝΝΗΣ, 131
 ΚΑΡΟΥΖΟΣ ΝΙΚΟΣ, 118
 ΚΑΡΠΑΘΙΑ, 168, 177
 ΚΑΣΤΛΕΡΙΓ ΛΟΡΔΟΣ, 66
 ΚΑΤΣΑΝΗΣ ΝΙΚΟΛΑΟΣ, 178
 ΚΑΤΣΙΜΗΤΡΟΣ ΧΑΡΑΛΑ-
 ΜΠΟΣ, 167
 ΚΑΤΣΟΥΦΗΣ ΗΛΙΑΣ Κ., 4, 43, 79-80
 ΚΑΤΩ ΙΤΑΛΙΑ, 177
 ΚΑΥΚΑΣΙΟΙ, 204, 205
 ΚΑΦΑΤΟΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙ-
 ΝΟΣ, 224
 ΚΕΚΑΥΜΕΝΟΣ, 171, 172
 ΚΕΚΗΣ ΒΑΣΙΛΗΣ, 120
 ΚΕΛΣΟΣ, 183
 ΚΕΛΤΙΚΗ, 153
 ΚΕΡΑΜΟΠΟΥΛΟΣ ΑΝΤΩ-
 ΝΙΟΣ, 171
 ΚΙΜΒΑΣ ΛΟΓΓΟΣ, 176
 ΚΙΝΑ, 52
 ΚΛΑΥΘΜΩΝΟΣ ΠΛΑΤΕΙΑ, 20
 ΚΛΕΙΝΙΑΣ, 146
 ΚΛΕΙΣΟΥΡΑ, 164
 ΚΛΗΜΗΣ ΑΛΕΞΑΝΔΡΕΥΣ, 183
 ΚΛΥΤΑΙΜΝΗΣΤΡΑ, 73
 ΚΟΔΡΙΝΓΚΤΟΝ ΕΝΤΟΥ-
 ΑΡΝΤ, 101
 ΚΟΙΝΩΝΙΑ ΤΩΝ ΕΘΝΩΝ, 60, 61
 ΚΟΛΛΙΝΣ ΦΡΑΝΣΙΣ, 5
 ΚΟΛΟΣΣΑΙΟ, 111
 ΚΟΛΩΝΟΣ, 71
 ΚΟΝΙΓΣΑ, 79
 ΚΟΝΡΑΝΤ ΤΖΟΖΕΦ, 77
 ΚΟΝΤΟΓΛΟΥ ΦΩΤΗΣ, 78
 ΚΟΝΤΟΠΟΥΛΟΣ ΓΕΩΡΓΙ-
 ΟΣ, 3, 14, 22-34, 43, 123-128
 ΚΟΠΕΓΧΑΓΗ, 23
 ΚΟΠΕΡΝΙΚΟΣ, 22, 128
 ΚΟΡΕΑ ΒΟΡΕΙΟΣ, 121
 ΚΟΡΕΑ ΝΟΤΙΟΣ, 121
 ΚΟΡΙΝΘΟΣ, 72
 ΚΟΡΜΠΜΑΝ ΜΑΡΤΖΟ-
 ΡΥ, 36
 ΚΟΡΝΕΛ, 111
 ΚΟΡΥΤΣΑ, 166
 ΚΟΥΜΑΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙ-
 ΝΟΣ, 172
 ΚΟΥΡΟΥ, 112
 ΚΡΕΩΝ ΚΟΡΙΝΘΟΥ, 72
 ΚΡΕΩΝ, 71, 73
 ΚΡΗΤΗ, 109
 ΚΡΗΤΗ, 75, 170
 ΚΡΙΜΑΙΑ, 158
 ΚΡΙΜΙΖΗΣ ΣΤΑΜΑΤΗΣ, 193, 194
 ΚΡΟΑΤΕΣ, 63, 97, 105
 ΚΥΚΛΑΔΕΣ, 98
 ΚΥΜΗ, 170
 ΚΥΠΡΟΣ, 76, 175
 ΚΥΡΗΝΑΪΚΗ, 168
 ΚΥΡΙΛΛΟΣ ΑΛΕΞΑΝΔΡΕΙ-
 ΑΣ, 92
 ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ Α΄ Ο ΜΕ-
 ΓΑΣ, 183
 ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ Ζ΄ ΠΟΡ-
 ΦΥΟΓΕΝΝΗΤΟΣ, 169
 ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΜΕΓΑΣ
 ΔΟΥΚΑΣ, 66
 ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ Ο ΜΕ-
 ΓΑΣ, 154
 ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΗ, 65, 66, 100, 101, 103, 152, 153, 156
 ΛΑΒΥ ΝΤΕΪΒΙΝΤ, 109
 ΛΑΖΑΡΟΣ, 42, 231
 ΛΑΖΑΡΟΥ ΑΧΙΛΛΕΥΣ Γ., 168-178
 ΛΑΪΜΠΙΝΤΣ ΓΚΟΤΦΡΙΝΤ, 91
 ΛΑΜΑΡΚ ΖΑΝ-ΜΠΑΤΙΣΤ, 208
 ΛΑΜΠΕΡΤ Κ., 207
 ΛΑΝΓΚΕΝΣΒΑΡΤΣ ΜΑΞ
 (ΜΑΞΙΜΙΛΙΑΝ) ΔΕ-
 ΠΟΛΝΤ, 104
 ΛΑΡΙΣΑ, 39, 40
 ΛΑΡΙΣΑΙΟΙ, 39
 ΛΑΪΜΠΑΧ, 64, 67, 68
 ΛΕΙΒΑΔΙΤΗΣ ΤΑΣΟΣ, 118
 ΛΕΪΦΙΑ, 169
 ΛΕΣΒΟΣ, 143
 ΛΙΑΚΟΣ ΣΩΚΡΑΤΗΣ, 178
 ΛΙΒΑΝΙΟΣ, 152
 ΛΙΒΑΝΟΣ, 121
 ΛΙΟΥΙΣ ΣΙΝΚΛΕΡ, 77
 ΛΙΣΜΑΝΗΣ ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ, 163-167
 ΛΙΧΑΣ, 73
 ΛΟΚ ΤΖΩΝ, 138, 139
 ΛΟΝΔΙΝΟ, 99-101, 167
 ΛΟΡΕΝΣ ΝΤ. Χ., 77
 ΛΟΥΚΑΣ ΣΥΜΦΕΡΟΥΠΟ-
 ΛΕΩΣ ΚΡΙΜΑΙΑΣ, 158
 ΛΥΓΚΙΣΤΙΑ, 177
 ΛΥΔΟΣ ΙΩΑΝΝΗΣ, 175, 178

- ΛΥΚΟΣ, 72
 ΛΥΣΣΑ, 72
 ΛΩΖΑΝΝΗ, 8
 ΜΑΓΚΛΙΒΕΡΑΣ ΔΙΟΝΥ-
 ΣΗΣ Κ., 116-117
 ΜΑΙΖΟΝ ΝΙΚΟΛΑ-ΓΙΟ-
 ΖΕΦ, 101
 ΜΑΙΤΛΑΝΤ ΤΟΜΑΣ, 67
 ΜΑΚΑΡΙΟΣ ΑΙΓΥΠΤΟΥ,
 132, 133
 ΜΑΚ-ΓΙΟΥΑΝ ΙΑΝ, 77
 ΜΑΚΕΔΟΝΕΣ, 170, 171
 ΜΑΚΕΔΟΝΙΑ, 39, 74, 172,
 175-178
 ΜΑΚΕΔΟΝΙΟΣ, 155
 ΜΑΚΡΑΚΗΣ ΑΠΟΣΤΟΛΟΣ,
 207
 ΜΑΚΡΙΝΑ, 154
 ΜΑΚΡΥΓΙΑΝΝΗΣ ΙΩΑΝ-
 ΝΗΣ, 175
 ΜΑΛΧΟΣ, 178
 ΜΑΝΙΑΤΕΣ, 164
 ΜΑΝΤΖΑΡΙΑΝΗΣ ΓΕΩΡΓΙ-
 ΟΣ, 134
 ΜΑΝΤΖΟΥΝΕΑΣ ΕΥΑΓΓΕ-
 ΛΟΣ, 134
 ΜΑΝΩΛΟΠΟΥΛΟΥ-ΤΣΕ-
 ΝΤΟΥ ΧΡΥΣΗ, 143
 ΜΑΞΙΜΟΣ ΟΜΟΛΟΓΗ-
 ΤΗΣ, 92
 ΜΑΡΑΓΚΟΣ ΓΕΩΡΓΙΟΣ, 120
 ΜΑΡΑΓΚΟΥ ΟΛΓΑ, 120
 ΜΑΡΑΘΩΝΑΣ, 72
 ΜΑΡΙΑ, 201
 ΜΑΡΚΙΔΕΣ ΠΟΥΔΙΟΥ, 63
 ΜΑΡΞ ΚΑΡΛ, 208
 ΜΑΡΤΥΡΙΑ, 154
 ΜΑΣΣΑΛΙΑ, 110, 111
 ΜΑΤΘΙΑΛΗ (άστεροειδής),
 193
 ΜΑΤΘΟΠΟΥΛΟΣ ΕΥΣΕ-
 ΒΙΟΣ, 232
 ΜΑΥΡΟΜΙΧΑΛΗΣ ΓΙΩΡΓΑ-
 ΚΗΣ, 67
 ΜΑΥΡΟΜΙΧΑΛΗΣ ΠΕΤΡΟ-
 ΜΠΕΗΣ, 67
 ΜΑΥΡΟΜΜΑΤΗΣ ΚΩΝ-
 ΣΤΑΝΤΙΝΟΣ, 107-112,
 191-195
 ΜΑΧΜΟΥΤ ΣΟΥΛΤΑΝΟΣ,
 101
 ΜΕΓΑΛΗ ΒΡΕΤΑΝΙΑ, 97,
 195
 ΜΕΓΑΛΗ ΕΛΛΑΔΑ, 170
 ΜΕΓΑΡΑ (γυναίκα Ήρακλή),
 71-72
 ΜΕΛΑΣ ΣΠΥΡΟΣ, 163
 ΜΕΝΕΛΑΟΣ, 71
 ΜΕΝΟΙΚΕΑΣ, 73
 ΜΕΣΟΓΕΙΑΚΟΙ ΛΑΟΙ, 204,
 205
 ΜΕΣΟΛΟΓΓΙ, 98
 ΜΕΤΑΞΑΣ ΑΝΔΡΕΑΣ, 67
 ΜΕΤΡΙΝΟΣ Κ., 207
 ΜΕΤΤΕΡΝΙΧ ΚΛΕΜΕΝΣ
 ΦΟΝ, 59-68, 97-106
 ΜΗΔΕΙΑ, 72
 ΜΗΘΥΜΝΑ, 143
 ΜΗΛΙΓΚΟΣ ΒΑΣΙΛΗΣ, 80
 ΜΗΛΙΓΚΟΣ ΓΙΩΡΓΟΣ, 80
 ΜΗΛΙΓΚΟΣ ΘΩΜΑΣ, 80
 ΜΗΛΙΓΚΟΣ ΜΙΧΑΗΛ, 79-
 80
 ΜΗΛΙΟΙ, 71
 ΜΗΛΟΣ, 71
 ΜΗΤΣΟΠΟΥΛΟΣ ΝΙΚΟΛΑ-
 ΟΣ, 130-132, 134
 ΜΙΚΡΑ ΑΣΙΑ, 69, 152, 154,
 177
 ΜΙΚΡΑΣΙΑΤΙΚΑ ΠΑΡΑ-
 ΛΙΑ, 70
 ΜΙΛΛΕΡ ΤΙΜΟΘΥ, 158
 ΜΙΧΑΗΛΙΔΗΣ ΣΑΒΒΑΣ,
 134
 ΜΟΔΙΝΟΣ ΜΙΧΑΗΛΗΣ, 77
 ΜΟΝΕ ΚΛΩΝΤ, 147
 ΜΟΥΚΑΤΣΕΒΟ, 65
 ΜΟΥΝΚΑΤΣ, 65
 ΜΟΥΣΣΟΛΙΝΙ ΜΠΕΝΙΤΟ, 8
 ΜΟΧΑΒΕ ΕΡΗΜΟΣ, 109
 ΜΠΑΛΑΤΣΟΣ ΑΡΓΥΡΗΣ,
 167
 ΜΠΑΝΚΣ ΟΥΪΛΛΙΑΜ, 112
 ΜΠΕΝΑΚΗΣ ΛΙΝΟΣ Γ.,
 203-208
 ΜΠΕΡΝΣΤΑΪΝ ΤΖΕΗΜΣ
 Π., 36
 ΜΠΕΤΟΒΕΝ ΛΟΥΝΤΒΙΧ
 ΒΑΝ, 150
 ΜΠΟΡΜΑΝ ΓΚΕΟΡΓΚ, 102
 ΜΠΟΥΜΠΑΣ ΔΗΜΗΤΡΙ-
 ΟΣ, 7
 ΜΠΟΥΣΜΠΟΥΚΗΣ ΑΝΤΩ-
 ΝΙΟΣ, 178
 ΜΠΟΥΤΣΙΚΑΡΗ ΠΟΠΗ, 80
 ΜΠΡΑΪΓ (άστεροειδής), 193
 ΜΠΡΑΟΥΝΛΙ ΝΤΟΝ, 109
 ΜΥΚΗΝΕΣ, 72
 ΜΩΥΣΗΣ, 183
 ΜΩΧΑΜΕΤ ΑΛΥ ΑΙΓΥ-
 ΠΤΟΥ, 101
 ΝΑΒΑΡΙΝΟ, 62, 99-101
 ΝΑΖΑΡΗΝΟΙ, 36
 ΝΑΖΙΑΝΖΟΣ, 152
 ΝΑΠΟΛΕΩΝ ΒΟΝΑΠΑΡ-
 ΤΗΣ, 60, 112
 ΝΕΑ ΓΟΥΪΝΕΑ, 205
 ΝΕΑ ΥΟΡΚΗ, 224
 ΝΕΑΠΟΛΕΩΣ ΚΑΙ ΣΑΡΑΗ-
 ΝΙΑΣ ΒΑΣΙΛΕΙΟ, 68
 ΝΕΙΛΟΣ, 112
 ΝΕΜΕΣΙΟΣ ΕΜΕΣΗΣ, 158,
 187, 188, 212
 ΝΕΜΠΡΑΣΚΑ, 120
 ΝΕΟΠΤΟΛΕΜΟΣ, 73
 ΝΕΣΤΟΡΙΟΣ, 131
 ΝΕΥΤΩΝ ΙΣΑΑΚ, 22, 139,
 140
 ΝΙΑΡΧΟΣ ΘΑΝΑΣΗΣ, 118
 ΝΙΓΗΡΙΑ, 121
 ΝΙΚΑΙΑ, 79, 153
 ΝΙΚΟΛΑΪΔΗΣ ΑΠΟΣΤΟ-
 ΛΟΣ, 129
 ΝΟΝΝΟΣ, 183
 ΝΟΡΒΗΓΙΑ, 195
 ΝΤΑΡΜΣΤΑΝΤ, 108
 ΝΤΕΚΑΡΤ ΡΕΝΕ, 138
 ΝΤΕΜΠΡΕ ΡΕΖΙΣ, 159
 ΝΤΕΡΙΝΤΑ ΖΑΚ, 135
 ΝΤΟΡΣΕΤ, 112
 ΝΤΟΣΤΟΓΙΕΦΣΚΥ ΦΙΟ-
 ΝΤΟΡ, 230-232
 ΝΥΡΕΜΒΕΡΓΗ, 55
 ΞΕΝΟΦΩΝ, 151
 ΞΕΡΕΗΣ, 70
 ΟΘΩΜΑΝΙΚΗ ΑΥΤΟΚΡΑ-
 ΤΟΡΙΑ, 62-68, 97, 98,
 100, 105
 ΟΙΔΙΠΟΔΑΣ, 71
 ΟΙΔΙΠΟΥΣ, 54
 ΟΙΚΟΝΟΜΟΥ ΗΛΙΑΣ, 181,
 190
 ΟΚΚΑΜ ΟΥΪΛΛΙΑΜ, 137,
 138
 ΟΛΥΜΠΙΑΣ, 154
 ΟΜΗΡΟΣ, 175, 176, 178
 ΟΠΠΙΑΝΟΣ, 183
 ΟΡΓΑΝΙΣΜΟΣ ΗΝΩΜΕ-
 ΝΩΝ ΕΘΝΩΝ, 60-62
 ΟΡΓΟΥΕΛ ΤΖΩΡΤΖ, 77
 ΟΡΕΙΒΑΣΙΟΣ, 153
 ΟΡΕΣΤΗΣ, 72, 73
 ΟΣΤΕΝ ΠΡΟΚΕΣ ΦΟΝ, 98
 ΟΤΤΕΝΦΕΛΑΝΤΣ ΒΑΡΩ-
 ΝΟΣ, 100
 ΟΥΑΛΗΣ, 155
 ΟΥΑΛΛΙΑ, 171
 ΟΥΑΣΙΝΓΚΤΟΝ, 109
 ΟΥΓΓΑΡΙΑ, 177
 ΟΥΓΓΡΟΙ, 63, 97, 105, 177
 ΟΥΕΛΛΙΝΓΚΤΟΝ ΔΟΥ-
 ΚΑΣ, 99, 103, 104
 ΟΥΚΡΑΝΙΑ, 65
 ΟΥΝΝΟΙ, 169
 ΠΑΓΑΣΗΤΙΚΟΣ, 102
 ΠΑΛΑΙΣΤΙΝΗ, 154
 ΠΑΛΑΙΣΤΙΝΗ, 36, 41
 ΠΑΛΑΙΣΤΙΝΙΟΙ, 121
 ΠΑΛΛΑΔΑ (άστεροειδής),
 191, 192
 ΠΑΛΛΑΔΑ ΑΘΗΝΑ, 71
 ΠΑΛΛΑΔΙΑ, 154
 ΠΑΛΟΥΚΑΣ ΠΑΥΛΟΣ, 208
 ΠΑΝΑΓΙΑ, 163, 201
 ΠΑΝΝΟΝΙΑ, 177
 ΠΑΝΤΕΛΕΗΜΩΝ ΑΓΙΟΣ,
 158
 ΠΑΝΤΟΒΑ, 44
 ΠΑΠΑΓΕΩΡΓΙΟΥ ΓΕΩΡΓΙ-
 ΟΣ Κ., 152-158
 ΠΑΠΑΔΑΚΗΣ ΚΩΝΣΤΑ-
 ΝΤΙΝΟΣ, 38-40
 ΠΑΠΑΔΗΜΗΤΡΙΟΥ ΑΛΕ-
 ΞΑΝΔΡΟΣ, 221-229
 ΠΑΠΑΔΙΑΜΑΝΤΗΣ ΑΛΕ-
 ΞΑΝΔΡΟΣ, 78
 ΠΑΠΑΘΑΝΑΣΙΟΥ ΧΡΥ-
 ΣΟΣΤΟΜΟΣ (βλ.
 ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΣ Γ'
 ΜΑΝΗΣ)
 ΠΑΠΑΝΟΥΤΣΟΣ ΕΥΑΓΓΕ-
 ΛΟΣ, 116
 ΠΑΠΑΡΡΗΓΟΠΟΥΛΟΣ
 ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ, 171
 ΠΑΠΟΥΑ ΝΕΑΣ ΓΟΥΪΝΕ-
 ΑΣ, 205
 ΠΑΡΑΔΟΥΝΑΒΙΕΣ ΗΓΕ-
 ΜΟΝΙΕΣ, 64, 65, 97
 ΠΑΡΗΣ, 73
 ΠΑΡΙΣΙ, 158, 174
 ΠΑΡΜΕΝΙΔΗΣ, 136
 ΠΑΡΡΑΣΙΟΣ, 145, 151
 ΠΑΣΧΑ, 41
 ΠΑΤΡΑ, 74
 ΠΑΥΛΟΣ, 2, 11, 37, 81, 92,
 199
 , 232
 ΠΕΛΟΠΟΝΝΗΣΙΟΙ, 170
 ΠΕΛΟΠΟΝΝΗΣΟΣ, 65, 67,
 98, 101, 102
 ΠΕΝΤΕΛΗ, 114
 ΠΕΡΙΔΗΣ ΑΓΑΠΗΤΟΣ, 79
 ΠΕΡΣΕΣ, 69, 70
 ΠΕΡΣΙΑ, 153

ΠΕΤΡΟΣ Ο ΜΕΓΑΣ ΡΩΣΙ- ΑΣ, 101	177	ΣΠΑΡΤΙΑΤΙΣΣΕΣ, 164	ΦΕΡΕΝΤΙΝΟΣ ΣΤΑΘΗΣ, 207
ΠΕΤΡΟΥΠΟΛΗ, 67, 98, 99	ΡΩΜΗ, 153, 154, 170, 171	ΣΠΕΤΣΕΣ, 101	ΦΕΡΟΕ ΝΗΣΟΙ, 195
ΠΕΤΣΑΣ Φ., 173	ΡΩΜΙΟΙ, 169, 171, 173	ΣΤΕΤΣΕΝΥΙ ΙΣΤΒΑΝ, 63	ΦΕΡΡΑΙΟΣ ΡΗΓΑΣ, 63, 64
ΠΙΑΤΣΙ ΤΖΙΟΥΖΕΠΕ, 191	ΡΩΜΥΛΙΑ, 169	ΣΤΟΟΥ ΧΑΡΙΕΤ ΜΠΙ- ΠΤΣΕΡ, 77	ΦΙΛΑΛΙ, 112
ΠΙΚΑΝΤΙΑΥ, 167	ΡΩΣΙΑ, 50, 62, 64, 65, 97- 100, 102, 191, 230	ΣΤΡΑΣΒΟΥΡΓΟ, 56, 57	ΦΙΛΙΚΗ ΕΤΑΙΡΕΙΑ, 67
ΠΙΚΑΣΣΟ ΠΑΜΠΛΟ, 147, 150	ΡΩΣΟΙ, 98, 102	ΣΥΜΕΩΝ ΘΕΟΔΟΧΟΣ, 38	ΦΙΛΙΠΠΙΔΗΣ ΔΑΝΙΗΛ, 169
ΠΙΝΔΟΣ, 164, 166, 167, 172	ΣΑΘΑΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ, 169	ΣΥΡΙΑ, 152, 154	ΦΙΛΟΚΤΗΤΗΣ, 73
ΠΙΟΣ Ζ' ΠΑΠΑΣ ΡΩΜΗΣ, 68	ΣΑΪΝΤΛ, 102	ΣΩΚΡΑΤΗΣ, 137, 151	ΦΙΛΩΝ ΑΛΕΞΑΝΔΡΕΥΣ, 183
ΠΛΑΚΙΔΑΑ, 154	ΣΑΙΣΠΗΡ ΟΥΙΛΛΙΑΜ, 55	ΤΕΙΡΕΣΙΑΣ, 54, 73	ΦΛΩΡΙΝΙΩΤΙΣΣΕΣ, 166
ΠΛΑΤΩΝ, 136-138, 146, 183, 210, 212-214, 216	ΣΑΛΑΜΙΝΑ, 69-72	ΤΕΜΠΕΛ-1 (κομίτης), 110, 111	ΦΟΙΝΙΚΗ, 153
ΠΛΙΝΙΟΣ ΠΡΕΣΒΥΤΕΡΟΣ, 145, 148	ΣΑΛΑΜΙΝΟΙ, 71	ΤΕΡΖΑΚΗΣ ΑΓΓΕΛΟΣ, 116, 164	ΦΟΝΖΙΒΙΝ, 230
ΠΛΟΥΤΑΡΧΟΣ, 173	ΣΑΛΑΜΙΝΟΜΑΧΟΙ, 69- 70, 72	ΤΖΙΑΚΟΜΠΙΝΙ-ZINER (κο- μίτης), 111	ΦΟΝΤΑΙΝ ΖΑΚ, 82
ΠΛΟΥΤΩΝ (πλανήτης), 109, 194, 195	ΣΑΜΠΟΛΙΟΝ ΖΑΝ-ΦΡΑΝ- ΣΟΥΑ, 112	ΤΖΙΑΣΙΟΣ ΘΛΕΜΑΧΟΣ, 6	ΦΡΑΓΚΙΣΚΟΣ Α' ΑΥΣΤΡΙ- ΑΣ, 100, 101
ΠΟΛΥΚΑΡΠΟΣ ΣΜΥΡΝΗΣ, 154	ΣΑΝΚΤ ΓΚΑΛΛΕΝ, 102	ΤΖΙΟΤΤΟ ΝΤΙ ΜΠΟΝΤΟ- ΝΕ, 108	ΦΡΑΓΚΙΣΚΟΣ ΙΩΣΗΦ ΑΥΣ- ΤΡΙΑΣ, 105
ΠΟΛΥΝΕΙΚΗΣ, 54, 73	ΣΑΝΤΑΡΜΗΣ ΓΙΑΝΝΗΣ ΑΝ., 35, 113-115	ΤΗΝΟΣ, 163	ΦΡΑΓΚΙΣΚΟΣ ΦΕΡΑΙΝΑΝ- ΔΟΣ, 105
ΠΟΛΩΝΙΑ, 66, 101	ΣΑΧΤΟΥΡΗΣ ΜΙΛΤΟΣ, 118	ΤΙΜΟΘΕΟΣ, 2	ΦΡΕΙΔΕΡΙΚΟΣ Ο ΜΕΓΑΣ ΠΡΩΣΙΑΣ, 101
ΠΟΛΩΝΟΙ, 66	ΣΕΛΗΝΗ, 126	ΤΟΥΡΚΙΚΟ ΚΡΑΤΟΣ, 64	ΦΩΚΑΣ ΑΘΑΝΑΣΙΟΣ, 208
ΠΟΜΠΗΙΟΣ, 177	ΣΕΡΑΓΕΒΟ, 105	ΤΟΥΡΚΟΙ, 64, 70, 101, 103, 169	ΧΑΒΑΗ, 109
ΠΟΝΤΟΣ, 169, 175	ΣΕΤΛΑΝΤ ΝΗΣΟΙ, 195	ΤΟΥΡΝΙΕ ΠΩΛ, 80	ΧΑΓΗ, 62
ΠΟΡΤΟΓΑΛΙΑ, 168	ΣΕΦΕΡΗΣ ΓΙΩΡΓΟΣ, 49	ΤΟΥΤΟΥΖΑΣ ΠΑΥΛΟΣ, 79	ΧΑΙΚΕΛ ΕΡΝΣΤ, 18, 30, 31, 203, 205, 206, 208
ΠΡΙΝΤΣΠ ΓΑΒΡΙΛΟ, 105	ΣΙΑΣΟΥ ΖΩΗ, 134	ΤΡΑΪΑΝΟΣ, 172	ΧΑΛΕΥΨ (κομίτης), 107, 108
ΠΡΙΣΚΟΣ, 178	ΣΙΚΕΛΙΑ, 69, 71, 170	ΤΡΕΜΠΕΛΑΣ ΠΑΝΑΓΙΩ- ΤΗΣ, 29, 30	ΧΑΛΚΟΚΟΝΔΥΛΗΣ ΛΑΟ- ΝΙΚΟΣ, 171, 172
ΠΡΟΔΡΕΣΙΟΣ, 152	ΣΙΑΒΙΝΑ, 154	ΤΡΕΜΠΕΣΙΝΑ, 164	ΧΑΡΒΑΘ-ΠΑΠΑΘΕΟΔΩ- ΡΟΥ ΚΑΤΕΡΙΝΑ, 208
ΠΡΟΚΛΑ, 154	ΣΙΜΟΠΟΥΛΟΣ ΚΥΡΙΑΚΟΣ, 104	ΤΡΟΙΑ, 70, 71, 73, 164	ΧΑΡΜΑΝΔΑΡΗΣ ΒΑΣΙΛΕΙ- ΟΣ, 111
ΠΡΟΜΗΘΕΑΣ, 73	ΣΚΑΛΤΣΟΥΝΗΣ ΙΩΑΝ- ΝΗΣ, 29	ΤΡΩΙΚΟΙ ΑΣΤΕΡΟΕΙΔΕΙΣ, 191-192	ΧΑΤΖΗΝΙΚΟΛΑΟΥ ΑΣΤΕ- ΡΙΟΣ π., 6
ΠΡΟΣΩΚΡΑΤΙΚΟΙ, 210	ΣΚΙΝΑΚΑΣ, 109	ΤΣΕΝΤΟΣ ΓΙΑΝΝΗΣ Κ., 3, 8-21, 43, 59-68, 97- 106, 143-151, 179-190, 209-220	ΧΕΡΣΕΛ ΓΟΥΪΛΛΙΑΜ, 191
ΠΡΩΤΑΡΧΟΣ, 212	ΣΚΥΘΙΑ, 153	ΤΣΕΧΟΙ, 63, 97, 105	ΧΙΑΗ, 48, 109
ΠΤΟΛΕΜΑΙΟΣ Ε' ΕΠΦΑ- ΝΗΣ, 112	ΣΚΥΛΙΤΣΗΣ ΙΩΑΝΝΗΣ, 176	ΤΣΙΠΙΝΤΑΝΗΣ ΑΛΕΞΑΝ- ΔΡΟΣ Ν., 11, 12	ΧΙΜΜΑΕΡ ΧΑΪΝΡΙΧ, 205
ΠΤΟΛΕΜΑΙΟΣ, 22	ΣΛΑΒΟΙ, 169, 172, 174, 178	ΤΣΙΡΩΝΗΣ ΝΙΚΟΣ, 69-73	ΧΙΟΥΜ ΝΤΕΪΒΙΝΤ, 139, 140
ΠΥΘΕΑΣ, 195	ΣΛΟΒΑΚΟΙ, 63, 97, 105	ΤΣΟΥΡΟΜΙΟΦ-ΓΕΡΑΣΙ- ΜΕΝΚΟ κομίτης, 111	ΧΙΤΛΕΡ ΑΔΟΛΦΟΣ, 198, 203
ΠΥΛΟΣ, 175	ΣΛΟΒΕΝΟΙ, 63, 97, 105	ΤΣΩΡΤΣΙΑ ΟΥΪΝΣΤΟΝ, 167	ΧΡΙΣΤΙΑΝΟΙ, 36, 37
ΡΑΣΙΝΤ, 112	ΣΜΙΤ ΙΟΥΛΙΟΣ, 110	ΥΔΡΑ, 101	ΧΡΙΣΤΟΣ, 1, 2, 5, 11, 12, 30, 38, 39, 57, 58, 82, 116, 117, 119, 120, 122, 129, 130, 132, 157, 199, 232
ΡΑΣΚΟΛΝΙΚΟΦ, 231	ΣΜΟΡΕΛ ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΣ, 198	ΥΨΗΛΑΝΤΗΔΕΣ, 65	ΧΡΙΣΤΟΦΟΡΟΥ ΛΟΥΚΑΣ Γ., 83-96
ΡΕΑ, 183	ΣΟΒΙΕΤΙΚΗ ΕΝΩΣΗ, 107	ΥΨΗΛΑΝΤΗΣ ΑΛΕΞΑΝ- ΔΡΟΣ, 64, 65	ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΣ Γ' ΜΑ- ΝΗΣ, 56-58
ΡΕΪΖ ΕΦΕΝΤΗΣ, 100, 101	ΣΟΛΩΜΟΣ ΔΙΟΝΥΣΙΟΣ, 78	ΥΨΗΛΑΝΤΗΣ ΔΗΜΗΤΡΙ- ΟΣ, 67	ΨΑΡΑ, 98
ΡΗΓΚΑΝ ΡΟΝΑΛΝΤ, 226	ΣΟΥΜΕΪΚΕΡ ΕΥΓΕΝΙΟΣ, 109	ΥΨΗΛΗ ΠΥΛΗ, 65, 100, 101	ΨΥΧΑΡΗΣ ΓΙΑΝΝΗΣ, 174, 175
ΡΟΖΕΝΜΠΕΡΓΚ ΑΛ- ΦΡΕΝΤ, 8	ΣΟΥΜΕΪΚΕΡ ΚΑΡΟΛΑΪΝ, 109	ΦΑΛΜΕΡΑΓΙΕΡ ΓΙΑΚΟΜΠ ΦΙΛΙΠ, 64	ΩΡΙΓΕΝΗΣ, 153, 158, 183
ΡΟΜΑ, 55	ΣΟΥΜΕΪΚΕΡ-ΛΕΒΥ (κομί- της), 109, 110	ΦΑΡΜΑΚΟΠΟΥΛΟΣ ΑΝ- ΔΡΕΑΣ, 207	
ΡΟΥΜΑΝΙΑ, 168, 169, 171, 172	ΣΟΥΣΑ, 69	ΦΑΡΣΑΛΑ, 177	
ΡΟΥΜΑΝΟΙ, 172-178	ΣΟΦΙΑ σύζυγος Φραγκί- σκου Φερδινάνδου, 105		
ΡΟΥΜΕΛΗ, 169	ΣΟΦΟΚΛΗΣ, 54, 69-71, 73, 173		
ΡΟΥΣΣΩ ΑΝΡΙ, 147	ΣΠΑΡΤΗ, 71, 72, 164		
ΡΟΥΣΣΩ ΖΑΝ-ΖΑΚ, 208			
ΡΩΜΑΪΚΗ ΑΥΤΟΡΚΑΤΟ- ΡΙΑ, 152			
ΡΩΜΑΙΟΙ, 168, 170-172, 175,			

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΟΓΔΟΗΚΟΣΤΟΥ ΔΕΥΤΕΡΟΥ ΤΟΜΟΥ (2019)

ΕΠΙΚΑΙΡΑ ΠΝΕΥΜΑΤΙΚΑ ΘΕΜΑΤΑ

Γ.Β.Μ., «Θρησκεία Σταυρού και Θυσίας», σελ. 1-2 – «Ερωτήματα στον Ήσου», σελ. 41-42 – «Ήρωες στη ζωή και στον θάνατο», σελ. 81-82 – «Για να βασιλεύσει η ειρήνη», σελ. 121-122 – «Ο τύραννος της αγωνίας», σελ. 161-162 – «Φεύγε εις Αίγυπτον», σελ. 201-202 – **Διονύσης Κ. Μαγκλιβέρας**, «Η διαφορά του Χριστιανισμού», σελ. 116-117.

ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΑ ΘΕΜΑΤΑ

Γιάννης Κ. Τσέντος, «Πίστη και Έπιστήμη. Η Χριστιανική Ένωση Έπιστημόνων και οι Ακτίνες», σελ. 8-21 – «Βήματα προς μια βαθύτερη κατανόηση της ζωγραφικής στην Πατερική φιλοσοφία», σελ. 143-151 – «Τα θεμέλια της Πατερικής Οικολογίας», σελ. 179-190 – «Τίποτα στη φύση δεν έχει γίνει στην τύχη. Αρχαία ελληνική και Πατερική φιλοσοφία», σελ. 209-220 – **Γεώργιος Κοντόπουλος**, «Έπιστήμη και Πίστη», σελ. 22-34 – «Η θέση του ανθρώπου στο Σύμπαν», σελ. 123-128 – **Στυλιανός Άντωνάκης**, «Το γονιδίωμα... (Ματθ., κε' 14-15, Ματθ., ι' 34-35)», σελ. 43-55 – **Λουκάς Γ. Χριστοφόρου**, «Ενέργεια. Έπιστημονική, φιλοσοφική και θεολογική διάσταση», σελ. 83-96 – **Κωνσταντίνος Μαυρομμάτης**, «Κυνήγι κομπτών», σελ. 107-112 – «Το κυνήγι των αστεροειδών (μικρών πλανητών)», σελ. 191-195 – **Ι. Κ. Άγγελόπουλος**, «Ηθικοδογματική θεώρησης των εκτρώσεων», σελ. 129-134 – **Χαράλαμπος Βέντης**, «Μια σύντομη εισαγωγή στη φιλοσοφική έννοια της Όντολογίας», σελ. 135-142 – **Γεώργιος Κ. Παπαγεωργίου**, «Οί Τρεις Ίεράρχες και

η ιατρική φροντίδα στην εποχή τους», σελ. 152-158 – **Άχιλλεύς Γ. Λαζάρου**, «Ρωμανολογία και τεκμήρια καταγωγής των Βλάχων», σελ. 168-178 – **Andreas Sentker** (μτφ. **Λίνος Μπενάκης**), «Η καταδίκη της φυλετικής θεωρίας του Ναζισμού», σελ. 203-208 – **Άλέξανδρος Παπαδημητρίου**, «Ανοίκια σύνδρομα», σελ. 221-229.

ΙΣΤΟΡΙΚΑ ΘΕΜΑΤΑ

Γιάννης Κ. Τσέντος, «Μέττερνιχ: Ο όρκισμένος έχθρος της Ελληνικής Έπανάστασης, Μέρος Α', σελ. 59-68 – «Μέττερνιχ: Ο όρκισμένος έχθρος της Ελληνικής Έπανάστασης, Μέρος Β', σελ. 97-106 – **Δημήτριος Λισμάνης**, «Η Ελληνίδα στο Έπος του '40. Η αφανής ήρωίδα», σελ. 163-167.

ΚΟΙΝΩΝΙΚΑ

Ι. Κ. Άγγελόπουλος, «Ηθικοδογματική θεώρησης των εκτρώσεων», σελ. 129-134.

ΠΑΙΔΕΙΑ - ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ

Χρήστος Γιαμβριάς, «Άλλαγες στην Ανώτατη Εκπαίδευση που προκαλούν προβληματισμό», σελ. 74-76 – «Τα αποτελέσματα των Πανελλαδικών Έξετάσεων πάλι στο προσκήνιο», σελ. 196-197.

ΤΕΧΝΗ - ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΑ

Νίκος Τσιρώνης, «Η φιλοπατρία των αρχαίων Ελλήνων τραγικών», σελ. 69-73 – **Ι. Κ. Άγγελόπουλος**, «Η επίδραση της Λογοτεχνίας», σελ. 77-78 – **Γιάννης Κ. Τσέντος**, «Βήματα προς μια βαθύτερη κατανόηση της ζωγραφικής στην Πατερική φιλοσοφία», σελ. 143-151.

ΑΠΟ ΤΟΝ ΚΟΣΜΟ ΤΗΣ ΕΠΙΚΟΙΝΩΝΙΑΣ

Ι. Κ. Ἀγγελόπουλος, «Μεταστροφή Ἑβραίων στὴν Ὁρθοδοξία», σελ. 36-38 – «Ἡ ἐπίδρασις τῆς Λογοτεχνίας», σελ. 77-78 – «Ἡ ἐπανάστασις τῆς ὀλιγαρχείας», σελ. 118-119 – «Ἐλλειμμα θεολογικῆς παιδείας», σελ. 159-160 – «Δὲ θὰ σιωπήσουμε ποτέ», σελ. 198-200 – «Τὸ εὐαγγέλιο τοῦ Ντοστογιέφσκυ», σελ. 230-232.

ΠΟΙΗΜΑΤΑ

Γιάννης Ἀν. Σαντάρης, «Καὶ ποῦ νὰ πᾶμε», σελ. 35 – «Τὸ σχέδιο τῆς Ἁγιοσοφίας», σελ. 113-115.

ΔΙΑΦΟΡΑ

Ἡλίας Κ. Κατσούφης, Πρόλογος στὴν Ἡμερίδα τῆς ΧΕΕ «Ἐπιστὴμὴ καὶ χριστιανικὴ κοσμοθεωρία», σελ. 4 – **Ἰερώνυμος Β΄ Ἀθηνῶν καὶ πάσης Ἑλλάδος**, Χαιρετισμὸς στὴν Ἡμερίδα τῆς

ΧΕΕ «Ἐπιστὴμὴ καὶ χριστιανικὴ κοσμοθεωρία», σελ. 5 – **Γεώργιος Καλαντζῆς**, Χαιρετισμὸς στὴν Ἡμερίδα τῆς ΧΕΕ «Ἐπιστὴμὴ καὶ χριστιανικὴ κοσμοθεωρία», σελ. 6 – **Τηλέμαχος Τζιάσιος**, Χαιρετισμὸς στὴν Ἡμερίδα τῆς ΧΕΕ «Ἐπιστὴμὴ καὶ χριστιανικὴ κοσμοθεωρία», σελ. 6-7 – **Δημήτριος Μπούμπας**, Χαιρετισμὸς στὴν Ἡμερίδα τῆς ΧΕΕ «Ἐπιστὴμὴ καὶ χριστιανικὴ κοσμοθεωρία», σελ. 7 – **Χρυσόστομος Γ΄ Μάνης**, «Ἡ θρησκευτικὴ οὐδετερότητα στὸ Σύνταγμα», σελ. 56-58.

ΕΙΣ ΜΝΗΜΟΣΥΝΟΝ

Κωνσταντῖνος Παπαδάκης, «Κωνσταντῖνος Ἀθανασόπουλος (1930-2019)», σελ. 38-40 – **Ἡλίας Κ. Κατσούφης**, «Μιχαὴλ Μηλίγκος (1929-2019)», σελ. 79-80 – **Βασίλης Κέκης**, «Γεώργιος Μαραγκός», σελ. 120.

Ἡ ἀνανέωση τῆς συνδρομῆς μπορεῖ νὰ γίνῃ μὲ τοὺς ἑξῆς τρόπους:

Γιὰ συνδρομὴ Ἑσωτερικοῦ

- α) Μὲ κατάθεση στὴν τράπεζα Eurobank, στὸν λογαριασμὸ ποῦ διατηρεῖ ἡ Χριστιανικὴ Ἑνωσις Ἀκτίνων ὑπ' ἀριθμ.: 0026-0201-94-0100366081 (IBAN: GR1102602010000940100366081). Νὰ ζητᾶτε νὰ σημειώνεται ρητῶς τὸ ὀνοματεπώνυμό σας στὴν Αἰτιολογία.
- β) Στὰ ΕΛΤΑ μὲ ταχυδρομικὴ ἐπιταγὴ στὴ διεύθυνση τοῦ περιοδικοῦ (Καρότσι 14, 105 61 Ἀθήνα). Προβλέπεται ἐπιβάρυνση μὲ ταχυδρομικὰ τέλη.
- γ) Στὰ ΕΛΤΑ μὲ ἐντυπο ταχυπληρωμῆς ποῦ συναποστέλλεται μὲ τὸ τελευταῖο τεῦχος κάθε χρονιάς γιὰ ὅσους ἔχουν ὀφειλή.

Σὲ αὐτὴν τὴν περίπτωσιν δὲν προβλέπεται ἐπιβάρυνση μὲ ταχυδρομικὰ τέλη.

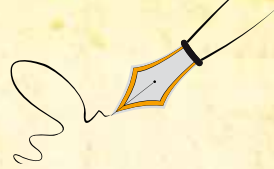
- δ) Στὰ Βιβλιοπωλεῖα «ΖΩΗ» καὶ συνεργαζόμενα βιβλιοπωλεῖα.
- ε) Σὲ κατὰ τόπους συνεργάτες καὶ ἀντιπροσώπους, οἱ ὅποιοι καὶ θὰ κόβουν σχετικὲς ἀποδείξεις.

Γιὰ συνδρομὴ Ἐξωτερικοῦ

Παρακαλοῦμε μὴν ἀποστέλλετε ἐπιταγές, γιατί ἀδυνατοῦμε νὰ τὶς εἰσπράξουμε. Ἡ συνδρομὴ μπορεῖ νὰ κατατεθεῖ μὲ τραπεζικὸ ἔμβασμα. Τὰ στοιχεῖα ποῦ θὰ χρειαστεῖτε εἶναι:

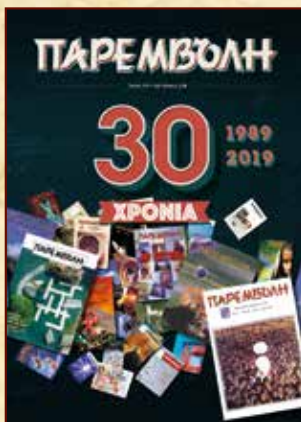
– IBAN: GR1102602010000940100366081
– BIC/Swift Code: ERBKGRAA

‘Αξίζει νά διαβάσετε

Τò μνηαίο Ὁρθόδοξο Χριστιανικό Περιοδικό με τὴν ἱστορία τῶν 100 χρόνων του κοντά στὸν ἑλληνικὸ λαό.

Περιοδικό με ἱστορία 60 ἐτῶν, πού ἀπευθύνεται στὴ γυναῖκα, στὴν πνευματική καὶ κοινωνική της παρουσία.

Ένα περιοδικό – πολύτιμος συμπαράστατης για εκπαιδευτικούς και γονείς.

Νεανικό περιοδικό τῆς “Χριστιανικῆς Φοιτητικῆς Ἐνώσεως” – με τὸν ἐνθουσιασμό τῆς νεότητος καὶ τὴ σφραγίδα τῆς πίστες καὶ τῆς παιδείας.

Τò μνηαίο παιδικὸ περιοδικό πού κυκλοφορεῖ ἀπὸ τὸ 1946 – ἓνας πολὺτιμος πνευματικὸς φίλος γιὰ τὰ Ἑλληνόπουλα.

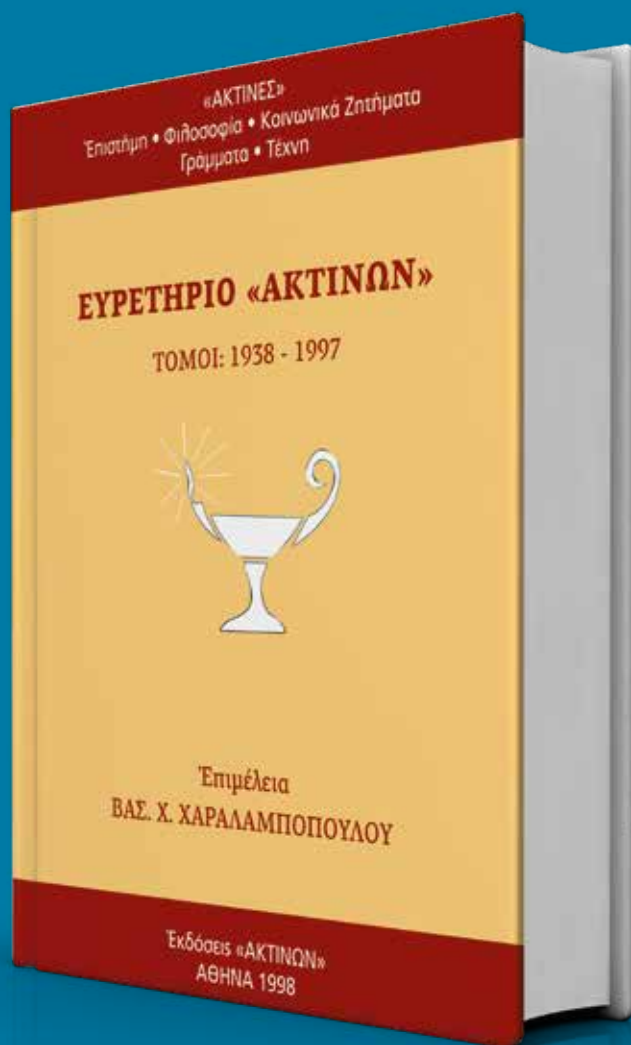
ΚΩΔΙΚΟΣ:
01 1692

«ΑΚΤΙΝΕΣ»
ΚΑΡΥΤΣΗ 14, Τ.Τ. 10561
ΑΘΗΝΑ

ΚΥΚΛΟΦΟΡΟΥΝ:

όλοι οί τόμοι τοῦ περιοδικοῦ «Ἀκτῖνες»
καθώς καί τό εὔρετήριο τῶν ἐτῶν 1938-1997

«Χριστιανική Ένωση Έπιστημόνων»

Καρύτση 14, 105 61 Ἀθήναι, Τηλ. 210 32.35.023